

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Térey János*: Paulus (Acta Pauli et Ludovicae) • 695
Rába György: A dadogók védelmében • 718
Ember mint órainga • 718
Kínvallatás • 719
Imre Flóra: Monológ • 719
Ronsard a haldoklásra gondol • 720
Kornis [Mihály] *ready made*: nosztalgia chat avagy a kesztölci
tapéta • 720
Mezey Katalin: A pénz • 732
Lackfi János: Kormos gyertya • 734
Aludni valahogy • 734
Öt perc alatt a holdra • 735
Litván György: A magyar polgárság citoyen lelkiismerete.
Csécsy Imre (1893–1961) • 736
Csécsy Imre: Ady és Jászi kora (*Részlet*) • 741
Levelek az „Iskolá”-ról (*Közzéteszi Kelecsényi
László*) • 755
Mesterházi Mónika: Üzenet • 769
Epigrammák a szabadságról • 769
Elmozdult emlékkép • 770
Visszacsevél video • 770
Takács Judit: A homoszexualitás történetileg változó
kontextusai • 771
Vörös István: A téli este hangjai • 788
A folyópartról és a létráról • 789
Nick Hornby: CiciKrisztus (*M. Nagy Miklós
fordítása*) • 790

- Kutas József*: Napló a verőfényes, nyári délutánról • 804
Ladányi István: (infinitus) • 807
Batár Attila: A Janus-arcú Berlin • 810
Ébli Gábor: Régi képtár, modern magángyűjtemény, kortárs művészeti központ: művészettörténet Madrid múzeumaiban • 817

FIGYELŐ

- Lackfi János*: „Nagyon szépen fájjon” (Utassy József: Isten faggatása; Szép napkeltő holnap) • 826
Bodor Béla: Aki veri vagy akibe verik? (Eörsi István: Szögek) • 829
Doboss Gyula: Tényleg friss (Pósfai György: Friss Cipó-történetek) • 836
Máthé Andrea: Az irodalom mint intellektuális tevékenység (Bényei Tamás: Apokrif iratok; Acts of Attention Figure and Narrative in Postwar British Novels; Rejtélyes rend) • 837
Rugási Gyula: Korszakok párbeszéde (Heller Ágnes: A zsidó Jézus feltámadása) • 842
Rainer M. János: Kastélyaink, belügyeink (Kenedi János: K. belügyi iratfelmérő jelentése a Kastélyból) • 850

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Térey János

PAULUS

Acta Pauli et Ludovicae

A részlet PAULUS című verses regényem nyolcadik fejezete. A könnyebb követhetőség érdekében mellékelem a szereposztást.

PAULUS (30) hálózati ügynök, aki cége megbízásából hackerekre vadászik, és vírusokat irt.

KEMENSZKY (31) építész, Paulus osztálytársa volt a pesti piaristáknál.

LUDOVIKA (43) pszichiáter, Paulus egykori kedvese.

STERLING (45) fejjavadász, Ludovika férje és Kemenszky ügyfele.

T. J.

„Hol laktunk: hava hullt rég.
Ragyogtatja nagy árnyát.”
(Tandori Dezső)

„Most már azokkal is törődnöm kell,
akiknek még nem okoztam szenvedést – őket kell
megvendégelnem hallal.”
(Mészöly Miklós)

1

A nincs elvéri a lehetnél,
Elsorvad ugyanott a van.
Ki fétis, akit fölkeresnél
Hit nélkül és szándéktalan,
Lakik: tilalmas tartományban,
Utcáján álca-ragyogás van,
Hallucinálod szavait.
Nagy múltat hatálytalanít
Egyetlen szánalmas deliktum:
A jóhiszemű hitszegés.
Épített legenda kevés.
Régi erkölcsünk, ritka titkunk
Éppoly halott – földhözkött –,
Mint a kedves Elköltözött.

2

Bár hónapszám laktad lakását,
Lám, senki-semmi nem vagy ott.
Megszolgált, halotti kiváltság –
Lidércként bebarangolod
Valamennyi valódi termék;
Új beosztás, gyanús kelengyék.
Szellemalakban élvezed
Speciális védelmedet:
Halott, azaz érinthetetlen,
Ártalmatlan, átjárható,
Csak fölkenteknek látható:
Hatodik érzék, élesebb szem.
Végérvényes a védelem,
Óvnod magad szükségtelen.

3

Szentség nem az, hogy a *lehet*: van,
Hanem hogy a *lehet* – lehet.
A puszta nyáron – néma katlan,
Mélypontok gyűjteménye lett.
Az Alap józan elvetője
Ő volt, kiszúrta jó előre
A romlásra valló jelet:
Mint foszlik finomszerkezet
Szanaszét. Zsigeri kívánság
Túlélni nyári poklokat,
Nem veled és nem általad.
Ezért nem kaptál útiáldást.
Vigyáz magára, hiszen él,
És tied a halotti tér.

4

Így töprengtem, leledzve gyászban,
Asszonyaim legszebbikét
Idézve filagóriámban,
S megríkatott egy semmiség.
Nyomára nem leszek kíváncsi:
Alapvetésünkre vigyázni
Az *esküdtek* közül ki fog?
Varázstalanított titok!

A múlt idő hitbizományán
Por gyűlik; sívó Szahara;
Elmúlek, íme nem vala,
Keresem és meg nem találám,
Gyászmunka hosszúnapja van,
Erőm tornázom hasztalan.

5

...Mert nem voltunk mézeskalácsból,
Miként a vasárnapi nép:
Csupa idegből, kúsza szálból
Voltunk mi, szól a gyászbeszéd.
Vétkeiddel parancsolj fegyelmet
És gyönyör korbácsolta tested
Takard ki forróbb égövön,
Hányjon-vessen pogány öröm.
Ékszerem, nagy kedvem s a kényem!
Áldom fűszeres véredet,
Hajnalban hozzád serkenek,
Hajt lehetetlen küldetésem –
Hiúsággal tetézve bűnt,
Vakulni hagyta mindenünk.

6

A gyöngédségből a vizályba
Hajló lejtő istentelen;
A józan július opálja
Oltja ki vigyázó szemem,
Vakulok – rend ígézetében,
Vakítasz, bezárult szemérem!
Boldog a gyászában-szelíd,
Letölti inaséveit,
Többé darázs-fészekbe nem nyúl;
S a vad, mint macska az eresz
Alján, tilos távolba les,
Eső után portyára indul,
Leszegett fővel balra tart,
Keresi élelmét, a Bajt.

7

Csakúgy, mint Pál, a téli ember,
Kicsontozott, szótlán, komor –
Az én-te koordináta-rendszer
Útvesztőjében kóborol,
Egy ízben kóstolt földi jóra
Vásik foga, és hébe-hóba
Bocsátkozik kalandba – épp
Csak elaltatja ösztönét,
Hímgerjedelmét pazarolja,
S a tetterő pocsékba megy,
Magába zárja hősömet
Elfojtás füledt ősvadonja...
Kis odaliszkot hiteget,
Szomjazik forrásvizeket.

8

Eb s ordas közt notebookja várja,
Szoftver-fészekbe települ,
S míg nem dől a vetetlen ágyra,
Wankeskedik¹ szálegyedül –
Ünnep egyetlen pásztoróra,
Istenülhetek összeforrva,
Két nyár s a Filatorigát
Tüntette el Ludovikát,
S Paulus, ki levelét megírta,
Aligha vár feleletet –
Vakriasztásos ügymenet
Ma hajtóvadászatra hívja,
A házi nihil mocsarát
Hunyt szemmel nem láthatja át.

9

Tartást hazudni nappal-éjjel!
Faarc rendszergazdák között;
Donjuanizmus, mint a métely;
Kint s bent: behódolt délkörök,
Cikázhat a szabad vegyérték,
Futását égiek bemérték,
Ha fene fenét is eszik,
Egyszer csak bevégeztetik
Az elvarratlan szálak útja.

Kíván hősöm eszeveszett,
Csak test szerinti életet,
Munkás óráit átalussza,
Ásít kalózi csínyeken
Nőszésben edzett emberem.

10

A férfit, mint acélt, megedzik,
Legyen ezáltal: ridegebb.
Műhelyek méhében leledzik
A titok: anyagismeret.
Edzés során a friss anyagból
Szénatomok égnek ki. Akkor
Lesz keményebb és nemesebb
És egyszersmind *törekenyebb*.
Ha megfeszítik, hamarábban
Pattan el keményfém – hogy a
Rideg férfinak otthona
Legyen Gomböntő kanalában!
Nem krómacél, de durrezüst:
Elnyeli feneketlen üst.

11

Elnyelne – ha baráti gyámság
Nem kísérné apáskodón
A kettős ügynök járta pályát:
Kemenszky fut forró nyomon,
Elöl meg Pál halálra válva
– Gellérthegy-tövi Bermudákra
Lakat kerül, bellegelőt
Ha áztatnak ónos esők,
S szeladonra köszönt a nagyböjt –,
A Stex Alfréd a törzshelye,
Gengszterbarlang, konzervzene;
Sauvignont rendel, poharat tölt,
József körúti ablakon
Pillantgat ki álmatagon.

12

A középpályás maffiózók
Műbőrbe öntött csapata
Lányos házakból hajt be kontót,
S míg fiatal az éjszaka,
Futkosnak biliárd golyói,
Órák élelmes gyilkolói:
Zöld posztónál dakotahad
Pillangói állonganak,
Tömör gyönyör lányé az érem:
Az ívelt tompor ruganyos
Félgömbje oly kívánatos
A mértéktartó lámpafényben.
Pál – szórva céges gázsiját –
Itt kezd sok szaturnáliát.

13

Józsefváros összes nadálya,
Strigója, szerencsevadásza
Itt pörget kockát, dominót,
Itt hirdet biztos opciót.
Pipát tömök, hogy körbejárjon
Akárhány olajszőke nyáron
– Nedűk, szerek dolgában én
Hadd ítélkezzem könnyedén –,
Narancsbőrből szépségszalonna:
Nincs folt és ránc nélkül való
Yozsó környéki csataló,
Az elalélt tag még tarolna,
Csigázza minden éjszakás
Kommunális szolgáltatás.

14

Kicsapongás orinokói,
Zátonyt fürkésző honfibu!
Stex-pultnál fogsz porig omolni,
Méltóságos úrifíú!
Áldandy, aki szökne régről
A hegyi highlife börtönéből,
A szakmányban üzekedés
Porondján lesz szintén zenész.

Jutalma: nemszeretem étek,
 Örök hajábaburgonya,
 Alvégek Epikurosza
 Int búcsút füstbe ment reménynek;
 Mit kezd itt érdemeivel,
 Ki égi terheket cipel?

15

Két ország dudvás senkiföldjén,
 Két bélpoklos ünnep között
 Az örök, évadvégi örvény
 Pörgeti meg az ügynököt
 (Fátylat rá: agglagénykarácsony).
 – ...Hogy áll az osztályharc, barátom? –
 A hajópaddló megremeg,
 Kemenszky léptei ezek,
 Csattan a három szeretetcsók,
 Amúgy oroszosan. – Gyerünk,
 Vetíts. – Koccint két emberünk,
 Orvosilag ellenjavallott
 Menüket rendelnek hamar:
 Csülök és ropogós karaj.

16

– Ki vele. Nő? – „Na ne nevetess.
 Vannak raktáron, épp elég.”
 – A Cég?... – „Ugyan. Amit te sejtthetsz,
 A kis butáknak hétpecsét.”
 – Mondd, büntetlenül meddig űzöd
 Játé... – „Nem kéne lebecsülnöd.
 Ameddig jólesik.” – Csodás.
 Hát mi baj? – „Hadd el, döngrovás.”
 – Nyafogsz. Mondhat ilyet akárki.
 Fiam, kifelé áll a rúd,
 Mondtam, kétfrontos háborút
 Nem vívhatsz nyakra-főre. Szállj ki. –
 „Vajon miből? Kint, bent a gond...”
 – Az egészből, futóbolond! –

17

„Főművem építsem le?” – Nyomban. –
„Mondjak le manámról tehát,
A betevőről?” – Ördögöd van.
Mert megütheted a bokád. –
„Oly szép is az, víruskarantént
Felügyelni...” – Leples bitangként!
Lerohad rólad a palást,
Nem kezdhetsz hátbatámadást... –
„Tudatlanságban vagy felőlem:
Secperc alatt átírhatok
Bárhány regiszterprogramot!
Cybergangeket beelőztem,
Míg kulcsok őre voltam, és
Nem nyílt védművön soha rés.”

18

– Majd ráfaragsz. – „Nyakamba hághat
Bárki kapun kívül s belül?
Visszaadom a diplomámat,
Ha vetélytársam egy kerül.”
– Az istenért, mégis, mi éltet? –
„Csak a váratlan térnyerések,
Csak élc, csak hack, csak tiszta ész,
Adatvesztés, visszanyerés...”
– Nem látom a bimbócska magvát,
Sehol a szervező közép.
Lucifert gondolok mögéd. –
„Ha úberolhat bárki szaktárs,
Sarkantyúzna-e feladat?
Aduász mindig ász marad.”

19

Prizma, mely eltéríthet olykor
Paulusi sugarakat –
Rossz fényt vet rá testvéri hóbort,
De Kemenszky higgadt marad,
Nem, életmentést gyakorolni
Nem tiszte, hagyja hát locsogni
Védencét, és elhallgat a
Színarany közép angyala;

Csöndestárs: hallgatása rávall,
 Nem keres józan érveket,
 Csapongó öccsét áldja meg
 Majdnem-pápai gráciával.
 – Szállj ki. – „Könnyű azt mondani.”
 – S a bevetés? A holnapi?

20

Hogy fest a szilveszteri pálya? –
 „A festő Gálnál, terv szerint.
 Sültekkel Waltraute várja
 Válogatott vendégeit.
 Éjfél előtt ott alapozhatsz,
 Hiszen te is hivatalos vagy.”
 – Ott kezdjünk, indítványozom,
 És folytassuk Lágymányoson,
 Alvállalkozóm hív mulatni,
 Ügyfeleinek bulit ad... –
 „Tivornya?” – Biztosítalak:
 Nem lesz nyögvenyelős a parti. –
 „Pezsgőt ne lássak.” – Jössz tehát. –
 „Mi az hogy, kedvesem.” – Vivát! –

21

Plebsz petárdás hisztériája,
 Millenniumi csúrcsavar!
 Kanárisárga taxi várja,
 Metróra szállni nem akar.
 Vétek ilyenkor darvadozni,
 Akad vigasz, pár calvadosnyi,
 S a mások boldogsága ír
 A kínra: tisztító zefír!
 Villognak fémszálas parókák,
 Zselétől kocsonyás hajak,
 Póriasabb alakulat
 Nyomjelzői útszéli *rókák*,
 Szellemük éjfélkor kihuny,
 Nem mozog bennük fluidum.

22

Pál & Co. operistakörben
Ünneplik meg az éjfelet,
Görögtűz koszorúja röppen
Pest égboltjára. Szerfelett
Visszafogottak Nibelungék
– Várukban szívesen berúgnék,
Átdorbézolnám legalább
A teljes Tetralógiát –;
S a *mezzo* házából nagy útra
Kelnek a jó Kemenszkyvel,
Új céljuk belbudai hely,
Hol a dombi nómenklatúra
Feledtet kósza mélabút,
Krém színű Bartók Béla út.

23

Kulcsos lift. Öt-hat emelettel
Birkóznak. Múteremlakás.
E szeretni való gazember
A házigazda. Fejvadász.
Ő fogadja az érkezőket,
Sejteni, *medvebocsnyi* szőrzet
Burdánzik roppant mellkasán...
„Nézd, kieselbachi rakomány
Lep padlót, lépcsőt, rengeteg szint:
Jugendstil, empire, újbarokk,
Könyv nincs, műtárgyból raklapok...
Hogy is hívják, Kemenszky?” – Sterling. –
Pálnak torkára forr a szó,
Sarkon fordulni volna jó.

24

Nem. Összeszorított fogakkal
Megy a nappaliban tovább,
Egy súlyos mahagóniasztal
Tövébe ejti poharát.
Nem rés, de bástya: zengzetes sánc,
A rock'n'roll korántsem egy tánc –²
Dibdáb fiúcskákra legyint:
Hess, sales, PR és marketing!

Szédül piaci viszonyok közt,
 Ajzott társaságbéliek
 Meghökkenve szemlélik ezt
 A jointot sodró, bebaszott hőst...
 Új nap, kristályosodási pont:
 „Lásd színről színre Babilont!”

25

Lecseng a pánik, férfiatlan
 Tett volna a menekülés.
 Tűznyelóm spanglit gyújt a hallban:
 Édes anyagba süppedés!
 S míg nevettükben pukkadoznak
 A pletykákba beavatottak
 – Account- s artdirector-elit –,
 Pál Kemenszkyvel füvezik.
 (Akár én... Dörzsölt kirekesztő,
 Hány kultúrkör kedvence lett!
 Székén meg sem melegedett,
 S máris azt hangoztatta: fertő,
 Haláltánc, kataton zenék...
 Belülről rombolni be szép.)

26

Erkélyhez lép. Alkalmi párt lát,
 Egy hadonászó bonvivánt,
 S egy asszony majdnem póre vállát;
 Ficáncol a spagetti-pánt,
 És bal melle kibuggyanással
 Fenyeget – „Jézusom, nem átall...”
 A nő, ki fejhargon nevet,
 Nem láthatja emberemet
 És megered megint a nyelve,
 Mumm-mal telik meg két pohár,
 S Pálban ébred a *bête noire*,
 Istennő-kedvesére lelve,
 Ó, emlegetett etalon!
 „Ez Ludovika. Megkapom.”

27

Újévi afrodisziákum!
Paulus a balkonon terem
– Test fullánkja, tavalyi dátum,
Húsba szúrt kés, könyörtelen! –,
Majd a kisztílú amorózót
Ellökve, lesodorva korsót,
Bálványa irányába tart.
A fickó féli a duhajt,
Nem érti, mért hívják köcsögnek,
Pálom leinti: „Szót se többet.”
A nő szemlátomást zavart,
A dúvad őfeléje csörtet.
Félrefordul, elkomorul,
Nedves ajka összeszorul.

28

Zihálva kérdi: – Hát te? – „Hívtak.
Társamban tisztelj bűnbakot.
Nem tudhattam, hogy te is itt vagy.”
– Itt lakom. – „Én csak itt vagyok.
Remek lakás...” – Hogy mersz te bárkit
Megütetni?! – „Ezt a senkiházit?”
– Pál, alighanem üdvösebb,
Ha nem torzsalkodunk. – „Lehet.”
Ludovika ez, akit egykor
Tíz körméről lekaphatott,
S négyszemközt kioktathatott,
Mint kőszínház, agg direktor?
Ki visszasírta kegyeit,
Részvétet remélt, emberit?

29

A mellézköngék! És a felhang!
Olyan más birtokon belül,
Ha kórképet böngész s tünettant,
Ha öblös bőrfotelben ül...
Pál titkos xenofóbiáját
Megfejtí, emberünkön átlát,
A kollégát kiküldi és
Pál falfehér arcába néz.

– Most én leckéztetlek, fiacskám.
Egy-kettő. Szedd össze magad.
Amikor szemem megakadt
Rajtad, az éjjeli mihasznán,
Élvezted gyöngeségemet,
Szoknyámhoz bírvágy vezetett,

30

De torkig beteltél tejemmel.
Hja kérem, mákonyt vár az ember,
S egy Violetta Valery
Szereit kevesellheti...
Sohasem kóstolt kötelékek
Teherpróbáit úgysem érted,
Nytott nászt, alkut, gyereket,
Sebbel-lobbal élt perceket,
Hogy Sábbátkor szemem se rebben,
Ha nem hál otthon az uram,
Ez benne van az alkuban,
De Isten úgy segítjen engem,
Hogy szántszándékkal sohasem
Kerestem nálad végzetem.

31

Megrészegítettél. Miattad
Hagytam kerekded elveket,
S – kóstolva újbort kalandnak –,
Röstellem, megszerettelek,
Utcádba léptem fejveszeten,
De kínbarlangban tévelyegtem,
Borom: az az ősz. Az a csőd,
Mégmásítani nincs erőd,
Mert viszontszolgálatra persze
Nem voltál kapható, fiam,
Oktattál tárgyilagosan,
Ürmöt csepegtettél tejembe,
Itattál velem cukrozott
Levet, igazságszérumot.

32

A tüneteket ecseteljem?
Mondjak farmakológiát?
Tablettánként hogyan növeltem
A lélek tiszta dóziszát?
Bámulva vizenyős tapétát,
Miként pártolt el tőlem étvágy?
Mit betegnek rendelt a vény,
Ugyanazt zabálhattam én,
Hála neked, Pál. Épp elég volt.
Kimondtad Filemon nevét,
S én megtértem, mint hű cseléd,
Feledve az egyéji tébolyt,
S megérkeztem megint: haza.
Ahová te nem fogsz soha.

33

Nem bizony. Elmehetsz a vérbe,
És töltekezhetsz csömörig:
Úrnőd tűzhelyhez visszatérve
Új kosztümébe öltözik.
Dühvel emlegethetsz klimaxot,
Bántásból nincsen semmi hasznod;
Estélyt adok, sérelmeket
Régóta nem dédelgetek,
Húsom erővel összevarrtam,
Hírrel többé nem etetek
Fű-fázó pletykafészkeket,
S nem hiszek rögtönzött kalandban.
Hogy rettenetes, elhiszem,
De megkeményítem szívem. –

34

„Mész fecsegés.” – Túllősz a célon. –
„Kétségbe vonod léteimet.”
– De őrzöm aranymaradékot... –
„Nincs holtig haszonélvezet,
Sorsról számtani bizonyosság.”
– Se jogcím, hogy akárki sorsát
Meghatározhassd, aduász.
Elcsúfítaná a tudás
Szecskából tornyozott reményed.

S mert engem szebb hit nemesít,
 Ágyasod nem leszek. – „Ne így!
 Bennünk hiszek, azért beszélek!”
 – Mi nem tartozunk együvé.
 Menj. – „Tapodtat se.” – Kifelé. –

35

Kemenszky, aki persze jártas
 A szenvedély dolgaiban,
 Kredencnek dőlve, épp a mázas
 Sterlinggel trécsel naivan,
 Nem hall messzi polémiákat...
 A zsúrfiúból a vadállat
 Most bújik ki a balkonon,
 Most csattan három nagy pofon.
 Egymásra pakolt rétegekből
 Épült a pokoli torony:
 Röhögjünk régi cinkoson,
 Birtokháborítón, ki eldől,
 Ezmél, hányinger fogja el,
 Magába roskad, nem perel.

36

(Csöndestárs, most hívlak tetemre,
 Hogy közbenjárhass Paulusért,
 Jó fölvigyázó, lépj helyembe,
 Hogy elnyerhesse a babért!
 Teljes mellszélességgel állj ki
 Pál mellett: cigányútra tért;
 Kötelességed kenni-vágni:
 – Kóser fiú, csak bepiált,
 Már megbocsásson a világ –
 Testvéred az izzó idegdúc,
 Kezeskedj felőle, gyerünk,
 Botrányt így elkerülhetünk:
 Hálózatomból szökni nem tudsz,
 Most kérem éberségedet,
 Parancsoló tekinteted...)

37

Jön. Biztos diplomáciával,
 Kapkodva békít, közvetít,
 Az asszonnyal suttogva tárgyal,
 Bőszült Sterling előtt feszít,
 Hevenyészett pörben a bíra,
 Kétség van a képére írva.
 Rontó Pál a hóna alatt,
 Isten hírével tör utat.
 – Mi volt ez? – „Tárgyalás.” – De szentem!
 Kutyába mégy le. – „Tisztemet
 Töltöm be.” – Nem is ismered. –
 „Ismerem.” – Milyen értelemben? –
 „Forgasd talán a Bibliát.”
 – Nem mondtad. – „Mondtam. Nyiss vitát.”

38, 39

Megtér fűtetlen őrhelyéhez,
 Julius Geiger utca, rév!
 A taxiban nem túl beszédes.
 Hozomány: balvégzetű év.
 Házán rontás krétakeresztjét
 Látja. Boldogulni-tehetség!
 Rosszkor kipróbált rossz csapás!
 Jöjjön köpönyegszaggatás.
 Különös előszeretettel
 Látogatott vesztőhelyek,
 A folyvást pörgő szélkelep,
 Ember munkája, égi rendjel
 .....
 .....

40

Tíz utcával beljebb, Kemenszky
 A Park rakpartjára siet ki,
 Amint az Lipótban szokás
 Az őszi újévkor: csodás
 Találmány, menjünk *taslichozni*,
 Zseb ürül, s a tavalyi holmi,
 Év szemete Dunába hull –
 Szivarka tűzcsóvája gyúl,

S a Csöndestárs öccsére gondol,
Északra visz a sáros út,
Hol Szörnyü Malom gyárt ocsút,
Rosta a Pesten élt pokolból –
Összeráncolja homlokát,
Tempósan gyalogol tovább.

41

Gyaloghíd látványterve készül
Az Architektor asztalán:
Köldökszinór, vasból. Felépül,
S ölelkezhetsz két tartomány,
Margitsziget s az anyaország
Újlipót – exklávéja sorsát
Meggöngyöztél szép ívű híd;
Elsétálsz a kolostorig,
S a Palatinust véve célba,
A tölgyek alatt elhaladsz,
Pár medencét meglátogatsz,
S új kézbe kerül a staféta:
Másik hidamra lépve fel,
Újlak piacát éred el...

42

...Kelet felé szlökké silányul
A magasságos Újlipót,
Északon meg halványra gyávul:
Gogol-sarkon túl ősbozót,
Ám mihelyst színre lép a Westend,
Tüstént új végtagot növesztend
Sábeszillatú kerület,
Módos dél egyre testesebb,
S a Váci út erőterében
Multiplex hirdeti magát.
Ha Finta Halálcsillagát
Karcolóimmal körbeérem,
Az lészen Kánaán, hajaj...
Csupa plázás áramvonal.

43

Míg Kemenszky töpreng a tájról,
S foghíjtelkeken álldogál,
Eszmél komor lidércnyomásból
– Nem sokkal északabbra – Pál.
Villanyt gyújt. Mi történt, nem érti.
Hát mégsem illik néki élni.
Kiköp. Dühe mértéktelen.
Csatavesztés a földeken,
Honfoglalás a levegőben!
Ki kényeztetéshez szokott,
Immár végképp: ügye-fogyott?
Megbotlik, annyira erőtlen.
Majdnem gondolattalanul
Kávét főz. Asztalra borul.

44

Csöngetnek. Föl se néz. Vacogva
Keresi kincsét, ép eszét.
Lehetőségek lopakodnak,
Indítékokból jelbeszéd,
Fölláll, eldől a dominósor –
Savmentes Evianba kóstol,
S oly hirtelen a lendület,
Hogy gépére dől az üveg –
Nem szentséggel. Csak áll meredten.
„Hogy épp a vincseszterre. Nem.
Végváram volt, de cseszhetem.”
Hát megereszt egy keresetlen
Szitkot. „Otromba Fönnvalóm,
Végső sáncom is föladom?!

45

Ez volna hát a bosszu napja,
Mikor zászlóvivőd: veszít?”
Borzolt érzékekkel kutatja
Mesterséges lét jeleit.
„A nyájas Algoritmuson túl
Nincs semmiféle földi kontúr,
Hálót lelek toronyiránt,
Bégető adatállományt,

S az orfikus napi teendők
Éltetnek, hogyha semmi más:
Ez a kinyilatkoztatás!
Megtölthetem a renyhe bendőt:
Gépem él. Égbolt a határ.
Hol a te győzelmed, halál?”

46

Loginnév nélkül kelhet útra,
Pár kattintás, és üdvözl,
A hozzáférés percnyi munka,
Gazda szemével néz körül,
Már ott van a pánccélteremben:
Otthont köszönthet bárki szebben?
Beállított háttérszinek,
Termanni paraméterek,
Itt van saját ikonja: Sátor
– Cilíciumból, jól tudom,
Paulusi jószág: glóbuszom –,
Nem tart váratlan akadálytól,
Hátsó ajtón lopakodott
Be, bírja a gazdajogot.

47

Véletlen nesz! Mennyei *bath kol!*³
Már álombéli szózatot
Hallgat Pál. Sátránál leparkol.
„Formázóm! Megmoccanhatok?”
– Saját veszte létében érik:
Alapig rombold le a régít,
Suhogtasd fűrge pallosod,
Ha kenyéradóid: kopók,
És ököllet hirdesd ígémet. –
„Törvényt kisebbítsek?” – Hiszen
Ezt tetted eddig, nemdenem? –
„Ne csócsáljam többé a férget,
Húsomból inkább ő egyen?”
– Ha így óhajtom. – „Úgy legyen.”

48

Így szólt a Seregek Urával.
Markában megbízólevél.
Emberkéz műve lesz a párbaj,
A gnózis fabatkát sem ér.
Lövészárokba belegázol
A mindenható Generátor,
Pál sokalakú vírusát
Jellegzetes szekvenciák
Nem fémjelzik – központi szerver
Utasításaira vár
Valahány szomszéd terminál,
S a hátország meghal: csak egyszer
Strázsált a frontvonalon Ász.
Ujjgyakorlat a szabotázs.

49

Opus magnum: éjmélyi DREZDA,
Egyetlen égbolt leszakad,
Egyetlen *delete* tüze: ezt a
Lángod nézd, s *machinád* befagy,
Már pusztaság az összes X-fájl,
Nem zeng a háromszoros *Sieg heil* –
Tisztára mosnak weblapot
Önreplikáló programok;
Adatbálák a tűzbe hányva.
Az újesztendei ragály
Nem tárolóhelyet zabál,
Vadabb a virulenciája:
A mennyboltozatig ível
Jekylli–hyde-i karrier.

50

A hálózati hevederzár
Nyögi Pál feszítővasát,
A bal kéz tilos terepen jár
– A jobb nyomán épült a gát –,
Ravaszabb játék, mint a kocka:
Ha furmányos, foghat a macska
Egyszerre kint s bent egeret,
Levadászván cyberteret.

A .com és .exe végű fájlok,
A share- és freeware programok
Sosem megbonthatatlanok;
Szoftverrendőri terminálok
Járványgóccá változnak át.
Rettegd a Cég szabadosát!

51

Parazita a gazdaállat
Testében: íme, Paulus.
Bősz végrehajtó? Csak a látszat.
Akad rá céges tanu húsz:
Ádáz tisztogatás a célja...
Minden virtuális aréna
Megszüli gladiátorát,
Ki alkönyvtáraknál tovább
Lát, s tudja, hogy a *Format*:
C parancs súlya mit jelent...
Perc alatt dől meg régi rend.
„Kopók! Legyetek átkozottak!
Szűz infosztrádán vágatok,
Szolgálva Szabad Áramot.”

52

Csendőrség összes csínja-bínja!
Palackba zárni szellemet;
Ki röptében azonosítja
A kórt, az többet is tehet;
Pőre passwordöt titkosított,
*Crypt*⁴ pallérjaként bizonyított!
Hát tolvajkulcsot is talál,
Csapóajtókon visszajár,
Hogy zaklassa az anyacéget,
S ki bájtról bájtra lopva lép,
A Művek immunrendszerét
– Pestis! – elsorvaszthatja végleg.
„Nem volt Úr-nap ilyen közel.
Maran atha! Bosszúm, jövel.

53

Dögvész jöjjön Cég otthonára,
Dögvész rájuk – mihamarabb!
Hálóban megpróbált kaláka
Kockafői potyogjanak!”
Békeharcosból lesz komorló,
Éjpillantású békebontó –
„...E cselszövőket öklözők,
Szabadidőben szörfözők
Cyber-Sátánnak átadatnak,
Gépeiket megvakitom,
Firkálmánnyá alakitom
A gnóvizt, hogyha jó haragnap...”
Ki tiszta Hálóért perelt,
Most végromlásban érdekelt.

54

„Káoszt növeltetek, ti korcs faj!
Bosszúm napja úgy érkezik,
Ahogyan éjszaka a tolvaj.
Nem szűrhetek ki cégbelit:
Robotosként is demiurgosz,
S abban hasonlatos az Úrhoz,
Hogy cég-építőmesteri
Palástját levetkőzheti
Az emberarcú Fabricator:
Halálra szánja bármikor
Háza népét is, nincs idol,
Mely ne lehetne talmi mától.
Új eszme vágat védtelen,
Szigetelt vezetékeken.”

55

A Hamvazószerda gyümölcsét
Csodálom. Bárha borzalom,
Törvényt ölt, s megszülte a törvényt
A palotaforradalom:
Így vakít meg fekete végzet
Minden hamispróféta céget,
S e kvietált elhárító
Ámokfutását látni jó:

Tükrében látom a sajátom,
 Asszony miatt miként leszek
 Éppen ilyen eszeveszett;
 Saját mezőimet gyalázom,
 Vonz idegen teória,
 Leszek tehát: neofita.

56

Kezét rázom. Győzött a bajnok,
 Házára dobott Mennykövet.
 „Botorság volna letagadnod,
 Hogy összeszúrtuk a levet...”
 – Magamban leltem párt magamnak,
 Erre volt jó néhány haragnap.
 Erőm teljében szültelek,
 Hazád belvíz és kültelek. –
 Ha Pálom tekintélye megnőtt,
 Azért magamat okolom,
 S fegyvertársaim csókolom;
 Maholnap elkövetkezendők,
 Ti idő méhében lakók:
 Ízleljetek Jelenvalót.

Jegyzetek

1. *Wank*: kifinomult technikát jelent, ebben jártas szakembert vagy az illető tevékenységének eredményét.
2. Pajor Tamás óta tudjuk ezt.
3. „Nem szabad felednünk, hogy az apostolokról azt tartották, útjaik irányára nézve felsőbb sugallatnak engedelmességek. Hol valóságos okokat, meggon-dolásokat vagy pozitív értesüléseket lepleztek az ilyen beszéddel, hol pedig minden tényleges ok hiá-

nya rejtőzött alatta. A hit, hogy Isten álomban közli az emberrel akaratát, nagyon el volt terjedve, mint ahogy Keleten még ma is el van. Valamely álom, hirtelen nekibuzdulás, akaratlan mozdulat, véletlen nesz (bath kol) a Lélek megnyilatkozásának számított és irányt szabott az ígéhirdetés útjának.”
 – Renan írja ezt Szent Pál kapcsán.

4. *Crypt*: password-titkosító program.

Rába György

A DADOGÓK VÉDELMEBEN

Fürge szívem megesik dadogókon
egy szó hegyorom milyen távoli
milyen göröngyös milyen botlató
menetelés egy szót kimondani
ha elhangzott még nehezebb a másik
indulásnál inkább a folytatás
az már baljós tekergés csupa vész
az már egy szorosban kalandozás
újabb szót adnék én máris alájuk
nyáron surranót télen korcsolyát
a vergődőt lendítse el röpítse
gondfeledtető hatalma tovább
mert szemlélni is memento a csonka
s pátyolni annyi mint áthágni törvényt
és meg nem történtté fenségesen
tenni ami történt

EMBER MINT ÓRAINGA

Úgy haladok akár az órainga
a jó és rossz a tény és képzelet közt
megtett pályát a célból visszaírva
lendületemet fölfoghatod eszköz
a kész folyamatnak megújulásra
tekintsd szabadságharc szimbólumának
vagy mintha kérdések svédasztalára
üres zsebű turista éhe támad
melyik végpontnak lehet az a híve
aki a valót oda-vissza mondja
bírák mohónak széltolónak hív-e
míg az ismeretlen nem vés szoborba
s a modellnek nincs tiltakozni módja

KÍNVALLATÁS

Kései sereg tapasztalatod
mind vallatón rád meredő plakát
kirándulások hiányát idézi
biccentéskor csikorgó csigolyád
tükörképeden a szaporodó
álnok boszorkányszántása hajadnak
hajdan borzoló boldog ujjakat
juttat eszedbe most már elmaradtak
és elmaradnak testekre szabott
lúdbőröztető drámák gyógy idillek
élményül fa ormán rikácsoló
szürke varjú tar ágon cinke illeg
a gyerekkori bélyeggyűjtemény
párja kudarc kór gyászszalagu ünnep
gyűjteménye értékre csak szerény
azt ellopták ez veled semmisül meg

Imre Flóra

MONOLÓG

Nem voltam ott, amikor meghalt.
Haldoklott kilenc napon át.
Az ötödik napon elbúcsúztam tőle.
Akkor még megismert, de szólni már nem tudott,
és nem értette azt sem, miért sírok.
Aztán már csak a test.
A keze még meleg volt, de a szeme már folyton csukva,
nem reagált se szóra, se érintésre.
A kulcscontja annyira kiemelkedett,
mintha már nem is lenne rajta bőr sem.
A betegek legnagyobb része éjfél és hajnali három óra között hal meg.
Azóta nem vár senki ideát.
Csak a macskákat kell napjában kétszer megetetnem.

RONSARD A HALDOKLÁSRA GONDOL

mint a halál olyan erős a szerelem
és olyan keserű is mint az alvilág
ez az a veszteség ami nem múlik el
elmúlhat az alany és elmúlhat a tárgy

de örökkévaló a fantomfájdalom
ha lassacskán a test végül is szétrohad
mikor a pusztulás sorban a tagokon
tovább burjánzik és sejtről sejtre halad

hogyan lassan nem marad csak nedv amely szivárog
szikkadó csont csupán megapadó szövet
mikor a kapcsolat megszakad látó s látott
között mikor az agy nem fog már több jelet

még akkor ott a végső szétbomlás során
az utolsó is az az maga a halál

Kornis ready made

NOSZTALGIA CHAT AVAGY A KESZTŐLCI TAPÉTA

A. P. Csehovmak

1

Táváris ucsityelnyica. Szivodnya nyikto nye átszuszvuet. Tovább nem tudom.

És a fiú-WC mennyezetén az áztatott papírzsepikből csinált trutumó eldobálva és megkötülve??? Olyan volt a WC tisztára mint egy cseppkőbarlang.

Pálma gumimatrac. Signetta. Traubi, traubi, traubi szóda. Hú-u.
Meg minden héten kedden jött a közértbe a legfrankóbb sör, a Kőbányai Világos, egész hétre be kellett spájazolni.

Lestük az üveg alját, melyikben nincs üledék.
Sió Lé, kibonthatatlan alumíniumzacásban.
Kinek van erre energiája?

Hé, barátom, miért búsulnál?
tiéd lehet, miről álmodtál,
itt az alkalom, hogy megszerezd,
csak ezt a nevet kell hogy megjegyezd: OFOTÉRT.

Atlétatrikós, túlsúlyos Ember kése hasít a debrecenibe: fröcsög a zsír a konyhafalra, épp hogy elkerülve a szódaszifont! Drámai zene (még halálsikoly is), megjelenik az Asszony, mi megtorlást sejténénk, ő azonban lezserül letörli a mocskot a lemosható tapétáról. Emberünk teli szájjal, elégedetten konstatálja: „Ez kásztölci tapéta!”

2

Nem tudja valaki, hogy hívták a kispesti mozit? Talán Ady? Nem emléxem... Mi volt a neve Spejbl és Hurvinyek kutyájának??? Ezzel kínozom magam, és csak nem jut eszembe.

Hakapeszi maki, ha kap, eszi (azt hiszem, mogyorós csokit).

Nálunk volt az iskolában tejautomata, amiből 1 Ft-ért lehetett tejet kapni.

VIT-vágta, aminek fődjaként a nyertes csapat kijuthatott a moszkvai VIT-re.

Óceán fogkrém. Sós. (Hehe.)

- a vakond nadrágja
  - Mese-sajt (csokis, utáltam, de az anyu mindig ezt vett tízóráira)
  - Rakéta Regényűjság
  - Pajtás-nap a csillebérci táborban, este a nap fénypontja: Piramis-koncert
  - aszfaltrajzverseny az Erzsébet téren
  - Lemezbörze helyett (Göczey Zsuzsa)
  - nyakba akasztós golyóstoll
- Pécsikesztyű – nagyon!

„Ez a Jóska, ez a Gyurka
ez meg itt a véres hurka.
Jóska, Gyurka véres hurka
jaj, de jó a májas hurka.
Itt a kenyér, itt a só,
hurkát enni jaj, de jó!”

A kedvencem volt. Talán még magnóra is felvettem, de már sajnos elkeveredtek a kazetták.

És a Sziriusz kapitányra a rádióban emlékeztek?
És a „Nyomok a szélben”? Azér’ az se volt semmi.
Királylány koromban Szegedi Ifjúsági Napok július utolsó hétvégéjén. Igazi rockkoncertek!

Ilyen félrehallás/értéseim nekem is voltak. Pl. mindig azt hittem kiskoromban, hogy a kinyerma az egy népi hangszer. Holott: „Kinyerma: Játék és muzsika 10 percben.”

3

Fel! Kommunista ifjúsereg,
Hajnal vezesse léptedet.
Higgy terveidben, jó karodban bízz!
Melletted, elvtárs, a KISZ.

gőzös szovjet vasaló
szocialista mezőgazdasági munka
Tyerem-tyeremok c. olvasmány
kőkemény Sportszelet

A hiba a közvetítővonalban van.

4

Erről nekem meg a régi jó, összeroppantathatlan kubai cukorkák jutnak eszembe. Szintén családi csomagolás, pezsgőtablettára hajazó design, puritán megjelenésű, silányan összeforrasztott nejlonzacskóban. És a DÉLKER forgalmazta!

Gömöri az ötös sorozat utolsó 11-es rúgója volt (pont abba az irányba rúgta, ahol álltam), de akkor már a Vidi volt előnyben, ezután D. P. kivédte a ráadás első 11-esét. Ekkor jött Vadász...

Gojko Mitics-filmek (közép-európa leghíresebb indianja :).

Az első Dacia 1310-ek. (Huu. Kagylósított ülés, fordulatszámérő, áramvonalas forma :).

A kedvencem a szoci robot a Mikrobi; tök jó volt az „Angyalbőrben” sorozat a Moho Sapiens zenéjével.

Minden ünnep alkalmával kirakták a Lázár, Kádár, Losonczy fotókat a novhétterre a virágok közé.

Magyar Ifjúság fekete-fehérben, benne a szextanácsadással – cool.
Moszkvics–Volga

Áruházak: Lottó, Verseny, Skála, Prizma...

Csehszlovák vázas hátizsák, átcsempészve a határon.

Mentők – csehszlovák sorozat a tv-ben, Skoda-mikrobusszal.
Apropó mentő: Nisa mentőautók, gusztustalan szirénahanggal!
Szovjetunió magazin színesben – Ki Tud Többet a Szovjetunióról?

NDK utasszállító repülőmakettek a TRIÁL üzleteiből.

Esti mese a Kossuth rádióban az „A part alatt” zenéjével, majd „Szabó család”, dramaturg „Major Anna”.

Örök beköpés: „Pici, menj át Icuhoz!”

Logikai játékok a Rubik-kockán kívül: Babeltorony golyókkal, összetekkerhető Kígyó, malmozás; gusztustalan tejfölöspohárba kiszerelt puding, csoki és vanília ízben, Gabi testápolócsalád a Caolától világoszöld színben, rajta az elefánt

„Így élt” könyvsorozat, piros keményfedelű, az összes híres emberről.

Party vajkrém.

Szot üdülés a Balatonnál, esténként sorbanállás a vacsoránál

mert „maguk a Bé turnusban vannak, most az Ák esznek”

Gázművek reklám, aláfestő zene Gazebo – I like Chopin;

2 forintos telefonálás a szürke telefonokról, igaz, csak Budapestre, később a sárga és piros műanyag telefonok;

a City Grill üzletlánchoz tartozó Paprika éttermek;

önkiszolgáló éttermek a Blahán és a Délinél. Kétfajta zöldborsófőzelék fasírttal volt a menü, az evőeszközöket soha nem mosták el.

Kőbányai sörösüveg piros-kék címkével, visszaválta 2 ft.

Ja és a borosüveg betét 5.50 ft volt: az elit hosszúnyakú meg a proli rövidnyakú.

5

Pacsni.

Zánkán a menza! Felsőörs – –

Nyakkendőben kellett fürdeni az alsóörsi strandon, hogy meg lehessen különböztetni az úttörőket.

Meg a csehszlovák sorozatok! A „Nők a pult mögött”, ahol mindig francia pezsgőt meg franciasalátát kértek, és mindig a pult mögül, a pulton előttről sose vettek el semmit.

„Csak tudnám, mi került ezen a fotelen 2700 forintba?”

...kedvencem a friss méz, s más finom falatok
de ugye szerettek, hogyha kövér is vagyok?

Brumma brumma brumma brumma

Brumma brumma brum brum brum

'85 körül éktelen neon rózsaszín és zöld cuccok.

A mi osztályunkban az orvos lányáéknál és a járási tanácsfőakármilányáéknál volt először videó. (Nagyon sokáig monopolhelyzetük volt.)

Impulse és Limara deo.

6

A hőst, azt hiszem Thomas Lieven-nek hívták.

A színész neve Joachim Rauch (???)

Hülyét csinált a Gestapo-ból, jól főzött, meg mindenféle női voltak, minden részben más és más: Minden este kaviárrr...

„Nagy taréjú, cifra tollas
kapirgáló egyedek!
Nem repültök, mint a szép sas,
s nincs tele a begyetek...”

PeCsa, Duránosok és Gyepes Módosok örök harca
csápolás a vászon előtt

hosszú fekete kabát, tupírozott haj = Duran.
vadabb, de szintén fekete szerkó = Depeche.
sok kis George Michael és egyéb hasonmás.

Incognito spray.
Károly, a húsevő növény.
Utazás egy mosolyért.

Télifagyi.

7

Na igen.

Amellett a póre hölgyikék, természetesen – főleg ropievés közben.

Kártyanaptárak; nálatok mi számított menőnek?

Persze az orosz „színváltós” mellett, ami gondolom mindenütt nyert.

„valamelyik történelemkönyvben a francia forradalommal kapcsolatos kepből pedig kijött egy jó kis Queen performansz: az elegetlenkedőket vezető felmeztelen nabol Freddie Mercury lett, a mogotte levo kisdobos ugye adta magat, mar csak a puskakat kellett gitarra transzformálni es johet a Hammer To Fall...”

Ki fizeti a révészt?

Muk Lajos utca, korábban Muck Lajos. Még korábban Muck Lajos, azelőtt Muk Sándor..

Ötezerötsházhatvankettesfürtsándoruttöröcsapatvigyázz!

A Zenebutik műsorvezetője Juhász Előd

Elődnek gyakran csillogott a szeme, mert „jó ha az embernek csillog a szeme”

Na asztán még vót olyanishogy:

Nyugatról B.Tóth Laci bács által „hozott” ZENE. Trans-x, Laid Back, Talk-Talk, DM, ja és az ALPHAVILLE kiváló Big in Japan című nótája, melyért a lányok oda adták volna még a sz....güket is.

Mindez egy frankó VIDEOTON tornyon hallgatva: duplakéjmámor.
Ugye mindenkinek volt politúrozott szekrénysora?

„– Ez neked szálloda?

– Ha a kisasszony felszáll oda!”

8

A Paris Saint-Germain ellen az első itthoni meccs a második félidő elején 2-0-nál félbeszakadt, köd miatt (pedig Burcsa gólt fejtelt, amit addig szinte soha).

Ahogy szállt le a köd, egyre gyakrabban kérte a hangosbemondó, hogy mindenki fejezze be a dohányzást (előttem egy pasi tényleg szorgosan szívta a Fecskét). Aztán már csak azt lehetett hallani, hogy a bíró hármat sípol, valahonnan a tejfől közepéből.

Következő nap délben is kimentünk. Iskolai szünet volt kb. d.e. 11-től. Szusics lőtt egy hatalmas kapufát 0-0-nál, aztán jött Májer..

Mindez azért is érdekes, mert épp idén esett ki a Vidi.

Akkoriban viszont még tudni lehetett, hogy melyik játékos melyik csapatot jelenti; az akkori Vidi tagjai Fehérváron is laktak, többségük a középiskolát is ott végezte.

Ja és a gólkirály Szabót pedig gyakran lehetett biciklin (!) látni a város utcáin. Azóta gondolom már minden első ligás játékosnak minimum BMW-je van.

9

Érdekes volt még az úttörősködés vége. Nálunk ünnepélyes nyakkendő-letétel volt..

Egy másik iskolában pedig ballagás, ahol gyászzene közben váltak meg a szeretett műszálas háromszögtől.

Megjön a kedve!

Ha vár a keddre...

Mert minden kedden más és más

Kedvezménnyel kedveskedik

Minden Skála Áruház!

Stirlitz szerepében Vjacseszlav Tyihonov.

10

A borok királynője: Kocsis Irma.

Első udvarhölgye: Csaplárosné.

Hasonló élvezeteket nyújtott még az átlátszó félliteres üvegbe töltött Almabor.

Giga reklámok: csirkehúskrém, csirkehúskrém jajdejajdejó

Csirkehúskrém, juhééé!

Timea kozmetikai cikkek: Timea pámpárappápám Timea! masirozó majorettek, táncoló kozmetikumok

Hurkareklám:

Kislány a büfében átveszi a hurkát:

– Az anyukám mindig többet ad!

Jóságos harcsabajsú árus rámosolyog, megtoldja az adagot, susogván:

– psszt!

Van aki gyűjtött a 80-as évek közepén a Nemzeti színház építésére? A mi őrsünk (Orion) egy napig szedte a szemetet az erdőben, amiért kaptunk 5e Ft-t. Na ezt ajánlottuk fel. Még az újságba is bekerültünk. Ugyan merre járhat az az 5 kilo?????(((

Tesi órán a babzsák befigyelt.

Akadályverseny a fegyveres erők napján (szept 29), oldalán csíkos melegítőben, uzsonna, kiürült Olympos-üvegbe töltött tea; tisztasági csomag (vécépapír, papír zsebkendő, szalvéta); védőnői félénként jött megnézni a fejünket, tetvesek vagyunk-e. (Valaki mindig az volt.)

11

Befőttés gumival összefogott pálcikák;

Betű-sín. Szóképes olvasás.

(Iszonyú volt, állítólag ezért nem tud a népesség tetemes hányada olvasni rendesen.)

Én a patronos tollra emléxm, meg a négyszínűre.

Meg az iskolaköpenyre, vagány gimnazistaként már rövid ujjal.

Ami viszont nagyon eszembe jutott, az az a „desszertcsalád”, ami az időnként most is kapható csokibevonatú drázsékat tartalmazta, kislányos fejű, ill. kislányos fejű kerek műanyag dobozban, átkötve.

Nalunk patronos toltotollal kellett megtanulni írni. A golyostollat kifejezetten tiltottak. Maig nem tudom, hogy miért...

Folsoben aztan mar volt minden, meg toltoceruza is. Nem Rotring, hanem annak szocialista változata. 2-3 mm vastag grafitból ment bele, amit a vegere csavarható saját hegyezőjével kellett adjusztálni. A legjobb az volt benne, hogy a kulso muanyag szara

egy lecsavarható muanyag cső volt, ami fúvocsőnek is kiváló volt. Alaposan összeragott és megnyalazott ujságpaír volt a lovedek. Különösen fulre kilóve volt hatásos :-).

Nekem, mint szenvedélyes könyvmolynak a régi könyvsorozatok hiányoznak. Az elit krimik a lentebb már emlegetett sarga papirkötésű Albatrosz sorozatban jelentek meg. A logo egy szárnyaló fekete madár volt a jobb felső sarokban. Egy csomó Rejto könyv is itt jelent meg. A második vonalnak meg ott voltak a Fekete Könyvek. Felig-meddig ezeken nottem fel. Persze a magyartanárom az általánosban meg fújt érte :-)). Ja, és ezeket meg profi műfordítók fordítottak. Nem is fordult elő bennük szóismetles, vagy más ordító stilushiba. Nameg persze ott volt a másik nagy szerelem, a Galaktika folyóirat, és a hozzávaló sorozat, a Kozmosz Fantasztikus Könyvek. Emlekszem, a borítójukra rá volt egy csomonak írva, hogy ez a legszínvonalasabb sci-fi folyóirat Európában. A mostani kínálatot elnevezve tényleg igazuk lehetett. A rendszerváltással ezek mind eltűntek.

12

Volt még aszem Erigon névre hallgató, kóla-színű és finom, édes kanalas gyógyszer – talán a köhögés csillapítására (?) + a húgom egyszer kapott babarózsaszínűt. No az nagyon jó volt.

Délvidéki sorstársak láthatták a jugó adón a tomédszseriket, a popejeket, a mikiegeket, a cipiripi-s reklám-niseket!

Imádtam azt a kanalas orvosságot.

Trapper farmer, alföldi papucs, szimatszatyi, MK magnók, POLIMER szalagok, ROMET Pony, Ritmo cipő, Moncsicsi, Videoton TV játék, Junoszt TV, Szőlő Márka stb....

Nem megmontam, hogy bontottcsirkét, bontottcsirkét.
Kesztölci tapéta, kesztölci tapéta. Minden szinten, szinte minden.
Murr-murr és Oriza Triznyák!

Szerintem a pécsi kesztyű volt a televíziós marketing legeslegcsúcsa.
pécsikesztyű dámdám pécsikesztyű....

Alfred Rosenberg válasz erre | adatok | e-mail 1999-07-20 10:31:27:

A legkirályabb reklám azért az ipari lengőajtó volt.

...mindenki rábukott a Tomi mosóporokra, csak éppen slusszkulcs nem volt bennük. Jó esetben egy zseton, amiről először azt hihetted, hogy egy az egyben slusszkulcsra váltható. Aztán kiderült, hogy mégsem te vagy a király, mert még egy csomó emberke talált ugyanilyen zsetont, hogy aztán a sorsoláson persze ne neked kedvezzen a szerencse.

De legyünk higgadtak: Mi volt ez a mostani pepsis, cocás akciókhoz képest? Gyerekcipő.

Alfred Rosenberg kötelező olvasmányai: Mosó Masa mosodája, Gógös Gúnár Gedeon.

A Wartburgos slusszkulcs. Hja, amikor a „tréfáskedvű dolgozók” rozsdás kulcsokat rak-tak a Tomi mosóporba. Az emberek meg jöttek reklamálni a Warbit. Hehehe.

A Bedeco miatt örökké frusztrálva éreztem magam, mivel soha nem tudtam első nekifutásra visszacsavarni a tetejét. A doboz ugyanis, mint bizonyára emlékszel rá, óriás tintatartóra hajazott, ferde tetővel, és el kellett találni azt a dőlésszöveget, amivel el lehetett kapni a menetet. Na, ez az, ami nekem nem jött össze.

Persze én is szoktam kanalazni a kakaóporból, de csak apránként. Hogy ne legyen fel-tűnő. Amivel viszont nem kispályáztam, az a dobozos fagyaltpor volt. Vanília, csoko-ládé, puncs – és később már citrom – ízben is kapható volt a Hajdú Megyei Tejipari Vállalat remeke kb. 400 g-os kiszerelésben. Egy-egy dobozt negyedóra alatt elrágcsál-tam, mohóságomért aztán jó kis gyomorrontással fizettem. De ez nem vette el a ked-vemet, hogy újra próbálkozzam. (Ma a másnapossággal vagyok ugyanígy.)

13

Bocs mindenki: a fémdobozos bébiétel volt, nem tápszer.

Ellenben:

Mirelite Pizza: 16 Ft 80.

Fehérkenyér: 4,50

Krumpliskenyér: 5,40

Pálcikás jégkrém (Roll): 3 Ft!!!

Kanalas Leó (papírdobozban): 5,70

Kifli, zsemle, gyufa: 40 fillér

Simson motor: 4600 Ft

Sputnyik bicaj (V 153-414): 1800

Favorit: 2800

Csepel: 5400

COMPACT teák 10 féle ízben

Otthon kávé – 1 csésze csak 1 forint!

Inka kávépor, lengyel import, iszonyú keserű, hideg tejben ímmel-ámmal oldódott. Csakúgy, mint a Bedeco. Kakaóporban már akkor is a Nesquik vitte a pálmát a Rapid előtt.

A jó kis karamellás tej – akkor még poharas változatban, vékony, egyszínű (rendsze-rint sötétbarna) szívószállal áthatítva a fedőfóliát.

Na, most már menjünk a konyhából és kukkantsunk be az iskolatáskába:

Rajnapló – Mi a tanév jelmondata? Hass, alkoss, gyarapíts! – Őrsök?

Mókus, CIMEA – szeptember 29? Fegyveres erők napja! – december első hete? Olvas-satok mindennap!

Életünk első Rotring ceruzája, piros-kék korongok papír dobókockában, hurkapálcikák, gyurma; 6-os, majd felsőben már 12-es vízfesték (Polycolor műanyag kiszerezésben), 32 cm-es vonalzó, amely valamilyen misztikus erő folytán mindig a 11-nél törött el...

Néhány képeslap, amely sohanemlátott barátoktól érkezett – ékes bizonyítékul szolgálva arra, hogy a piramisjátékot nem lehetett elég korán kezdeni, persze pénzről akkor még szó nem volt.

14

Elemes géppisztoly. A csövén valami piros lámpa villogott, és nagyon „géppisztolyos” hangja volt. Meg volt valami úrpisztoly is. Húzgálni kellett a ravaszt (nem róka, elsütőbillentyű) és az üvegsövében valami piros bigyó mozgott, úgy mint...

Majdnem leirtam, hogy hogy és volt egy dagadt f@szí aki kolbászt evett, amiből a zsír a falra fröccsent... Letörölte, majd a reklám: Ez kesztölci (?) tapéta!

Ha jól látom, a tökönverő metrókaput még nem említette senki. 1 Ft ellenében lehetett áthaladni. Bár engem akkoriban legfeljebb orrba verhetett volna. A metró 25 éves évfordulóján volt egy ilyen darab kiállítva a Közlekedési Múzeumban, akkor bepótoltam. (Osztap Bender)

AZ NDK-centrum még 89-ben is működött, ott vettem anyámnak álommanót (az NDK-ban az volt a TV-maci). Mielőtt megkérdeznéd, azért ajándékoztam meg vele jó anyámat, mert kb 4 évesen darabokra kaptam az eredeti, NDK-ból kapott és azóta is emlékként őrzött álommanócskáját. Úgyhogy, miután 18 évesen megláttam a manót az NDK-centrum kirakatában, úgy éreztem, kárpótolnom kell a gyerekkori rombolásért. Meg is hatódott...

Más: a 80-as években mindig a Corvin fagyizójában ettem Garibaldi fantázianevű kelyhet. Tegnap ott jártam, benéztem, s mit látok: még mindig működik, sőt a Garibaldi is a helyén. Mindenkinek ajánlom, finom!

A párttagkönyvekben pici bélyegekkel kellett megerősíteni a lojalitást.

Vékonyabb lett a WC-papír!! Én 3-nál kevesebb réteggel nem boldogulok. Több papírszelet fogy, jó üzleti fogás.

Van még harmonika kiszerezésű WC-papír?

15

Én vagyok a zöld uborka
Nem félek a mély patakba'
nem félek én semmitől
de reszketek, ha egér jó.

16

Fürge rókalábak, surranó kis árnyak. hipp-hopp jön Vuk!

Ha homályos emlékeim nem csálnak, akkor a szerzeményt Wolf Katica szólózta, a családban marad módszer már az ősi, pre-torgyáni időkben is dívott. Na, de hagyjuk a politizálást.

A vége főcíme alatt viszont valaki más énekelte ugyanezt a dalt...

„Kicsi vagyok, éhes vagyok, fáradt vagyok.” Pogány Judit hangja szívfacsaró volt, egyemberként hüppögtük végig ezeket a részeket.

Híradó címkép: a TV-székház(?) elé vetítve egy a kor technikai színvonalának megfelelő harci díszben pompázó operatőr fordul profilból szembe, enyhén közeledve az őt vevő kamera felé, miközben a sajátja lenscéjéből(?) a Híradó felirat közelít felénk öles betűkkel.

Ha már a TV-nél tartunk, nagyon büszkék voltunk, hogy lehetett fogni az ORF1-et. Mi ment a „Grácon”? Este fél 7-kor Knight Rider – persze kihagyhatatlan volt, szünidőben délelőtt 9-kor Tom és Jerry – erre ébredtünk.

Táncdalfesztivál '81 – nekem megvan a komplett szöveg- és kottagyűjtemény, ha valakit érdekel, szívesen kölcsönadom. Ebben a könyvben jóval több dal szerepel, mint amit ténylegesen előadtak, úgy látszik, volt valami előrosta is. Tutti sláger a Szóljon hangosan az ének, Limbó-hintó, Homok a szélben stb., de Ullmann Mónika is emlékezetes marad, ahogy elől fogatlanul énekl: hogy dáj-n-dáj-n-dáj-n-dádáj-n, hogy dáj-n-dáj-n-dáj-n-dádáj-n.

„Sztár Tonik nincs?”

De van!

A Sztár Tonik üdít, frissít, s kedvenc italának kellemes kísérője.”

17

Én tudom, mitől döglök a légy.....CHEMOTOX.

Vén szatír vonszol egy szüzet (?) keresztül a nádason „Ne félj, kislány...” „..... mat-rackölcsönző!”

18

Táncevala répka szmákom
Kak petruska szpó mi dóróm
Aregyiszka ügyi vi lász
Kák petruska tánceválá

Tut i filmu kanyec
Kto szmatrél, malagyec.
Kanyeeeeccccc....

Eeeeeesti a Hirlap!

„kilincsem rángatta ordítva
jól csinálta, csak fordítva!”

Aha tényleg...

A Rubik-kockát említettétek már?? Kinek mennyi volt a kirakási csúcsideje? Nekem egyszer sikerült az 1 perc 32mp-et elérnem. Ráadásul a szomszédunkban volt egy ösz-szeszerelőüzem, így volt otthon vagy öt darab...

Egyszer elvetődtem Bulgáriába (bevallom, holmi KISZ építőtábor szerúséggel) és ott elvittek minket dizsibe :-(Világéletemben más volt a stílusom! Azután kiderült, hogy a bulgároknál a legmenőbb disco sláger a Smoke on the Water volt :-)).

Na a sörösdoboz gyűjtés nálunk is ment.
A bátyám egész hegyet rakott belőle!
Anyu meg dilizett, hogy minek.

Egyébként meg Traubisodát megint lehet kapni.

19

Pefőti válasz erre:

Zdrásztvujtje!

Krumplicukorra ki emlékszik? Mennyire rossz volt, de legalább kemény. Róna (a nap itala), a legjobb a körte ízű.

GM49: Brékó, brékó riadó

CB rádió, híradó

Brékó, brékó, figyelem

Aki cébés nem marad idegen

(mondjuk a Galla azóta is itt tart)

Flipper Öcsi, Kiki, brrrrrrr!

Vadász szelet, Bea csoki (banános volt, státuszzimbólum), Metro, ABC meg a piz-táciás Mókus, ja a csokikólát ki ne hagyjam! A kollektív sörösdobozgyűjtés?

Jó a topic!

20

JESSSSZZZZZ alá Bivisz end Báthed....

Tényleg, amikor indult a vasárnapi Dizni délután, volt benne a középben egy Suli sorozat. Jókat rötyögtem rajta. A humora a ParkerLujizhoz volt hasonló. Azután jött egy sorozat, ami egy földönkívüli hapsiról szólt, snitt elején belerúg egy konzervdobozba, csak úgy unalomból, duma 5 percig, majd épp vágás előtt HALLJUK, HOGY A DOBOZ FÖLDET ÉR.

Szóval:

Én vagyok a zöld uborka
Nem félek a mély patakba
Nem félek a .....?
De félek a kisegértől
(vagy valami ilyesmi)

Cseszlovák Látogatók rulez – különösen teccett, mert én is földmérő vagyok, ill. akkor még csak tanultam. Volt valami aktatáskájuk amivel mindent tudtak soxorozni, vagy eltüntetni – már nem tudom.

És az osztrák tv? Nyáron minden reggel trückerparade, benne Popeye és Tom és Jerry Udo Jürgensz énekelte főcímdallal:

Fílen dank für di blúúúmen
Fílen dank .....
..... szuvenííííí! – hü de jó volt.

Meg az Am-dam-desz Dize-mala-besz
Dize-mala-popa-nesz Am-dam-desz.

Albert Einstein Bizottság Zenekar (Hungary)

„– Mit lááááááááátsz, Laaaaca?
– Egy nagy segget látok!”

Mezey Katalin

A PÉNZ

Akik a pénz medrét megásták,
megszabták sodrát és folyását,
tudják, hogy hol csörög patakja,
s mikor gyűlik folyammá habja,
látják azt, ami láthatatlan,
s erőre kapnak a titokban.

Ehhez kevés a feltett szándék,
ez előjog, keresztajándék.
Keresheted, sosem találod,
és lehet, hogy betéved lábod,
más cél, más vágyak után futva,
az aranyat mosó patakba.

Vér-, könny-, izzadságmirigyekben
gyűlik, finom hajszálerekben.
Földmélye, vízmélye takarja,
rejtje erdei völgy avarja.
Lehet csillogó fém alakban,
vagy hosszú banki számsorokban.

Kering a föld érrendszerében,
akár az oxigén a vérben.
Magában nem kincs és nem érték,
de benne és vele a mérték
testesül meg, ha összefogva
minden hatalmas elfogadja,

s kenyere, bora, földje, háza
minden értékét ráruházza:
valahány javát összeadja,
s a titok alapjába rakja.
Bonthatatlan, konok egyezség
teremti meg hatalma rendjét.

S ha e titok burka lemálik,
mindjárt fölöslegessé válik:
értéke nem több a papírnál,
amit bárki bármire használ,
kavarog köznapi szemétkben,
utca hosszán poroló szélben,

fontosságát nem is gyanítnád,
nem sejtve az egyezség nyitját.
Ezért hatalmas és szeszélyes.
Ezért gyenge, emberi, véges.

Lackfi János

KORMOS GYERTYA

A halál kisgyerek, újra és újra körbenyírja ugyanazt a kartonpapír korongot, míg már semmi sincs a korongból, csak egy mikroszkopikus méretű darabka, de ő azért csak nyírja akkurátusan, vagdalja összeszorított szájjal, kíváncsian. Ugyanígy vágja körbe őt is, lehámlik az az alig valamicske súly, már csak a csontok, és még vizslatja őt az a kegyetlen szempár, kipróbál egy-egy szervet, mint a szerelő, aki meg-megpiszkál besült dugattyút, kormos gyertyát, hogy aztán szemétre hajítsa. Ugyanígy hajol az apró test fölé, csodálkozva, hogy működik enélkül is meg anélkül is, még hörög a motor, ki hinné. Viszik kórházból kórházba, leszívznak pár liter váladékot innen-onnan, úgy döntenek, hogy mégsem operálják, hogy hazaküldik, hogy újra bevitetik, szerviztől szervizig utazó roncs, mindent összevetve legalább negyvenszer volt kórházban, számolgatja nagyapa, beteges volt világéletében, képzelj egy végtelenül rugalmas anyagból készült szálát, feszítjük, feszítjük, vékonyodik, mint a rétestészta, egyre hosszabb, egyre nemlétezőbb, meresztetni kell a szemünket, ha látni akarjuk, aztán már hiába is meresztjük, mégis tudjuk, hogy ott van, mert szakadás nem volt, de mintha csak a semmi volna az már, pedig létezik.

ALUDNI VALAHOGY

Aludni valahogy úgy kellene, mint a párizsi Szent Dénes-katedrális kriptájában a jó öreg királyok-királynék: törekenyen imára illesztett kézzel, arcuk izma se rezdül, de talán az első hívó szóra talpon vannak, vagy legalább mint Szindbád Márainál, aki háton feküdt, mintha a végső deszkán, ujjait komoly rendbe fűzve mellkasára.

Szóval semmiképpen sem jó, hogy mint a rendetlen kertész a szerszámokat, szertedobálom végtagjaimat, meg forgolódom, mint most, ebben az erdei házban, ahol megszálltunk, s ahol az enyémen kívül tizenhárom száj fuvolázza tizenháromféleképpen ki s be a levegőt, kész kis kórus, a citerakíséretet én szolgáltatom, mert pechemre sodronyos ágyat választottam, s ez minden mozdulatomra cirren (mesékben zördül így a réz-erdő), a folyosóról kinn cigarettázó fickók visszhang mélyítette basszusa kontráz, fekszem a furcsa parton, víz mos innen is, onnan is, azt se tudom, hol a tenger, csak azt, hogy a hánytorgó súlyom alatt pengő vashúrok zenéje tudatomat túléli, zeng még, mikor én már álmodom, és nem hallok: így röppen zengve a lélek (gondolom, utoljára), amikor a test puffedt és magára hagyott kásahalom már.

ÖT PERC ALATT A HOLDRA

Az az alig ötpercnyi út az önkormányzat műszaki osztályától fel a dombra, át a kis hídon – jobb felől a középkori rom, bal felől a Főiskola, egyik kezemben aktatáskám, a másikban a kuka
 Ez utóbbi vadonatúj, zsíros, matt fényű darab, testén szinte frissek még a fröccsöntés hegei, míg viszem, teteje elégedetten kaffog, ki hitte volna, hogy saját házam, hozzá kertem, mi több, a kertben kukám lesz, cipelem tulajdonosi státusom bizonyítékát, nehéz és főleg ormóttan teher, lábamhoz csapódik, kissé eltartom magamtól, így meg az alkaromat teszi próbára
 Közben lelki szemeim előtt feltornyosul mindaz a szemét, melyet az eljövendő évek során beletöltögetünk majd, impozáns halom, szinte feldolgozhatatlan
 Utazom felfelé a dombra evvel a hengeres, matt fekete tárggyal, viszem felfelé, visz felfelé, mint utasait ama bizonyos üreges ágyúgolyóbis a Holdra a Verne-regényben

A MAGYAR POLGÁRSÁG CITOYEN LELKIISMERETE. CSÉCSY IMRE (1893–1961)

Napjainkban, amikor megint egyszer ki akarják iktatni a XX. századi magyar történelemből a demokratikus baloldal szellemi és politikai örökségét, kétszeresen indokolt megemlékezni a negyven év előtt elköltözött író és publicista, kiváló politikai gondolkodó és balszerencsés politikus Csécsy Imréről. (Nekem magamnak több indokom is van rá, hiszen apám régi személyes és elvbarátjáról van szó, akinek azóta emléktáblával is megjelölt Pauler utcai otthonát ifjúkoromban, amikor amolyan önkéntes titkárféle minőségben is dolgozgattam ott, azzal a tisztelettel fogadtam magamba, hogy életemben először tartózkodom egy hivatásos szellemi ember, író és gondolkodó dolgozószobájában, ahol a könyvtártól a nagy íróasztalig és a kéziratkezegekig minden ennek a munkának a jelenlétét és jelentőségét húzta alá. Három évtizeddel később azután azért kellett megint visszatérnem, hogy a lakás végső felszámolása előtt kéziratait és levelezését, benne Ady, Jászi, Szekfű és Illyés Gyula leveleit, két háború közti és 1956-os naplóját, lapkivágásait s persze a nagy és értékes könyvtárat biztos helyre segítsük jutni.)

Csécsy külsejében és életstílusában is a szellem embere volt. Sovány testalkata, hajlott háta, bozontos szemöldöke, visszavonult életmódja egyaránt ezt húzta alá. Kicsit hasonlított Bibó Istvánra, bár kevésbé szelíd és türelmes kiadásban. Sok közös vonásuk volt a közös kálvinista eredeten kívül is, és csaknem húszévnnyi korkülönbség mellett is kölcsönösen becsülték egymást, és figyeltek egymásra. (1956

decemberében egy alkalommal jelen lehettem a Pauler utcában, amikor a lezajlott forradalmat, a pillanatnyi helyzetet és a várható fejleményeket latolgatták – aggodalmasan, de még mindig túl sok értelmiségi illúzióval és optimizmussal.)

Ötven évvel korábban a fiatal Csécsy nem ilyennek képzelte az induló századot. Az ÉLET FELÉ – ez volt a címe 1912-ben megjelent novelláskötetének, amely a benne feszülő ambícióknak és terveknek csupán egy részét jelezte. A novellák mellett gimnazista korától verseket is írt, s 1912-től már a *Nyugat* rendszeres cikkírója, de ezzel párhuzamosan egyre több külpolitikai tárgyú cikk szerzője is a *Pesti Hírlapban*, a *Magyar Hírlapban*, a *Világban*, a *Népszavában* s persze a Galilei-kör *Szabadgondolat* című folyóiratában, hiszen e körnek, amelyről a jobboldali sajtó már akkor is azt állította, hogy kizárólag zsidókból áll, a régi református nemesi család sarja hatodikos gimnazista korától tagja, majd egyik vezető alakja volt. Igaza van az írásaiból készült egyetlen nagyobb váltogatás, az 1988-ban megjelent RADIKALIZMUS ÉS DEMOKRÁCIA című kötet szerkesztőjének, Valuch Tibornak, amikor előszavában ezt mondja: „Csécsy a maga pályáján valami egészen különleges lendülettel, küldetéses hittel és igen nagy önbizalommal indult.”

Sok és sokféle publikációján kívül meglepő dokumentuma ennek az önbizalomnak, hogy 1914 tavaszán, húszéves korában, néhány más fiatalemberrel, köztük Kosztolányi Dezsővel összefogva, önálló folyóiratot indított *Új Magyar Szemle* címen a fenyegető háború elhárítása, az

önálló magyar külpolitika kialakítása és egy újfajta, nemzeti színezetű modern kultúra formálása jegyében. Már az a körülmény is érdekes, hogy a lap Csécsy által készített tervezetének egyetlen eredeti példánya az utolsó kurucvezér, Justh Gyula hagyatékából került elő. Az a két név azonban, amellyel az ifjú szerkesztő a szemle irányát és jellegét kijelölte, Károlyi Mihály és Ady Endre neve volt. Károlyihoz intézett 1914. február 4-i levelében bejelenti, hogy társaival, Kosztolányival, Törs Tiborral és Halasi Andorral maguk tartanak fenn a lapot, de nem nélkülözhetik a gróf erkölcsi támogatását. *„Napról napra erősebben hiszem – írta végül –, hogy rövidesen nem a legkisebb és nem a legutolsó leszek azok között, akik Méltóságod oldalán eredményesen küzdhetnek a függetlenségi politika megvalósulásáért. Egyelőre csak tanulni, figyelni és gondolkodni akarok – de nagy és hitem szerint életrevaló tervek forrnak bennem, amelyek véghezvitele felé az első lépés ez a folyóirat lenne.”*

Politikai és irodalmi programjában nyíltan szembefordult szinte valamennyi létező – konzervatív-függetlenségi, szabadelvű és modernista – irányzattal. Kimondatlanul még a *Nyugattal* is: *„a nyugati kultúrélet eszméit magyar akusztikában kell visszazengengetni... Kultúr-irodalmat, de magyar kultúr-irodalmat!... önálló Magyarország és önálló magyar kultúra, demokrata Magyarország és a magyar kultúra demokratizálása egymástól elválaszthatatlan fogalompárok”*. A jó szándékú szintézis naiv nacionalista beütése leginkább abban az elképzelésben figyelhető meg, hogy ez a politika és kultúra minden kultúrigényt ki tud elégíteni, s ezért *„eliminálhatja politikai életünkéből a nemzetiségi kérdést”*.

Az *Új Magyar Szemlének* végül is három száma jelent meg 1914 derekán, éppen a világháború kitörése idején. Első számába Ady adta *LEVÉL IFJÚ TÁRSAKHOZ* című, *„Indultok? Jó ideje már, bizony, Tartok veletek, vál-*

tig, holtig, persze...” kezdetű versét. Amíg a lapot be nem tiltották háborúellenes állásfoglalása miatt, új akkordot tudott megszólaltatni a magyar szellemi életben: a békeakarát, a nemzeti függetlenségi törekvését és a társadalmi progresszió hármashangzatát, amely megrökönyödést és tiltakozást váltott ki mind a nacionalista táborban, mind a dogmatikus baloldalon. Pedig Csécsy ezzel voltaképpen az 1918-as őszirozsás forradalom vezéreszméit anticipálta, amelyek mellett később is és egész életében hűségesen kitartott. 1918 egyébként is meghatározó eseménye és mozzanata lett egész további életének. Kiszabadulva a háborúból, a „láncchídi csata” napján, mint tőle hallottam, Ady-verset szavalt a budai hídfőnél, majd politikai, sőt egzisztenciális értelemben is belevetette magát a forradalomba. Jászi Oszkár személyi titkára lett a nemzetiségi minisztériumban, elkísérte a Jászi vezette magyar delegációt a tragikus aradi tárgyalásra, ahol nyilvánvalóvá lett Erdély elvesztése, Jászi lemondása után pedig átkerült a külügyminisztérium állományába. Mivel innen nem vált ki a Tanácsköztársaság idején sem, 1919 végén „destrukatív magatartásáért” állásvesztésre ítélték.

A sok-sok ezer veszélyeztetett vagy reményvesztett baloldallal ellentétben Csécsy nem emigrált 1919–20 fordulóján, s mivel októbriista, demokratikus elvei mellett híven kitartott, élete hátralevő részére vállalta mindazt, ami egy igaz demokrátának előbb a „keresztény-nemzeti”, majd a „szocialista” Magyarországon kijárt. A börtönt ugyan mindkét rendszerben elkerülte, a veszélyhelyzeteket és a mellőztetést, az elszigetelődést és a dühödt támadásokat annál kevésbé. 1919 októberében az ellenzéki *Világ* munkatársa lett, s kihívóan bátor vezércikkei (pl. a *FURCSA KIS ORSZÁG EZ* vagy az akkori miniszterelnököt a múltjára emlékeztető *EGY FRIEDRICH NEVŰ GALILEISTA*) méltán keltettek feltűnést. De

sokat írt más baloldali lapokba is, így pl. 1921-ben az *Auróra*-ban jelent meg A DEST-RUKCIÓ VEZÉRE című szatirikus publicisztikai remeke, amelyben Jászi Oszkár Bécsben megjelent emlékiratainak a kurzus gyűlölködő stílusában megírt ismertetése formájában nyújtott méltatást Jászi egész életművéről, s állított emléket az őszirózsás forradalomnak és száműzöttként élő vezetőinek. Csécsy haláláig, tehát teljes négy évtizeden át lényegében mestere, az örök emigráns Jászi hazai képviselőjének, „helytartójának” tekintette magát. Odaadó hűsége meghatározó volt. Tollat ragadott, amikor Szekfű Gyula még a negyvenes évek elején is „lemarxistázta” Jászit, mindvégig vállalta a vele való folyamatos levelezés kockázatát, magánál lakatta s határtól határig kísérte 1947-es búcsúlátogatásán, s tíz évvel később Magyarországról akart támogatást szervezni a már öntudatlan, beteg Jászi színvonalasabb amerikai kórházi elhelyezéséhez.

Noha a húszas évek derekától, családjára való tekintettel, Csécsy megpróbált magának „polgári egzisztenciát” teremteni, s néhány éven át a Phönix Életbiztosító Társaság tisztviselője, majd ügyvezető igazgatója lett (egy időre Illyés Gyulának is itt szerzett állást), 1933-ban fellázadt, s elhatározta, hogy csakis eszméiért akar élni és dolgozni. Ekkor vette át – Jászi távoli jóváhagyásával – az 1919-ben megszünt *Huszdik Századot* pótló *Századunk* szerkesztését. „Terveid erősen foglalkoztatnak – írta neki ekkor Jászi. – Nagyon fájó volt ugyanis az érzés, hogy nincs senki, aki az eszméimet folytatná. Nagy öröm, sőt vigasz azt látni, hogy Te férfikorod delén hajlandó volnál a munkát ott folytatni, ahol én elhagytam. Ha még nincsenek is megoldásaid, a problémákat tisztán látod, s egy új világnézetnek heve és ritmusa él már Benned.”

Csécsy neve összeforrt a *Századunk* történetével és legjobb éveivel, amikor a folyóirat valóban az ország és a világ leg-

életőbb kérdéseivel, a veszélyeztetett demokráciák védelmével, a diktatúrák elemzésével és a reformpolitika lehetőségeivel foglalkozott, s miközben egyedüli hazai fóruma lett Jászinak, Polányi Mihálynak, Kolnai Aurélnak és más emigráns gondolkodóknak, átmenetileg magához tudta vonzani a népi írók és szociográfusok egy részét (Illyés Gyulát, Veres Pétert) is, akik azután, mint Csécsy elpanaszolta, finoman elhagyták őt és lapját, mielőtt azt hatóságilag végleg betiltották volna. Az 1939-es háborús és faszálódó légkörbe már végképp nem fért bele a *Századunk* engedmény nélküli, a revíziós politikát bíráló és a szélsőjobboldalt keményen támadó hangneme. Ami kis családi vagyona volt, azt is ráköltötte a lapkiadás és a hozzákapcsolt könyvkiadás nyomdászamláira.

Mestereihez hasonlóan Csécsy a legsötétebb időkben is megőrizte hitét a szellem erejében, a gondolat hatalmában. Pedig a negyvenes években az ő fürge, termékeny tollát is csaknem elnémította a cenzúra, mely még SZABÓ ERVIN ÉS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG című szép tanulmányát is betiltotta a *Népszavában*. A *Nyugaton*, illetve utódán, a *Magyar Csillagon* kívül csak a parasztpárti *Szabad Szó*-ban publikálhatott. A manapság oly európainak beállított Horthy-korszak utolsó éveiről neki más volt a véleménye: „Magyarországon akkor már sajtó útján csak hazudni lehetett. Vagy mellébeszélni, mint aránylag becsületes íróink is tették... A gondolkodó, aki csak az igazmondáshoz érthet, hallgatni kényszerült.” Ő azonban képtelen volt abahagyni az írást, az íróasztalfiókjának s a jövőnek írt. Jelentős méretű és kordokumentum-értékű naplója maradt ránk a negyvenes évekből. 1940 augusztusában például a halálos autóbalesetet szenvedett Pethő Sándorról írja: „relatívén értelmes és becsületes volt – ez nem kevés az analfabéták és gazemberek mai közéletében”. 1941. áp-

rilis 3-án Teleki Pál öngyilkosságát kommentálja: „Ezek a kurzus-emberek nagyobb-részt tisztességesek. Teleki bizonyosan. Csak ostobák.” 1944. október 16-án, a nyilas hatalomátvétel másnapján: „Bármilyen kínos is ez a helyzet, és bármily bizonytalan is, hogy túléljük-e: objektíve helyes, hogy így történt. A Szálasi-legendán is túl kell esnie ennek a magyar úri társadalomnak és lumpenproletariátjának. Isteni igazságszolgáltatás, hogy Horthy Miklóst, a jobboldali vezért a jobboldal szélső szárnya buktatta meg.”

A háborús éveknek mégis megvolt a maguk posztumusz szellemi terméke: a VILÁGOS PILLANAT című könyv, amely már 1943-ra elkészült, de csak 1946-ban jelenhetett meg. Műfaja Fejtő Ferenc korábban megjelent ÉRZELMES UTAZÁS-ára emlékeztet, azzal a jelentős különbséggel, hogy itt álútinaplóról van szó. A szerző „egy erdélyi utazás élményei közé szőtte be, önmagával folytatott viták és nagyobb-részt költött párbeszéddek formájában mindazt, amit el akart mondani koráról, a háborúról, az eszmék zűrzavaráról és főleg a polgárság szerepéről”. Idézzük fel ennek a méltatlanul elfelejtett, csendes elmélkedő, de mégis szárnyaló műnek a zárómondatait: „Ezekben a negyvenes években talán egy évszázadra eldől az emberiség sorsa. Úgy reméljük, a téboly történelmében egy percnyi szünet következik, s ez alatt megint szóhoz juthatnak a gondolkodók. S kihasználhatják ezt a világos pillanatot arra, hogy megteremtsek a végleges kiegyenlítődést szocializmus és individualizmus között... Ha ez sikerül: megmenekülünk. Ha nem sikerül: menthetetlenül fellángol újra az örület. A politikusoktól semmit se reméljünk. Ez a küldetés a szellemi elite vár. És az lesz az elit, amely ezt vállalja. [...] S a szabadságból, amire ifjúkorunkban felekedtünk, öregem sem engedünk. Ha megint azt kívánják tőlünk, hogy megalkudjunk, akkor inkább visszatérünk magányunkba, remény nélkül is, de nyugodt szívvel és tiszta lelkiismerettel.”

Nemhogy 1943-ban, de még 1945-ben sem tudhatta, hogy szkepticismusa meny-

nyire indokolt. Ellenkezőleg, hatalmas optimizmussal és lendülettel látott hozzá, hogy behozza mindazt, amit kerek negyedszázadon át nem valósíthatott meg. Jászi intése ellenére már 1945-ben megalakította a Magyar Radikális Pártot (amelynek listáján akkor nem, csupán 1947-ben lett képviselő), majd megindította a *Haladás* című radikális hetilapot (mely hamarosan Zsolt Béla vezetése alá került), 1946-ban újra megalakította a Társadalomtudományi Társaságot, végül 1947-ben – Jászi vonakodó jóváhagyásával – újraindította az 1919-ben megszűnt *Husadik Századot*. Pártjával és folyóiratával s benne saját tanulmányaival – ÉRTELMISÉG ÉS POLGÁRSÁG A DEMOKRÁCIÁBAN (1947), POLITIKA ÉS HUMÁNUM (1948), RÉGI ÉS MAI RADIKALIZMUS (1948), A POLGÁRI ÉLETFORMA VÁLSÁGA (1949) stb. – arra a jó szándékú, ám végtelenül naiv kísérletre vállalkozott, hogy a kommunista párt jóindulatú és tárgyilagos, külső bírálója legyen – mindaddig, amíg a tárgyilagos kritikának megvan a reménye és lehetősége. Úgy vélte ugyanis: „A polgárság többször is elszalasztotta azt az esélyt, hogy a maga politikai életformáját ebben az országban megvalósítsa. [...] Mindannak, amit a magyar kormány kommunista vezetés alatt máig véghezvitt, legalább hetvenöt százalékát egy radikális polgári demokráciának is vállalnia kellett volna. Bizonyos, hogy mindezt nem ugyanúgy csináltuk volna, hanem más módszerekkel, más hangnemben, más ütemben. De a huszonöt százaléknyi különbség, valamint a módszer és ütem különbsége együttvéve sem ad elég erkölcsi jogcímet arra, hogy most már az egész rendszerrel mereven szembeálljunk.”

Az egypártivá lett hatalom természetesen ezt az elszigetelt humanista sóhajt sem tűrte. Ocsmány hangú támadó cikkek jelentek meg ellene és lapja ellen a *Szabad Népb*ben, a *Népszavában*, a *Továbbban*. 1949 derekán kénytelen volt beszüntetni a *Husadik Század* megjelenését, őszszel pedig a Radikális Párt vezetősége – kommunista utasításra – kizárta Csécsyt

az általa alapított pártból. Természetesen képviselősege és fővárosi törvényhatósági bizottsági tagsága is megszűnt. Túlzott türelmét azonban a másik oldalon Jászi sem méltányolta. „*A kommunizmus nem folytatója azoknak a küzdelmeknek, melyek elsősorban a szabadságjogokért folytak. Ellenkezőleg, itt megszakad a sok évszázados küzdelem*” – írta egy ekkori levelében, cáfolva a baloldal közös eredetéről és végső összetartozásáról vallott nézeteket. De barátságukat s levelezésüket ez a nézetkülönbség sem törte meg. A családi ügyeken kívül elsősorban a mindkettőjüket foglalkoztató filozófiai, vallásbölcseleti kérdésekről írtak egymásnak. A hűséges tanítvány csupán négy évvel élte túl csaknem két évtizeddel idősebb mesterét. Kettejük élete és pályája – más-más kiadásban – a magyar politika huszadik századi tragikumát példázza. Mindketten a modern demokrácia ügyére tették fel életüket. Jászinak csaknem négy évtizedes, életfogytig tartó száműzetéssel kellett fizetnie az 1918-as első kísérletért, Csécsy Imrének pedig ugyanilyen hosszú belső emigrációval elvűségéért.

Csécsy utolsó éveiben Montesquieu A TÖRVÉNYEK SZELLEMÉRŐL című művét fordította, megjelenését azonban már nem érte meg. Anyagi kényszerből más fordításokat, lektorálásokat is vállalt, elsősorban a Tankönyvkiadónál, de nem hagyott fel – hanyatló egészségi állapota ellenére – az önmagának és a jövőnek való írással sem. 1956 őszén naplóformában rögzítette a forradalmi eseményeket és saját élménye-

it, tapasztalatait, gondolatait. És az ötvenes években látott hozzá emlékiratainak megírásához is.

ADY ÉS JÁSZI KORA. Ezt a címet adta munkájának, amely gyermek- és ifjúkora világát akarta bemutatni, benne rokonságát, iskoláit és tanárait, az őt ért irodalmi, szellemi és világnézeti-politikai hatásokat, középpontban a két „főszereplővel”, akiket a szerző saját pályája és az egész időszak meghatározó szellemeinek tekint. A munka sajnálatos módon befejezetlen maradt, s éppen az 1910-es évek legérdekesebb személyes élményei és emlékei hiányoznak leginkább belőle: Csécsynek a Galilei-körben folytatott tevékenysége és 1914 eleji konfliktusa, működése a Vázsonyi Vilmos égisze alatt alakult Márciusi Körben, ismeretsége Kosztolányival, aki végül is nem szerepel az *Új Magyar Szemle* szerkesztői és szerzői között, legfőképpen pedig személyes találkozásai és barátsága Adyval és Jászival. Sajátos módon egyetlen igazi portrét rajzolt meg: az általa is tisztelt és nagyra becsült, de hozzá nem igazán közel álló szocialista teoretikusét, Szabó Ervinét, és éppen a róla szóló fejezet az egyedüli, amelyik – némileg rövidítve – már korábban is megjelent nyomtatásban. (CSÉCSY IMRE EMLÉKIRATAIBÓL. SZABÓ ERVINRŐL ÉS A SZINDIKALIZMUSRÓL. Közreadja és bevezeti Mucsi Ferenc. *Századok*, 1968. 5–6. sz. 1075–1087.)

Jelen közlemény a munkának a gimnáziumi évekre emlékező első fejezetét tartalmazza.

Litván György

Csécsy Imre

ADY ÉS JÁSZI KORA

(Részlet)

A Barcsay utcai gimnázium, mindent összevéve, jó iskola volt.

Tanáraink között csak néhány kiváló akadt ugyan, de ezek közül Sebestyén Károly egy-maga is annyit adott nekünk, hogy észre sem vettük, mily keveset kapunk a sok közepestől. Viszont egészen rossz tanárunk is alig volt; olyan pedig, akire csak megvetéssel lehetne emlékezni, egy sem. Kivéve az én hitoktatómat az első osztályban, s később egy zsidó vallástanárt, akiről majd szólok még. De ezek voltaképpen nem tartoztak a mi iskolánkhoz.

A közepeseket untuk, a leggyöngébbeket inkább szerettük, és persze titokban mind-egyiket kigúnyoltuk, még a legjobbkat is.

Rendszerint volt a tanári karban néhány igazi, hivatalosan fémjelzett szaktudós is. Az én időmben is három: egy botanikus, egy történettudós és egy irodalomtörténész. Ezeket untuk a legjobban, és ma is úgy érzem, joggal.

A természetrajzot Simonkay Lajos bácsi tanította. Töpörödött kis öreg volt, összeskopasz, vörös orrú, majdnem mindig pityókás, de még ha józan volt, akkor is alig értettük a motyogását. Szerencsére eléggé süket is volt, zavartalanul fecseghettünk az órái alatt. Csak a kukorékolást hallotta meg; ilyenkor beírta az osztálykönyvbe, hogy ez vagy az a gyerek „idétlen hangokat hallat”. Mindig ezzel a szöveggel; végül is visszafordítottuk rá a szót, és magunk közt csak így neveztük: Idétlen tanár úr.

Gonoszak voltunk persze, mert valójában igen kedves kis aggastyán volt (legalább hetvenévesnek képzeltük, pedig amikor minket tanított, alig múlt még ötven). Alkoholistakedélye szélsőségek közt hullámozott, de ritkán kiabált, akkor is csak úgy a levegőbe. Viszont szeretett mosolyogni saját élcein, amelyeket sohasem értettünk, sőt néha boros jókedvében minden ok nélkül hahotázott is, mi persze kórusban vele. Ötvenkilenc éves korában halt meg; ha jól tudom, delíriumban. Akkor hatodikosok voltunk, már régóta nem tanított minket. Temetésén igyekeztünk igazi könnyeket kisajtolni a szemünkből; nem ment, de valami büntudat csakugyan maradt bennünk. Akkor jöttünk csak rá, hogy bár rossz tanár, de jó ember volt. Gondolom, egyikünk sem tanult tőle semmit; legalábbis jómagam máig is járatlan maradtam a természetrajzban. Feleleteinkkel sohasem volt megelégedve, mégsem buktattam meg senkit. Félév meg év végén mindenik gyereknek olyan osztályzatot adott, amilyent átlagosan a többi tárgyból kapott: a jeles rendűeknek jelest, a jóknak és többnyire még az elégségeseknek is jót. Így kaptam én is mindig jelest, pedig rendszerint csak az óra előtt futottam át a könyvből az aznapi leckét.

A könyvnek egyébként alig vettük hasznát, mert azt a gimnázium másik tanára, Sztérényi Hugó írta, akivel ő hadilábon állott. Ez, szegény, nemsokára megbolondult; Simonkay megérte még ezt az örömet. Folyton azt magyarázta, hogy ez meg ez nem úgy van, ahogyan Sztérényi tanár úr írja, hanem így meg amúgy, egészen másképpen. Hogy hogyan van hát igazában, azt sohasem tudtuk meg, de ez a módszer minden-

esetre jó volt arra, hogy még kevésbé érdekeljen bennünket az olyan tudomány, amelyben ilyen viták lehetségesek. A matematikában nincs vita. Erről persze Simonkay nem tehetett; valószínűnek tartom, hogy mindenben neki volt igaza. Nagy tudású botanikus hírében állott, több tanulmánya jelent meg, és valamilyen fölfedezéséért – máig sem tudom, milyenért – egyetemi magántanárságot kapott. Bizonyos, hogy megérdemelte. De még bizonyosabb, hogy nekünk, tanítványainak, mindebből semmi hasznunk sem volt. Tudománya idegen maradt számunkra, s őt magát mint tanárt semmi be sem vettük.

Bűntudatom ellenére ma is úgy vélem, hogy gyerekosztónk helyes volt. A középiszkolai tanár ne tudós legyen, hanem mindenekelőtt ember. Mint a közvetlen és puritán Kovalovszky János, mint a szellemes és úriás, csak kissé megalkuvó Dénes Lajos, vagy mint Héber Bernát, aki egy középkori szerzetes szenvedélyével élt hivatásának. Ha pedig sokat tud, akkor tudjon mindent, amit és amennyire tudhatunk; ne szaktudós legyen, hanem polihisztor, mint Sebestyén, s akkor is elsősorban ember, mint ugyancsak ő.

Egyik ősről, aki a tizenharmadik században a sárospataki kollégium rektora volt, följegyezték, hogy negyven különböző tantárgyat adott elő. Kicsit sok egy embernek; érthető hát, hogy a tudomány e negyven ága közül egyikben sem maradt utána önálló alkotás. Talán kár, mert ha ezt a rengeteg energiát egy térre összpontosítja, alighanem mint szaktudós is vitte volna valamire. Az aszkétaság egy fajtája volt ez: egyéni siker helyett a közműveltséget szolgálta. De ezt aztán teljes sikerrel. Magyarországon ő tanított először tudományos földrajzot; csillagászati meg fizikai műszereket, földgömböt, jó térképeket hozatott külföldről, mert itthon ilyesmi akkor még nem készült. Descartes filozófiáját is magyar katedráról ő tanította legelsőként. Tanítványai rajongtak érte, és sok kiváló közéleti ember került ki a keze alól. Tragikus sorsáról másutt írtam; itt csak annyit még, hogy például ilyen az eszményi tanár.

Simonkayn kívül Angyal Dávid és Váczy János is elismert tudósok voltak. Tanítani egyik sem tudott; titokban lenéztük és kinevettük őket, mint furcsa különcöket, akik a maguk zárt világában élnek, és hozzánk, gyerekekhez, semmi igazi közülük sincs. Nem kétséges, hogy ezekhez a derék emberekhez is igazágtalanok voltunk, de erről nemcsak mi tehattünk, hanem ők is. Ennek az lett a hátránya, hogy azt a két rokon tudományt sem vettük komolyan, amelyet ők tanítottak. Ámbár – nem tudom – talán ebben is nagyrészt igazunk volt. Ahogyan tanították, úgy minden bizonnal semmit sem ért. De kérdés, hogy ahogyan mint tudósok művelték, úgy is ért-e valami sokat.

Gimnáziumi éveim alatt valamennyi tantárgy közül mindvégig a történelem érdekelt a legkevésbé. Szerettem a mitológiát; ez igazi mese, míg a történelem, úgy érzem, hamis valóság. Amint nekünk tanították, csakugyan az volt. Pedig mennyire vonzhatná az érni kezdő elmét a közös élet folyamatosága, a rejtelmes múlt, amely már nincs, és mégis van, mert belőle nőtt a jelen. De hogy megérthessük, hogyan nőtt belőle, mi maradt eleven erő és mi tűnt el a múltból és miért, mi volt benne jó és mi rossz, ahhoz előbb a jelent kellett volna ismernünk, hazánk, népünk, államunk mai tényeit. Minderről azonban semmi érdemlegeset nem hallottunk. Megtanultuk, hány megyéje van az országnak, de nem tudtuk, hány lakosnak van választójoga. Azt sem, mire való az országgyűlés meg a kormány, kiknek az akarata érvényesül az országban, s legkevésbé azt, miből élünk és hogyan. Ilyen kérdések persze fel sem merültek bennünk, hiszen ezeknek a fogalmaknak az értelmét nem ismertük, s még arról is, hogy a családon, az ötödik bé-n és a „Barcsayn” túl valami nagyobb közösségbe is beletartozunk, amit hazánknak nevezünk, csak egészen ködös képzeleteink voltak. A haza jelene nem tantárgy, hanem politika, annak pedig az iskolában nincs helye; ez volt a közfelfogás.

De így a haza múltja csak valami álomképnek tűnt. Úgy éreztük, a történelem a térnek és az időnek valami más dimenziójában folyik, mint az életünk.

A történelem tanításának nem is az volt a célja, hogy megismertessék velünk a múlt valóságait, hanem hogy jó hazafiakká neveljenek minket. És még ha csakugyan ez lett volna a cél! De valójában nem jó hazafiakat, csak jó alattvalókat akartak nevelni belőlünk, a fennálló rend hű támaszait. Legyünk büszkék arra, hogy magyarok vagyunk, de ezzel elégedjünk is meg, semmi többet ne akarjunk és ne is kérdezzünk. A haza múltja csupa dicsőség, lelkesedjünk érte. Nagy Lajos király idejében nagyhatalom voltunk, „*Magyar tenger vizében hunyt el Észak, Kelet, Dél hulló csillaga*”. Milyen szépen cseng ez a verses szólam; csakugyan lelkesen szavaltuk, habár a lényegét nem értettük. Nincs is neki; üres. Mint a többi is, mind. De akkor azt hittük, hogy értjük. Úgy képzeljük, kissé bizonytalanul és némi kétséggel ugyan, hogy a különböző országok, amelyeknek koronáját ez a nagy királyunk dicsőséges háborúival megszerezte, együttvéve alkották az igazi nagy magyar hazát, s népeik is természetesen mind színmagyarok voltak. Ám-bár akkor miért kellett még külön meghódítani őket? Talán kezdetben nem voltak magyarok, de mindnyájan nyomban azzá lettek, amint hazájukat dicső királyunk leigázta. Vagy az is lehet, hogy idegenek voltak és maradtak is, de hát épp ez a dicsőség, hogy a mi uralmunk alá kényszerítettük őket.

Királyok, nagyurak, háborúk – ezekről hallottunk csak, ez a történelem. Csupa harc a hataloméért; voltaképpen csak államok története. Hogy nép is volt és van, s hogy a hatalom másik oldala a szolgaság, arról nem tudtunk. Csak Hunyadi Mátyásról hallottuk, hogy pártját fogta a népnek az urak ellenében, akik akkor kivételesen rosszak voltak. Nemsokára azonban megjavultak, mikor megvédték a hazát Dózsától, hogy utána odaveszítsék a töröknek – ami természetesen ezektől az előzményektől független, pusztá szerencsétlenség volt.

A legzavarosabb az volt, amit a szabadságharcról tanultunk. Jobbágyfelszabadítás, népképviselő, sajtószabadság, állami függetlenség – senki sem magyarázta meg nekünk ezeknek a fogalmaknak az értelmét, s még kevésbé azt, hogyan függnek össze egymással. De negyvennyolcért csakugyan lelkesedtünk, mert harc volt, s a szabadságért vívták, amiről ugyan szintén nem tudtuk, mit jelent valójában, mi mindent és hányfélét, de gyerekszívünk megérezte, hogy ez a szó szent, és őszintén hevültünk érte. Tanáraink csak arra ügyeltek, hogy túl ne hevüljünk. Mert ez már kényes tárgy volt, aggasztóan közeli kapcsolatban a politikával. Kossuth emléke még eleven volt, s negyvennyolc-negyvenkilenc következményei, meg nem valósult céljai és le nem vont tanulságai az akkori jelenbe is beleszőődtek.

Ezért a szabadságharcot úgy állították eléink, mint egy hősi színjátékot, amelyet egyszer valamikor a valóságban is végigjátszottak igazi hősök és statisztikaként a nép, igazi vérrel és igazi hittel, mi pedig most páholyból nézzük végig. Szép tragédia, szabad lelkesedni és borongani rajta, aztán hazamegyünk ebédelni. Az esztétikai hatás kedvéért persze jórészt át is kellett költeni a darabot, egyes tényeket kihagyni, kényes kérdéseken ügyesen átsiklani. Hogy például a horvátok, románok, szerbek miért haragudtak ránk, Bécs hogyan tudta őket harcra ingerelni ellenünk, arról semmi kézzelfoghatót nem mondtak nekünk. Gonoszak voltak, gyűlöltek minket, ennyi elég. S ezért nekünk az a kötelességünk, hogy visszagyűljük őket, ma is még; magyarságunknak és hazafiságunknak ez az egyik leglényegesebb alkotóeleme.

De hát a király, Ferenc József? Hiszen ő volt a főellenség! Ha a jó hazafinak mindenestre gyűlölnie kell valakit, nem őt kell-e legelső sorban? Viszont a jó alattvalónak az a kötelessége, hogy szeresse jó királyát. Hogyan lehet hát összeegyeztetni a hazafi-

ságot a lojalitással? Az iskolai történettanítás tagadhatatlanul szellemes módot eszelt ki erre. Egyszerűen kettévágta Ferenc József személyét. Volt hajdan egy ilyen nevű gonosz zsarnok, aki a cár segítségével leverte a szabadságharcot, kivégeztette Batthyányt, az aradi tizenhármát és még sok jó hazafit; most ellenben van egy jó és bölcs törvényes öreg királyunk, akit történetesen ugyanígy hívnak, de akinek „kedvelt népe” vagyunk (mily boldogság!), és aki éppolyan igazi magyar király, akárcsak Szent István vagy Mátyás. Rendszerint azt is hozzátették, hogy az a régi Ferenc József, aki egyébként nem is volt koronás magyar király, csak osztrák császár, nem is tehetett arról, amit tett: ifjú volt és bohó, s rossz tanácsadói készítették a rosszra.

Mindezt természetesen bevettük, magam is szajkóztam, s csak homályosan sejtettem, hogy ez és sok egyéb, talán minden, amit a történelemórákon tanultunk, hazugság vagy ostobaság, vagy mind a kettő egyszerre. Ezért nem vettem soha komolyan a történelmet, alig is tanultam; ha csak lehetett, csaltam, és bár mindig megkaptam a jelest, sohasem érdemeltem meg.

Angyal Dávid csak egy évig tanított bennünket történelemre, a negyedik osztályban; a következő évben kinevezték egyetemi rendes tanárrá. Kétségtelenül megérdemelte; szorgalmas tudós volt, sok mindent felkutatott, összegyűjtött, rendszerezett, kommentált; később az ifjú Ferenc Józsefről is egész könyvet írt, amely bizonyára igen érdekes. Halkan, egyhangúan, magas színvonalon magyarázott, nyilván már az egyetemi előadásokra edzette magát. Az óra elteltével már egyetlen szavára sem emlékeztem. Általában mást mondott, mint ami a könyvben volt, de nem ragaszkodott a saját felfogásához; megelégedett azzal is, ha a könyv szerint feleltünk. Különben sem volt szigorú ember, aránylag kényelmesen fecseghettünk az óráján. Csak egyszer haragudott meg, amikor túlságosan zajongtunk, és panaszt tett osztályfőnökünknel. Sebestyén keményen lehordta az egész osztályt. Örülnünk kellene, mondta, hogy ettől a kiváló tudóstól tanulhatunk, aki középiskolai tanárságának utolsó esztendejét épp nekünk szenteli. Erre magunkba szálltunk, többé nem fecsegtünk az óráin, hanem csöndben olvastuk Nick Carter izgalmas detektívtörténeteit. És csakugyan örültünk, hogy ő tanít minket, de nem azért, mert kiváló tudós volt, hanem mert nála lehetett a legkönnyebben csalni.

Tudós lévén, rendszeres elme volt, nem holmi kapkodó intuicionista. Nem találomra hívta fel a gyerekeket felelésre, mint a legtöbb tanár legalábbis az év elején, hanem egy pontos, bár igen egyszerű számtani szabály alapján. Ennek a titkára, úgy emlékszem, a tavalyi nyolcadikosok jöttek rá, és örökbe hagyták nekünk is. A noteszében mindegyik gyerek neve mellé odaírta, hogy hányadik a névsorban. Persze mi is tudtuk mindnyájan a magunk sorszámát. Azt is tudtuk, hogy csak késő ősszel kezd majd felelteni; okos ember addig nem tanul, legföljebb csak aki magoló vagy stréber. Hát november közepén csakugyan elkezdődik a játék. Elsőnek, mondjuk – nem emlékszem már pontosan, de mindegy –, a húszas számú gyereket hívja fel. Semmit sem tud, csak hasalni próbál, valószínűleg szekundát kap, de nem baj: januárig még könnyen kijavíthatja, mert bizonyos, hogy a következő felelései mind igen jól sikerülnek majd. Akkortól fogva ugyanis nemcsak ő, hanem mindnyájan tudtuk, ki mikor kerül sorra. A húszas után tudniillik senki más nem következhetik, mint a harmincegyes, aztán a negyvenkettes és így tovább – mindig a sorban utána jövő tizenegyedik. Ez volt a kulcsszám, csak ezt kellett tudni, hogy mindig jól felelhessünk. Amíg az első gyerek húzza az időt, a következők gyorsan átfutják a leckét, megszervezik a sűgást, és már valami tűrhetőt makognak. Ma a hatvanégyes felel utoljára, és minthogy hatvanhatan vagyunk a népes osztályban, a következő órán a kilences kezd. Ez én vagyok; addig ké-

nyelmesen elkészülök, biztos a jeles. De minthogy elsőnek felelek majd, természetesen csak a lecke elejét tanulom meg, a többit el sem olvasom.

Így ment ez tovább is, az egész éven át. Angyal tanár úr mindig pontosan megtartotta ezt a rendszert, sohasem tévedett. Mi sem. Így szépen elboldogultunk mindnyájan. Egyik tanárunk sem osztogatott annyi jelest meg jól, mint ő. És egyiktől sem tanultunk oly keveset, mint tőle.

A következő évben egy rokonszenves átlagtanár tanította a történelmet. Nála már kénytelenek voltunk valamit tanulni, de szelíd ember volt és elsősorban latin szakos, nem vette túl komolyan ezt a melléktárgyat.

Később Váczy János volt a történettanáruk. Ő volt a harmadik tudós az akkori tanári karban. Angyal kissé zömök, kövéredésre hajló ember volt, barátságos és gyakran szórakozott, volt benne valami bohémság, ruhája is elég hanyagul lógott rajta. Váczy pontosan az ellentéte volt. A közepesnél valamivel alacsonyabb, de arányos termet; mindig fehér ing, magas keménygallér, kétsoros kabátja mindig begombolva; az egész ember csupa rend és zártság. Kis, kerek, őszülő koponya, pirosas, szigorú, mindig merev arc; orrán aranykeretes csíptető vékony lánccal, amelynek másik végét gomblyukába fűzte. Mintha az egész ember korlátok közé lenne szorítva, odaláncolva valami láthatatlan gomblyukhoz, nehogy elrepüljön. Pedig ez a veszély igazán nem fenyegette, mint ahogy csíptetője sem esett le soha az orráról, hanem szilárdan megállt rövidlátó szeme előtt.

Mint tudósnak, tulajdonképpen nem a történelem volt a szakmája, hanem az irodalomtörténet. A történelmet a könyv szerint tanította, legfeljebb hozzámagyarázott valamit, ami persze éppoly érdektelen volt. Talán egyszer láttuk csak nevetni, amikor az egyik gyerek valami különleges számárságot mondott; néha egy-egy torz mosoly is felvillant a csíptető mögött, de általában változatlan maradt az arckifejezése. Nem szidott, de nem is dicsért soha senkit; akár jól, akár rosszul felelt valaki, ugyanazzal a merev képpel írta be noteszébe az osztályzatot. Így hát nála már komolyabban kellett tanulnunk. Meg is tanultunk egy csomó nevet meg évszámot meg szólamot. Egyebet, valami lényegét, nem; és végeredményben az eseményeknek még az a merőben felszíni képe is összefolyt bennünk, amelyet ez a száraz tudós megpróbált elénk tárni. Mintha az utazó csak azt tudná, mi a neve ennek a hegynek, annak a szigetnek, és hány fok alatt fekszik, magát a tájat azonban nem látná: így tanultunk történelmet.

De ez végtére csak unalom volt, elég könnyen kibírtuk. Az igazi gyötrelmem csak akkor szakadt ránk, amikor ugyanez a Váczy János doktor a saját szaktudományára, a magyar irodalomtörténetre tanított bennünket. Ez valóságos csapás volt; engem szerencsére csak egy évig sújtott. De nem szakítom meg az időrendet; ez később volt, a hetedik osztályban, majd akkor beszélék róla. Itt csak annyit: még nagyobb szerencse volt, rám és mindnyájunkra, hogy az eleven magyar irodalomba nem ő vezetett be minket, hanem Sebastyén, az első osztálytól fogva.

Ez a művelt tanárunk nem volt szaktudós, de többet tudott, mint tíz fémjelzett docens vagy professzor együttvéve. És ami még több: szerette az irodalmat, főleg a költőket, és velünk is meg tudta szerettetni. Benne élt az irodalomban, maga is író volt, elsősorban kritikus. Egyebek között két kitűnő könyve jelent meg a Filozófiai Írók Tárában a görög gondolkodás kezdeteiről és a cinikusokról; Ibsen verses drámáját, a *Peer Gynt*öt ő fordította először magyarra. Sajnos sokat dolgozott, ezért keveset alkotott. Főműve az volt, hogy bennünket és még néhány nemzedéket többé-kevésbé kultúremberré nevelt.

Ő nem a *Halotti beszéddel* kezdte, nem is Tinódival, hanem Vörösmartyval, Kölcseyvel, Arannyal, Petőfivel. Ez is múlt volt, történelem, de még jelen is. Az a magyar irodalom, amely még a mi ifjúkorunkba is belezengett, és hiszem, élő marad mindaddig, amíg ez a nemzet él, csak a múlt századi reformkorral kezdődik. Előtte kevés, Arany után sokáig még kevesebb az, amihez a lelkünknek még igazi köze van. Csak nagy koroknak van nagy költészetük, s a dualizmus kora, bár hosszú, de kicsi volt – mindaddig, míg annak a régi reformkornak szelleme föl nem éledt benne. Szabadság, szerelem, mint Petőfi mondja, és talán a végső titok, Isten is, mint Ady tanúsítja: valóban ezek a líra örök ihletői. Egy kor és költője pedig akkor nagy, és lelke akkor marad élő, ha mindenekelőtt a szabadságért küzdött.

A *Talpra magyarra* még apám tanított meg négyéves koromban. Rossz vers, csak szavalni való, de ma sem tudom még magamban mormolni sem anélkül, hogy valami húr meg ne rezdülne bennem. A szabadságverseket a tanterv persze csak óvatosan adagolta nekünk. Azt például nem is tudtuk, hogy Petőfinek van egy olyan verse is, amelyben a királyok felakasztását javasolja. Ez egyébként nem volt nagy kár; ez a vers még rosszabb, s a módszer, amelyet a költő ajánl, nemcsak barbár, hanem felületes is. Arany mélyebbről fogta meg ezt a témát: a lelkiismeret, nem az erőszak szintjén, s ezért magasabbra is szállt vele. *A walesi bárdok*, úgy érzem, nemcsak fölemelőbb, hanem lázítóbb is, mint Petőfi propagandarefrénje. Olvasókönyvünkben, ha jól emlékszem, ez sem volt benne, Sebestyén azonban könyv nélkül is megtanultatta velünk. Sőt azt sem hallgatta el, hogy Edward angol királyon valójában Ferenc Józsefet kell érteni – persze csak azt az ily nevű „másikat”. És néhányan talán – én mindenesetre – egész életünkre megjegyeztük azt is, amit magyarázatához hozzáfűzött: hogy a szellem sohase hódoljon be az erőszaknak.

A tantervvel általában nem sokat törődött. Gyakran egészen mást és mindig jóval többet tanított, mint amit fentről előírtak. Például – ez is később volt ugyan, de itt mondom el, hogy jobban megvilágítsam ennek az igazi tanárnak a módszerét – a hatodikban, úgy emlékszem, retorikát vagy poétikát kellett volna tanítania. Nem volt kedve, hogy ilyen áltudományok elvont és elavult szabályaival gyötörjön minket, hanem ehelyett végigfuttatott bennünket az egész világirodalmon, Hésziodosztól kezdve Edmond Rostand-ig és Gerhard Hauptmannig. Olvastunk néhány szemelvényt Dante *Poklából*, könyv nélkül is megtanultuk Antonius shakespeare-i gyászbeszédét, sőt De Scudéry kisasszony tizenhetedik századbeli irodalmi szalonjába is bepillantottunk. Tőle tudtuk meg azt is, hogyan kell kiejteni Maeterlinck nevét. Ez persze csak kirándulás volt számunkra ismeretlen szellemi tájakra; alapos műveltségre ezzel még nem tettünk szert, inkább csak neveket és címeket ismertünk meg. De valamennyire mégis megtanultunk legalább tájékozódni az idegenben, és néhányunkban csakugyan kedvet ébresztett, hogy majd közelebbről is megismerjük az európai lelket. És ez jó előkészület lehetett volna arra, hogy nyíltabb szemmel lássuk az épp akkor teljes lendülettel kibontakozó legújabb hazai irodalmat is. Hogy jobban megértsük azokat a különös újfajta költőket-írókat, akik megint egyszer kitérték a kapukat Európa felé, és akikben jórészt ennek az akkori nagyvilágnak forrongó, zavaros, de gazdag és sokszínű lelke formálódott „*új magyar igék*”-ké.

Es végtére a világirodalomba a magyar irodalom is beletartozik, s ha valaha, épp akkor igazán méltó része is volt. Ha magyartanárunk avégből, hogy irodalmi műveltségünket szélesítse, egész az akkori legújabb idegen írókig vezetett el bennünket, aligha mondhatott volna le arról, hogy a legújabb magyarokról is beszéljen, még ha ezzel ta-

lán végképp szét is repesztette volna a hivatalos tanterv kereteit. Lehet, hogy a rá következő évben, ha nem helyezik át a színiakadémiára, hanem továbbra is minket tanít, erre is sort kerített volna.

Lehet – de nem hiszem. Mert erre lett volna már korábban is ok és alkalom, és nem történt meg. Hogy miért nem, azt akkoriban, amikor egyáltalán észrevettem, nem is értettem meg, csak később. Úgy érzem, ez a negatívum is hozzátartozik nemcsak ennek a nagy tanárnak, hanem a kis kornak is szellemi képéhez, és ahhoz is, amiről mindjárt ezután akarok szólni.

A rengeteg vers között, amelyet az első négy osztályban a magyarórákon megismertünk, volt elég sok újabb, sőt egyidejű költő műve is. A miniszteri látókörben ugyan a magyar költészet Arany Jánossal végleg lezárult, de Sebestyén nemcsak tárgyban, időben is túllépte a tantervet: beszélt Reviczky Gyuláról, Vajda Jánosról is. Sőt nem annyira a gyönyörűség, mint inkább a teljesség kedvéért néhány élő kortárstól is olvastunk rímes sorokat, például Kiss Józseftől és még talán három vagy négy kis költőtől, akiknek a nevére is alig emlékszem már, és, gondolom, az irodalomtörténet még kevésbé. Ez lenne a legújabb magyar líra? Úgy látszik, csak ez. Legalábbis Ady Endrének Sebestyén még a nevét sem említette soha, s így mi sem tudtunk róla.

Pedig Ady körül akkor már javában folyt újságokban, folyóiratokban az elkeseredett harc, művelt társaságokban a dilettáns vita. Mi, gyerekek nem olvastunk újságot, ezekről a szócsatákról legföljebb csak fél füllel hallottunk, és természetesen nem figyeltünk fel rájuk. Ő sem tudott volna minderről, azért nem szólt nekünk?

Néhány év múlva meggyőződtem, hogy bár életeleme a klasszicitás volt, kezdettől fogva nagyon is jól ismerte és becsülte Ady, Babits költészetét s az egész új irodalmat. És azt is megértettem, miért nem beszélt mégsem róluk. Ez a kitűnő tanárunk szabad lélek volt, de a megélhetés rabja. Tanári fizetéséből nem tudta népes családját eltartani, ezért újságírói állást is vállalt. A középosztály legtekintélyesebb lapjának, a *Budapesti Hírlap*nak volt munkatársa; irodalmi, főleg színházi kritikákat írt, és úgy tudom, olykor névtelenül vezércikket is. Adyt pedig épp ez a lap támadta a leghevesebben, élén a főszerkesztővel, Rákosi Jenővel, aki maga írta ellene a legélesebb és nagyrészt a legparlagibb cikkeket. Sebestyén lehetőleg nem vett részt a művelatlenségnek ebben a hadjáratában; úgy tudom, csak egyszer bonyolódott – nyilván főszerkesztői parancsra – kínos vitába Hatvany Lajossal, amit nyomban utána meg is bánt. De persze nyíltan nem is szállhatott szembe Rákosi felfogásával, még mielőttünk, az iskolában sem. Sőt ez önmagában is kockázatos lett volna, még ha újságírói állása nem is kötötte volna. Mert ebben a kérdésben nemcsak a közvélemény jelentős része állott Rákosiék mögött, hanem a hangadó politikusok, a hivatal urai, elsősorban a kultuszkormány is. Adyban mindnyájan a hazafiság, az erkölcs és az ízlés végveszedelmét látták. Tanári katedráról még a nevét sem volt ajánlatos kiejteni, hacsak nem lebecsülő vagy ellenséges hangon. Így hát Sebestyénnek, ha valamennyire is méltatni akarta volna, mind a két kenyéradó gazdájával szembe kellett volna szállania. Viszont mind a két irányban érdemet szerezhetett volna, ha lecsepüli a költőt – meggyőződése ellenére.

Négy gyereke volt, nem lehetett hős. De hazudni sem akart hatvanhat gyerekek; egynek sem. Azt tette hát, amit a viszonylagos erkölcs követelt, de aminél többet a föltétlen erkölcs sem követelhet egyetlen szellemellenes korban sem a szellem emberétől: hallgatott arról, amiről veszélyes lett volna szólni.

Amikor az ötödikbe jártunk, 1908–1909-ben, az Ady-vita körülbelül a tetőpontjára ért. Én még mindig nem olvastam egyetlen versét sem, de a harc egy-egy hulláma

akkor már hozzánk is elért újságcikkek, hallomások, másodkézi értesülések útján. Sebestyén ebben az évben csak latinra tanított minket, magyartanárunk Dénes Lajos doktor volt. Még fiatal, rokonszenves ember, finom elme, művelt esztétikus; ő is igyekezett többet adni nekünk, mint az átlagtanárok szoktak, és mint amennyit a tanterv kívánt. Szerettük őt, megbíztunk az ítéletében. Örült, ha kérdeztünk tőle valamit, ami nincs benn a könyvben, s rendszerint pontos és érdekes választ adott, bár észrevettük, hogy a kényesebb kérdésektől óvakodik.

Az egyik tanári órán felálltam, és megkérdeztem tőle, csakugyan igazi költő-e az az Ady Endre, akiről mostanában annyit beszélnek, vagy csak valami fűzfapoéta?

Kissé kelleetlenül nézett rám; ennek a kérdésnek láthatólag nem örült. Pár pillanatra gondolkodott.

– Költőnek költő – mondta aztán. – De azt ajánlom, maguk elégedjenek meg csak Arannyal, Petőfivel, Vörösmartyval.

Többet nem mondott. Vártam még, de intett, hogy üljek le. Nem lettem sokkal okosabb, de nem is kérdezhettem volna többet, hiszen semmit sem tudtam Adyról.

A válasz kissé szűk volt és óvatos, de voltaképpen pontos. Költő – ezzel nem mondott sokat, de legalább igazat mondott. Ahogyan mondta és amit hozzáfűzött, abban persze volt valami enyhe gúny is vagy legalábbis tartózkodás: költőnek éppen költő, mint sokan mások is, nem lehet tagadni, de túlbecsülni sem kell. Végeredményben tehát sem jót, sem rosszat nem mondott; megmaradt az „arany középúton”, amiből csakugyan sohasem lehet baj, csak éppen okosabb és jobb sem lesz tőle a világ. De vajon nem volt-e igaza abban, hogy mi elégedjünk meg a jól ismert, régi nagyokkal? Hiszen gyerekek voltunk, nem értünk még meg Adyra – mint az ugyancsak infantilis magyar középosztály sem.

Az óra után Györki Pista odajött hozzám.

– Nincs igaza Dénesnek. A bátyám azt mondja, Ady nagy költő, szebb verseket ír, mint Arany János.

A bátyja Györki Imre volt, a későbbi szociáldemokrata politikus. Ő már akkor elvált a gyermeki középosztálytól. De ez a családi érv persze nem győzött meg engem.

– Nono – nevettem –, az mégsem lehet.

– De igen. Hallgasd csak meg ezt: „*Szállani, szállani, szállani egyre, / Új, új vizekre, nagy szüzi vizekre.*” Nem gyönyörű?

Többet nem tudott a versből. Ez is több volt, mint amennyit én tudtam. Most hallottam életemben először két valóságos Ady-sort. Mert hamisat már hallottam néhányat. Bandi bátyám sem ismert tőle semmit (csak jóval később szerette meg), de szívesen nevetett együtt barátaival, akik egy vicclapköltő ostoba paródiáit érezgették Ady verseiként. Ezeknek akkor nagy sikerük volt a művelt középosztály körében; sokkal többen olvasták, mint az igaziakat. S a lelkes nem olvasók ezekből a bökversekből formálták meg ítéletüket: hát lehet komolyan venni ezt az „adibandit”, aki ilyeneket ír?

Meglepődtem. Ez a két sor nyomban megragadt bennem.

– Különös, de szép.

Talán csak azért szép, mert különös? Arany csakugyan nem írt ilyent, Petőfi sem. De úgy látszik, az is lehet szép, ami más, mint amilyent megszoktunk.

Valami kétely mégis maradt bennem. Miért mondja háromszor egymás után, hogy „*szállani*” és kétszer, hogy „*új*”? És mik azok az „*új vizek*” s még hozzá „*szüzi vizek*”? Hallom, azt is mondják, hogy Ady versei érthetetlenek, sőt ez az egyik legfőbb vád ellene. Hát ez a két sor csakugyan nem olyan világos és egyértelmű, mint például az, hogy „*Befordúltam a konyhára, Rágyujtottam a pipára*”. Viszont, úgy érzem, szebb.

És gyerekeszemmél annyit mégis megsejtettem, hogy amit én nem értek, az nem valami oktan furcsaság, hanem rejtély, amelynek a költő tudja a titkát, s egyszer majd én is megértem.

A tavasz már végére járt, közeledtek a vizsgák. Elég nehéz volt ez az év, s pénzt is kellett keresnem, négy tanítványomat készítettem elő. Nem gondoltam hát tovább Adyval.

A szünidőt ebben az évben, 1909-ben is Abbáziában töltöttem Mariska nénémék jóvoltából, akik akkor még állandóan ott éltek, és nyolc év óta minden nyáron vendégül láttak engem. Ez az egykori horvát–olasz halászfalu a monarchiának jóformán egyetlen tengeri fürdője volt. Néhány szomszédos meg közeli település csak később jött divatba, a dalmát tengerpartra pedig akkor még senki sem járt nyaralni. Az már a Balkán volt, ez azonban még Közép-Európa. Rajongói, némi túlzással, „az Adria Nizzájá”-nak” nevezték. A Quarnero-öbölnek majdnem a csücskében fekszik, az elszelídülő tenger itt már komoly vihar idején sem ver félelmes hullámokat. Mögötte a „Nagy hegy”, a Monte Maggiore, felfogja az északi és nyugati szelet, viszont fenyő- és babérdőli – nem tudom, megvannak-e még – akkor mindenesetre jelentékenyen enyhíteték a „scirocco” hevét. Igazi kispolgári éghajlat volt ez; egyebek közt nyilván ezért is lett kedvenc nyaralóhelye a jobb módú pestieknek. Meg azért is, mert még az „összmonarchiához” tartozott, nem kellett idegen pénzt váltani, útlevelekre sem volt szükség – bár arra akkor még máshova sem, Európa-szerte; ha jól tudom, egyedül Törökország kivételével. Más nyelven sem kellett tudni, mint németül, ezen pedig minden valamirevaló pesti ember elég jól beszélt; nagy része jobban is, mint magyarul. És főleg nem volt messze: Fiuméig körülbelül tizenkét óra vasúton, onnét háromnegyed óra hajón – ebből majdnem öt perc azon a „magyar tengeren”, amely a háromból akkor még megmaradt.

Ezen a nyáron is sok pesti üdült itt. Vilmos bácsi divatboltjában mindenféle magyar újságot is árultak, s bár csak másnap, sőt gyakran kétnapi késéssel érkeztek, mindig elkelt valamennyi. A bécsi és gráci lapok már aznap ott voltak, de ezeket a magyarok nem vásárolták; ráérünk holnapután is megtudni, mi van a nagyvilágban. Nem volt még rádió, az emberek nem szoktak még hozzá ahhoz, hogy percenként értesüljenek az eseményekről. Tagadhatatlanul nyugodt kor volt ez.

És ezen a nyáron csakugyan nem is történt semmi olyan, ami a pesti polgárt izgalmomba hozta volna. Perzsiában győz a forradalom, a sahot elűzik, kiskorú fia lép a trónra. Spanyolországban anarchista forradalom tör ki, a kormány véres harcokban leveri, Ferrert kivégzik. Csupa távoli dolog, mi közünk hozzá. Ferenc Ferdinánd trónörökös Sinaiába látogat, román diákok letépi a magyar zászlót; szemtelenség, de hát ez is messze van, és tulajdonképpen semmi jelentősége sincs, azonkívül nem is igaz, legalábbis a bécsi külügyminisztérium cáfolja – igen helyesen, hogy megnyugtassa a kedélyeket. Egyetlenegy igazi szenzáció esik csak, mégpedig csakugyan a közelben, itt a szomszédban: két bandita Fiumében kirabol egy bankot, az igazgatót agyonlövik; az izgalmas nyomozás lázba hozza az embereket, akkor kivételesen az osztrák lapokat is elkapkodják a pestiek. Mi történt még? A többi megint nem érdekes. A cár meglátogatja Fallières elnököt, aztán az angol királyt; úgysem tudjuk meg, miről beszélgettek, de hát nem is fontos. Alighanem csak szorosabbra akarják fűzni a hármas antantot a közép-európai hármas szövetség ellenében; hát csak fűzzék, ez sem jelent semmit. A távolban itt-ott csakugyan mintha recsegne-ropogna valami, de a Habsburg Birodalom szilárdan áll, erős és egészséges; ki gondolna itt valami háborúra vagy ép-

pen forradalomra? Abbáziában süt a nap, és hús a tenger, s az egész monarchia felett is derült az ég.

S a magyar politikára is nyári unalom terül rá. A képviselők nemsokára szabadságra mennek, az országházban már csak lanyha viták folynak a koalíciós kormány hívei és a Tisza-párti ellenzék között. Ezzel sincs mit törődni; ráérünk holnapután megtudni az újságból, mi a véleményünk minderről.

A legokosabb, ha az ember nyaralás közben nem is vesz a kezébe újságot. Én mindennap kezembe vettem valamennyit, még a külföldieket is, de nem azért, hogy olvassam őket, hanem a bélyegeket szedtem le a címszalagokról. Sőt gyűjtőszemélyemben néhányszor még a padláson is kutattam régebbi lapok után.

Egyszer véletlenül mégis belepillantottam valamelyikbe. Véletlenül? Ma is azt hiszem, inkább sorsszerűen. Egy cikken akadt meg a szemem: Ady Endréről szólt. Már nem tudom, ki írta, s azt sem, melyik újságban jelent meg; bölcs berendezése a léleknek, hogy elfelejtjük, amit kár lenne megjegyezni. Akárki írta, a neve még azt a rövid éltű halhatatlanságot sem érdemli meg, amit az én följegyzéseim biztosítanak neki. Az is lehet, hogy valami régebbi újság volt, s a lompadláson kotortam elő a szemétből. Mindenesetre odavaló volt.

Eolvastam – és elképedtem. Attól is, amit mondott, de még inkább attól, ahogy mondta. Durva, ízléstelen, dühödtt írás volt, nyál fröcskölt belőle. Itt is „adibandi”, kizárólag így. Lerántotta a költőt a sárba, megtaposta, belérúgott. Egyetlen szavára sem emlékszem már, csak maga ez a parlagi hang maradt meg bennem. Az érveire már akkor sem figyeltem; hála Sebestyénnek, volt már valami stílusérzésem, és tudtam, hogy aki ily tehetségtelenül ír, annak, akármit mond is, nem lehet igaza. Egy jó írásmű veszélyes is lehet: hazudni lehet szellemesen, ügyesen, megnyerően is. De aki szellemtelen, üres, aki úgy akar meggyőzni, hogy ordít és köpköd, gondolat helyett csak rút hangjának erélyével, az egész bizonyosan hazudik.

Ezt világosan éreztem akkor. Ez a pocskék írásmű épp az ellenkező hatást váltotta ki bennem, mint amelyre szerzője – egyébként a nem olvasók körében bizonyára sikerrel – számíthatott. Ennek a hülyének egész biztosan nincs igaza; meg kell tudnom hát, mi az igazság.

Még aznap írtam Pestre a bátyámnak, küldje el nekem a *Nyugat* legújabb számát; sürgős, nagyon fontos. Bandi tisztelte szeszélyeimet, postafordultával megjött a lap; csak annyit írt hozzá, hogy egy koronába került, de azt hiszi, nem éri meg.

Nagy, kék fedelű füzet, homlokán karcsú betűkkel: NYUGAT. Ügyes cím, mindössze hat betű, könnyen vált jelképpé, mint a *Holnap* is. De mit jelképez? Nemigen értettem mindjárt, s ez kissé bizalmatlanná tett. Ma is úgy érzem, nem volt egészen szerencsés ez a cím. Volt benne valami kétértékűség. Egyrészt vonzónak éreztem: nyilván azt jelenti, hogy mi magyarok ne zárkózzunk be földrajzi és szellemi határaink közé, hanem tekintsünk ki a nagyvilágba, értsünk meg idegen eszméket, és szívjunk be másfajta szépségeket is, mint a mieink. De másfelől azt éreztem, hogy van ebben a címben valami nyegleség is. Akik kitalálták, mintha nem utolsósorban azt is akarták volna hangsúlyozni vele, hogy ami magyar, az csak másod- vagy tizedrendű lehet, s csak az érték, ami kívülről jön, vagy kinti hatásokat tükröz. A *Nyugat*-jelképnek és ezzel összhangban néhány írója munkásságának csakugyan volt ilyen lebecsülő célzata is. És talán legfőképp ezért keltett már maga ez az irodalmi zászló is annyi előleges ellenérzést nemcsak a maradiak, hanem olyan művelt és jó szándékú magyarok között is, akik szerették Európát, de magyarságukat is. Ez mindenesetre kár volt; majd szólok még róla.

Alul egy szép plakett rajza: kucsmás magyar gyertyavilágnál ír, és a távolba néz. Szencsés ellensúlya a kétértékű címnek. A borítólapon nem árulta el, hogy Mikest ábrázolja és Beck Ö. Fülöp műve.

Második évfolyam, tizenötödik szám, 1909. augusztus 1.

Felül, mindjárt a cím után, a szerkesztők neve. Főszerkesztő: Ignotus. Ki ez az „ismeretlen”? Valami nagyúr lehet, vagy talán nagyon csúnya a neve, azért titkolja. Szerkesztők: Fenyő Miksa és Osvát Ernő. Számomra éppolyan ismeretlenek. Az írók is a címlapon, mind. De itt van, amit keresek – Ady Endre: Versek. Hát mindjárt meglátjuk, mi az igazság.

És megláttam.

Elindult egy leány – ez volt az első Ady-vers, amelyet életemben olvastam.

*„Ma elindult elébem valaki
S ma indulok vont derékkal elébe:
Üdvözlégy, te hajnalos, szűz leány,
Nyútt alkonyom selymes vászoncselédje.*

*Zeng a világ, szeretni készülök
S gügyög egy lány, aki sohase látott,
Óh, szédülő, óh, udvaras szemű
Ismeretlen, áldott a te lányságod.”*

Mohón nyeltem a sorokat, ittam a vers zenéjét, mélyen beszívtam buja illatát. Amikor idáig értem, elakadt a lélegzetem. Most, majdnem ötven év után is visszaérzem azt a borzongást és utána a forróságot, amely akkor átfutott a gerincemen. Mintha valami csoda zuhant volna belém egy ismeretlen világból. Ez a vers csakugyan más, egészen más, mint amilyeneket eddig ismertem. Idegen, rejtelmes, nehéz, de erős és gyönyörű. A képei fénylenek és lángolnak; egy vulkán ontja itt tüzét. Most már értem, mit jelent az, hogy ez a költő „*új vizeken*” jár.

Kipirulva olvastam tovább:

*„Ifjú testét, ím, hozza ringatón,
Csípőre, szent áldozat-hozókra,
Irígy örömmel ragyog a szemem:
Itt egy leány s én tanítom a csókra.”*

Annyira bennem zengett a ritmus, annyira a szavak zenéje-hulláma volt a legelső, ami megkapott, hogy ezen a soron megakadtam egy percre. „*Leány*” vagy „*leány*”? A versben váltakozik a két szóalak; úgy éreztem, itt „*leány*” kellene. Talán sajtóhiba? A *Szeretném, ha szeretnének* kötetben is ugyanígy jelenik meg; csak később, a költő halála után javította ki az egykötetes kiadásban Ady összes versének gondos szerkesztője, Földessy Gyula „*leány*”-ra.

Ez volt akkor az egyetlen „kritikai észrevételem”. És természetesen ez is fölösleges volt.

Azóta tudom, hogy Adynak nem ez a legnagyobb verse, bár ma is egyik remekének tartom. Ha húsz vagy harminc évvel később olvastam volna először kritikussá edződött szemmel, bizonyára észrevettem volna sok tökéletes sora között azt a néhányat is, amely egyenetlen, elszármazott vagy éppen modoros. De ma is azt hiszem, hogy akkor volt

igazam, amikor ezeket nem vettem észre. Mít számít egy-két foltja a Napnak, ha az egész ragyog? Én az egészet néztem, és belekápáztott a szemem; az egészet éreztem, és fölhevültem tőle.

És persze az egészet, épp a vers velejét, nem értettem meg. Tizenhatodik évemben voltam, tetteleg még szűz (ha ugyan szabad ezt a szót hímnemben is mondani), de – vagyis épp azért – a női szüzességet semmire sem becsültem. Fruskákkal nemigen pajtáskodtam, egy-egy nagylánynak csak a csókjáról ábrándoztam néha; a vérem érett asszonyok láttára pezsdült, és képzeletemben velük éldeltem a pubertás magányos gyönyörűségeit. Ez a vers pedig egy szűz lányról szól, aki elindul a költőhöz, hogy nekiadja a szüzességét. Mi lehet ebben valami különösen jó, miért ujjong ezen annyira a költő? És vajon feleségül veszi-e majd? Vagy legalább igazán, szívből-lélekkel is szereti ezt a szüzet? Nem valószínű, mert akkor nem fejezné be a verset ilyen gögös-kegyetlenül:

*„Hogy holnap, mint hálálkodó kutya
Csókolja a kezemet egy új asszony.”*

De mindez, épp azért, mert nem értettem, annál inkább izgatott. Bizonyos, hogy ez a költő nem hazudik, nem kendőz semmit. Nyilván ez hát az igazság, vagyis csakugyan ez a férfiszerelem: vad, önző vagy egy pillanatnyi gyönyörre.

Tanáraink mindig ügyeltek arra, hogy szerelmen, ha már egyáltalán ki kellett ejteni ezt a szót, ne értsünk egyebet, mint az ártatlan léleknek valami szép és finom rezdülését, szelíd vonzalmat vagy érzelmes ábrándozást, mindenesetre csak valami hangulatot. És a költők is, akiket ismertünk, csak aggálytalan metaforákban beszéltek róla. Petőfinél – pedig ő elég veszélyes költő volt – a szerelemnek van „rózsafája”, van „fülmiléje”, még „pohara” is, ezenkívül vannak „fejér felhői”, és legfőképp „holdvilága” van, csak éppen lényege nincs. Azaz bizonyára van, de arról nem illik dalolni; még ő sem mert. Talán mert az már nem dal lenne, hanem vihar?

Most hirtelen úgy éreztem, hogy még titkos, nyomorúságos kamaszörömeinknek is több közük van a lényeghez, mint például a holdvilágnak. Ady az egyetlen költő, gondoltam, aki a szerelemtől a valóságot mondja. Azóta tudom, hogy nem az egyetlen, de alighanem ebben is a legnagyobb. Ez a vers annyira megmarkolt, hogy mindjárt átdobott a másik végletbe: a szerelemnek, gondoltam, nemcsak hogy ez a lényege, de egészében sem egyéb, semmi több. Nem tudtam még akkor, hogy ez is szimplizmus, és Ady sem vallja. De ebben a versében valóban csak a tiszta erotikum lobog, s másodszor-harmadszor olvasva már legfőképp ez rázott meg benne. Hiszen ez lázadás a megszokott irodalmi illem, a tisztés ábrándok költészete ellen! Bizony az. De lázadni szép, és ez a lázadás jogos. Mert ez a szemlesütő és metaforákba öltöző illedelmesség és az az egész esztétika, amely mindenekelőtt ezt követeli a költőtől, hazug. Ady pedig igaz ember. Azonkívül, hogy nagy költő, ezt éreztem meg benne legelőször.

Ha szabad megint így mondanom: ezzel a szűzlány-verssel vesztettem el szellemi szüzességemet. Régi misztériumok újoncai érezhettek ilyent a beavatás pillanatában, amikor lehullt előtjük a végső titok fátyla. Túl a szavakon, fogalmak nélkül, egyszerre két titokba pillantottam bele én is: a költészet és Erósz misztériumába. Már lázasan, megrészegetve olvastam el újra meg újra a verset, vég nélkül ringatva magam az „új vizeken”.

De aztán mámoromba valami rémület is vegyült. Valóság-e az a lány vagy csak jelkép? Mert ha valóság is, akkor bűn ez, megrontani egy szüzet. Hiszen már bizonyos, hogy nem veszi feleségül, sőt mindjárt utána eldobja; csak ennyit akart tőle. Nem tud-

tam, mit ér a férfinak a női szüzesség, de úgy tudtam – mert a család, az iskola, az egész környezet erre tanított –, hogy a nőnek ez a legnagyobb kincse. S hogy minden lánynak az a rendeltetése, hogy férjhez menjen, s ezt a kincsét vigye áldozatként a házasság szentélyébe. Aki már előbb eldobja, az erkölcstelen. S a férfi, aki házasságon kívül elveszi tőle, még ha a lány önként adja is neki, bűnös. Nincs-e hát igazuk azoknak, akik azt mondják Adyról, hogy erkölcstelen költő, perverz, dekadens és nem tudom még mi?

És ez a költő még csak meg sem köszöni a kincset. Ellenkezőleg, ő vár a lánytól hála-
lát, pedig hát mit adott érte?

Nem, ez a lány nem lehet valóság; bizonyára csak jelképes tárgya a kegyetlen, vad, erkölcstelen férfivágnak. S az egész élmény talán csak álom. „*Gügyög egy lány, aki sohase látott*” – nyilván nincs is a világon, vagy csak most születik, azért „*gügyög*”; a költő csak elképzeli, hogy elindul feléje egy elvont térben és időben, s majd vagy tizenöt-húsz év múlva elér hozzája. Addig sok minden történhetik; az is lehet, hogy akkor majd feleségül veszi. Gyerekszemmel így mentegettem magam előtt Adyt. Arra persze nem gondoltam, hogy ha a házasság szentség, akkor férjes asszonyokkal szeretkezni, amire én vágytam, nem kevésbé erkölcstelen. De hát a bűnöket csak másokban szoktuk észrevenni, magunkban lehetőleg nem.

Azután az jutott eszembe, hogy a szűz jelkép is lehet, álom is, de ezenkívül alighanem valóság is. Homályosan azt éreztem – persze akkor még nem tudtam volna szakva foglalni –, hogy bűvös költő ez, mindenféle mágiához ért. S hogy a költészet a legmagasabb fokon csakugyan valamiféle alkímia: a lélek lombikjában valóság, képzelet, szimbólum s még nem tudom, hányféle elem olvad egybe és forr igazi arannyá.

Igen, hát valóság is lehet; a költő nem bánja, ha egészen annak érezzük, sőt, úgy érzem, épp ezt akarja. Akkor hát csakugyan veszélyes költő ez; nemcsak az irodalmi illendőség ellen lázad, hanem a szent közerkölcs ellen is. Sőt ez már nem is lázadás, hanem forradalom. Törvényt rombol, és új törvényt hirdet. Jogos-e ez is? Az eszem még habozott, de a szívem ezt felelte: igen. Éreztem, hogy ez a költő hű fia az életnek, s az ő nevében támad egy életnyomorító álerkölc ellen. Az élet azt követeli, hogy a lány asszonnyá és anyává legyen. A polgári erkölcs azt, hogy szűzen menjen férjhez. És ha nem tud férjhez menni? Akkor maradjon szűz, és úgy haljon meg. Hát persze, így van rendjén; eszembe sem jutott addig, hogy kételkedjem benne. Most hirtelen ráébredtem, hogy ez az erkölcs gonosz és hazug, s Adynak igaza van, ha semmibe veszi, sőt dacra száll ellene. Hány lánynak marad meddő a teste, sivár a lelke és vigasztalan az egész élete, mert félénken tiszteletben tartja ezt a tilalmat! Családom és az ismerős kör rengeteg aggszüzére gondoltam, s a nyomorúságos kis zátonyokra, amelyeken megfenneklett az életük. Amennyire elejtett szavakra vissza tudtam emlékezni, mindegyiknek akadt volna valakije, de vagy nem volt hozomány, vagy a fiú volt szegény vagy túl fiatal, legtöbbször mind a kettő; nincs állása még, sőt talán iparoslegény, vagy éppen gyári munkás – vagy ellenkezőleg, nagyon is előkelő, aki húsz-harmincezer koronánál olcsóbban nem köt házasságot.

Nem könnyű ma már megérteni ezt; két világháború után a közfelfogás ebben is elég alaposan megváltozott. Akkor azonban még ez a kegyetlen nemi erkölcs valóságos átokként nehezedett főleg a szegényebb középosztály lányaira. A parasztok és a városi proletárok könnyebben vették, bár a bábaasszonyok tiltott műtéteibe sok lány halt bele, és kétségbeesett leányanyák sokszor pusztították el újszülöttjüket (ennek is Ady adott szívbe markoló hangot *Kató a misén* című versében). A nagypolgárságot és

az arisztokráciát pedig alig érintette, mert az ő körükben a házasság elsősorban pénzkérdés volt, s a gazdag apa megfelelő áron még a legcsúnyább lánynak is vásárolhattott férjet. Az uralkodó kis-középpolgári erkölcs azonban a szabad szerelmet csak házasságban élőknek engedte meg – hallgatólag ugyan, de annál általánosabban, minden fenntartás nélkül. Családapák és férjes asszonyok mellékutas kalandjain társaságban, színházban pislogva-pusmogva derültek a polgárok; férfiak, ifjak és öregek számára egyaránt a prostitúció szabályos intézmény volt, de ha egy lány „elbukott”, nyomban felhördült ellene a közvélemény, és kiközösítették a „jó társaságból”.

A legszerényebb műveltségű polgárság kedvenc lapjában, a *Pesti Hírlap*ban egy akkor igen népszerű és elég jó szándékú tollforgató, Szomaházy István *Mindennapi problémák* című állandó rovatában egyszer nyilvánosan is fölvetette a kérdést: szabad-e a lánynak házasság előtt és nélkül szerelmi életet élnie? Általában, elvileg persze semmi esetre, de egészen kivételes, különleges esetekben, ha a férjhez menés valamilyen súlyos okból végképp reménytelenné vált, nem lehetne-e ezt a ballépést mégis megérteni, sőt talán megbocsátani is? Ő maga hajlott erre a felfogásra, de kérte az olvasókat, szóljanak hozzá. A rövid cikk óriási visszhangot keltett. Sokan válaszoltak, heteken át folyt a cikksorozat, és valóságos közvélemény-kutatássá nőtt. (Ha jól emlékszem, ez a balkáni háborúk idején volt; ilyen távoli események mindenesetre kevésbé érdekelték a magyar közönséget, mint a lányok szüzessége.) Volt olyan vélemény, egy-kettő, hogy igenis szabad; néhányan azt mondták, hogy nem, de egészen rendkívüli helyzetben esetleg, talán mégis. A túlnyomó többség azonban határozott, egyértelmű és könyörtelen nemmel válaszolt. Egy-egy mérsékeltebb felfogással tíz hajthatatlan kelt vitára. A bűn elrettentő és a tisztaság fölemelő példáit idézték; aggszűzek elévülhetetlen érdemükre hivatkoztak. És egyre többen vetették szemére az írónak, hogy egyáltalán megpendítette ezt a kérdést, amely nem is kérdés. „Szoma” féltette népszerűségét, bezárta a vitát, és közmegnyugvásra kimondta a fellebbezhetetlen verdiktet: nem szabad, soha, semmi körülmények közt. A lány, ha nem tud férjhez menni, sírja bele bánatát éjszaka a párnájába, de maradjon „tisztességes”.

Ezekben az években jelent meg az úri középosztály legkedveltebb írójának, Herczeg Ferencnek *A Gyurkovics-leányok* című regénye. Nemsokára színdarabot is írt belőle. Arról szól, hogy egy ügyes mama hogyan fog férjet hozomány nélkül mind a négy lányának. Állítólag igen mulatságos mű; én máig sem olvastam, és színpadon sem láttam, de tudom, hogy akkor kapkodták a regényt, és hónapokig játszották egyfolytában a darabot. A kornak talán a legnagyobb irodalmi sikere volt ez; a valóságot ügyesen elkendőző optimizmusán még évtizedek múlva is derült és épült a művelt közönség. És nem tagadható, hogy valóban társadalmi probléma volt ez. Az egyetlen, amely akkor igazán komolyan, szívből érdekelte ezt a réteget. És lám, ez is milyen könnyen és vidáman oldható meg. Én nem voltam kíváncsi sem a problémára, sem a „comme il faut” megoldásra, de természetesen én is benne éltem a lényegeket elhallgatásának s az ostoba és kegyetlen álerkölcsek ebben a hazugan derűs légkörében. És ebbe hasított bele most ez a villám, Ady szüzlány-verse, felgyújtva szívemet és megvilágítva a valóságot.

Ma is úgy érzem, nem volt véletlen, hanem a sors rendelte, hogy épp ez a verse, a leplezetlen Erósznak ez a vad himnusza kerüljön legelőször a kezembe. Az Ady-világnak ezzel csak az egyik tájába pillantottam bele, de épp abba, amely a közepe ennek a kozmosznak. Innét indul ki minden út távolabbi mélységek és magasságok felé. Ma is vallom, hogy Ady mindenekfölött a szerelem költője. Talán a legnagyobb, aki valaha élt, de ő maga minden bizonnyal ebben a legnagyobb.

Abban, ami a legnagyobb a földön. Mert akármily magasra szállhat is a szellem a csillagokon és a halálon túl, itt a földön az az első dolgunk, hogy szeressük az életet. Életünk legmélye pedig a szerelem. Ady azért volt teljes és igaz ember, mert mélységesen szeretete az életet, s a legmélyebben élte a szerelmet. Több volt, mint költő; becsületes, áhítatos és tökéletes művésze volt az élet e legkönnyebbnek látszó, de legnehezebb műfajának is, amelyben a legtöbb ember csak kontár vagy gyáva csaló.

Persze tudom, a szerelem nem minden. Például legelőször is meg kell élni. Aztán a szerelmen kívül szeretjük a hatalmat is – általában jobban is, épp ez a baj –, meg a pénzt, az összkomfortot és néhányan talán a szabadságot is. És másfelől az ész is gyönyörű kalandokra van hivatva, hogy fölfedjen minden rejtélyt, köztük – és talán a leg-sürgősebben – az emberi együttélés problémáit is. De úgy vélem, a végső titkokat Erősz rejtegeti, s a közös élet kérdéseit is könnyebben tudnók rendezni, ha földi értékeink közül a szerelmet becsülnők a legtöbbre. S vele együtt mindazt, ami belőle fakad: a szépséget, a művészetet s főképp a jóságot, ami nem egyéb, mint szublimált és általánosított szerelem.

Ebben a dionüszoszi versben Ady lelkének a legmélye villan fel előttem. És vele együtt, úgy éreztem, a világléleké is. A gyermekkor végén ez volt ifjúságom első nagy csodája.

Fölesküdtem Adyra, és tartom halálig.

„Ifjú szívekben élek”. Ez nekem is szólt, s szól még ma is. A szív, ha Ady él benne, öregen is ifjú maradhat.

LEVELEK AZ „ISKOLÁ”-RÓL

Közzéteszi Kelecsényi László

AZ ISKOLA A HATÁRON egykorú fogadtatása több mint értetlen, olykor barátságatlan, néha ellenséges volt. Az első hirdetés-szerű ismertetések (*Film, Színház, Muzsika*, 1959. december 11., *Magyar Nemzet*, 1959. december 22.) diákgregényként, jobbik esetben a horthysta katonai nevelés kritikájaként ajánlották olvasóiknak a könyvet. A napilapok óvatoskodtak, kívártak. A *Magyar Nemzet* nyúl farknyi cikke csak egy katonaiskolai történetet lát a műben (1960. január 26., r. p. névbetűkkel, melyek alkalmasint Ruffy Pétert rejtik). Ekkor üzenté Ottlik a feleségének Szigligetről: „írtak valamit rólam, de nem olvasom el, te se olvasd!” A *Népszabadság* napilaphoz

képest sokára reagál. Bokor László bírálata (1960. június 14.) a faszizmus lélektanának rögzítőjeként méltatja a szerzőt, ám szemére veti, hogy e világnézet eredőit kívül hagyja az ábrázolásból. Vészterhes kifogás ez. Az egyetlen korabeli irodalmi hetilap nyomdászai már szedik azt a cikket, amely megsemmisítő ítéletet mond a könyvről. Az 1956 után félreállított egykori Lukács-tanítvány, Hermann István egy eszmecsősz szigorával igyekszik ideológiai jópontokat szerezni az Ottlik-regény ledorongolásával.

Az *Élet és Irodalom* már a nagy vitát kiváltó Hermann-cikk előtt foglalkozott a művel. Kéry László irodalomtörténész

megértő módon, jóindulatúan ír róla (1959. december 4.). Dicséri a könyvet a kadétiskola poklának megjelenítéséért, és ráérez a belső szabadság megőrzésének motívumaira is. Csipetnyi negatívum keveredik csak elemző soraiba: hiányolja a főszereplők teljes életútjának bemutatását. A totalitásigény kisördöge bújik elő az egyébként szellemtörténeti iskolázottságú, egykori Eötvös-kollégista irodalmár kritikájából. Az igazán elsőprő érvénytelenítés a marxizmus sáncai felől érkezik. Hermann István tanulmányszerű írásában (A HÁTRANÉZÉS IRODALMA, *Élet és Irodalom*, 1960. június 17.) nemcsak Ottlikot, hanem például Szabó Magdát (Az őz) is célba veszi kritikusai nyilaival. Provinciális témájúnak tartja a katonaiskola regényét, amely agyafűrt szerkesztési módszereivel vezetí félre a gyanútlan olvasót. Szabó Magda és Ottlik könyvét is visszalépésként értékeli a dzsentritematika Mikszáthnál és Móricznál már megoldott kritikájához képest. Pár héttel később egyszerre ketten is Ottlik védelmére kelnek ugyanabban a lapszámban. Nagy Péter határozottan megdicséri a regényt, és burkoltan vulgárizálással vádolja Hermannnt (HOVÁ NÉZ AZ IRODALMÁR? *Élet és Irodalom*, 1960. augusztus 5.). Mihályi Gábor szintén Hermann-nal vitázik, pártfogását Szabó Magda könyve föl is kiterjeszti (NÉZÜNK MÉG EGYSZER HÁTRA, UO.). Kéry László szükségesnek tartja, hogy újra megszólaljon az ügyben. Írása (HÁTRANÉZÉS EGY KRITIKÁRA, *Élet és Irodalom*, 1960. augusztus 12.) azonban disszonáns végszóval zárul. A kritikái túlkapaszkodás fölötti sajnálkozása közben és az Ottlik-mű mentegetése érdekében kockázatos fogalmat vezet be a vitába. Miközben saját korábbi írását is felülbírálja, megpendíti, hogy a regény hőseinek magányérzése bizonyos korunkbéli egzisztencialistákéval rokon. Ez az időzített bombaként ketyegő veszedelmes szótöltet később robban. Koczás Sándor vitazáró cikkének (REALIZMUS VAGY DE-

KADENCIA? *Élet és Irodalom*, 1960. november 4.) végső konklúziója, hogy az Ottlik-regény minden érdeme ellenére mégsem realista alkotás, mert az ábrázolás akadály a író jellegzetesen egzisztencialista életfilozófiája. Mai ésszel már elképzelhetetlen, milyen súlyos, szinte följelentéssel felérő cselekedet volt akkor az egzisztencializmus címkéjét ráütni valamire.

Akadtak azért értő elismerések is, melyek valós értékeinek megfelelően méltatták a művet. Rónay György (*Vigilia*, 1960. január) gyorsan, ám nem felületesen reagál az új könyvre. Írása mintha egy másik bolygón született volna, annyira mentes mindenféle napi érdekű eszmeiségtől. Tóth Dezső tanulmányáról (*Kortárs*, 1960. március) már nem lehet elmondani ugyanezt, de azért ő is nagyfokú minőségérzékkel elemzi a kritikusaik nehéz leckét adó könyvet. Fő kifogása az, hogy az erkölcsi rossz nem kap eléggé éles bírálatot Ottliktól.

A vita utolsó szava Köpeczi Béláé, a Kiadói Főigazgatóság akkori vezetőjéé. Kolumnányi cikkének már a címe (EGZISZTENCIALISTA JELENSÉGEK A MAI MAGYAR IRODALOMBAN, *Élet és Irodalom*, 1961. május 5.) elárulja, hogy a cőgeráj regénye tőle nem kaphat jó osztályzatot. A vitában megszólalók többsége ideológiai nézőpontból közelített az ISKOLA A HATÁRON-hoz. A regény valódi felfedezése majd a hetvenes évek folyamán megy végbe – többek között – Beney Zsuzsa, Lengyel Péter, Tandori Dezső elemzéseiben. Ezért is jelenthettek sokat Ottlik számára azok a levelek, melyeket barátaitól és íróársaitól kapott. Vas István reflexiója már olvasható volt a *Holmi* hasábjain (2000. február, 144–145.). Ő még a kézirat nem is egészen végleges változata alapján 1957. december 22-én vetette papírra elismerő sorait.

Az ISKOLA A HATÁRON 1959 novemberének első napjaiban került ki a nyomdából. Ottlik emiatt megszakította hosszabb

szigligeti tartózkodását, hogy Budapestre utazva végre kezébe vehesse a várva várt példányokat. Bevallása szerint az évek során mintegy háromszáz dedikált kötetet küldött szét, nemcsak itthon, külföldre is. Ennek a széles körű terítésnek sokféle visszhangja támadt. Gara László Párizsban (*Les Temps Modernes*, 1960, 167–168.) és Lehoczky Gergely Münchenben (*Új Látóhatár*, 1961, 270–273.) méltatta az újdonságot. Az író által áhított világsikert („*jobbna kell lennie nagyjából minden eddigi regénynél – máskülönb fenlősleges*”, írja egy feleségének címzett levelezőlapon 1959.

november 27-én) nem hozta meg, de némely esetben olyan személyek (Karinthy Ferenc, Solymos Ida) elismerését váltotta ki, akik nem tartoztak Ottlik holdudvarához. Ezek a hagyatékából kiemelt levelek más megvilágításba helyezik a regény befogadástörténetének első korszakát. Abból az időből valók, mikor még nem alakult ki kultusz az ISKOLA A HATÁRON körül, így hangvételüket nem lehet irodalmon kívüli szempontokkal magyarázni, egyesek lelkesült szavait érdekcsoportok elfogultságává kicsinyíteni.

K. L.

Szabó Magda és Szobotka Tibor

Kedves Hűtlen Kuttyák!

Valamikor a csiszolatlan kőkorszakban azzal váltunk el, hogy *ugyebár majd az új lakásban*, mert addig sok viszontagság éri a költözésre várókat. Odáig követtük életetek útját, hogy éppen elhagyni készültetek általunk ismert barlangotokat.

Azóta semmi.

S e m m i.

SEMMI!

Nem közöltétek, hova az istencsudájába költöztetek hát?

” ” ” , mi az új telefonszámotok?

Előbbit sikerült kinyomoznunk, utóbbit máig sem.

Miután nem adatok életjelt, arra kellett következtetnünk (akinek az utóbbi tíz évben nem fejlődött ki az üldözési mániája, az vesse ránk stb.), hogy nem tartotok igényt fizikai mivoltunk megtekintésére. Ennek tulajdonítsátok, hogy üzemünk két mintadarabja most kerül el Hozzátok – ja, ha mégis szerettek, akkor küldjük a könyveket, az istenfáját.

Cipi könyvéből 123 lapot olvastam, Tibor valamivel többet. Isteni. Elszomorító és felemelő, mint minden nagy írás. (Pardon a szavakért, nem tudom másképp kifejezni magamat – számos évig voltam irodalomtanár.) Egyszer majd részletesen elemezzük, ha a véletlen ismét összevezérli lépteinket. Miután, mint Cipi megírta, és én is, a Freskóban, „non est currentis, neque”. Mink kálmínisták eztet szokjuk tudni.

A régi szeretettel köszönt Benneteket:

Magda és Tibor

A postabélyegző kelte: 1959. november 10-e körül. – *Hova az istencsudájába költöztetek?* – Ottlikék 1958 őszén költöztek be az I., Attila út 5. (később 45.) sz. alatti társasházba. – *Üzemünk két mintadarabja* – 1959-ben jelent meg Szabó Magda Az őz és Szobotka Tibor MEGBÍZHATÓ ÚRIEMBER című regénye. – *Cipi megírta, és én is* – az ISKOLA A HATÁRON első részének elején olvasható bibliai

idézet (*Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei*), amely a kőszegi Jurisics tér 7. számú ház homlokzatán ma is látható. Eltérő, de azonos értelmű szórendben (*Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei*) szerepel Szabó Magda FRESKÓ-jában.

„Márkus Edith”

Kedves Géza bácsi már a 195-tödik oldalán tartok a könyvének és monthatom nagyon örülök hogy az ifjúsági lapterjesztő felhívta rá szives figyelmemet a sok kedves csinny és kopéság valloban nagyon élvezetes olvasmány Nekünk gyermekeknek és igen jól szórakozok és mindig fel olvasok belőle kis öcsémnek is mert ő még nemtud olvasni és neki Is igen tecik, a könyv nyomán mostmár el határozta hogy nem lesz katona tizst hanem mozdony vezető.

tesék még sok ilyje jo könyvet írni! Jo egéséget és szorgalmat kívánok hozá mert nagyon fontos nekünk Magyar gyermekeknek azijen könyvek.

Igen kíváncsian várom milesz a könyv végén a kis Medvével mert igen szeretem a Macko történeteket nagyon tecet a kormos pista bácsi Vackor Mackolya is

És maradok Tiszteletel géza bácsinak hü olvasója és tisztelője

Márkus Edith
ált. III./b oszt. tan

A borítottékot anyukám cimzi meg asztongya ne komponitáljuk Otlík bácsit a levél hordo előtt.

A postabélyegző kelte: 1959. november 16. – *A feladó neve a borítékon:* Márkus Edith, Bp., VIII., Tolnai Lajos u. 14. – *A címzés:* Otlík Géza író, Szigliget, Írók Alkotóháza. – A levél írója ismeretlen. A feladó fiktív személy: 14-es számú ház nincs a Tolnai Lajos utcában. A szövegezésből és a művésziesen rontott helyesírásból, valamint a bal kézzel papírra vetett, szándékoltan iskolás írásból kikövetkeztethető, hogy semmiképp sem harmadik elemista írta a levelet. A feladó azt is tudta, hogy Otlík épp akkor Szigligeten tartózkodik; csakis közel álló személy gyanúsítható a tréfával, olyasvalaki, aki azonnal hozzájutott a megjelent regény egy példányához, vagy netán már kéziratban is ismerte a művet. Korábban 1958 őszén vált Otlík hasonló tréfa céltáblájává, s akkor is szigligeti tartózkodása idején. (Bővebben lásd: OTTLIK-MOZAIK. Közzéteszi G. Merva Mária. *Holmi*, 1995. október. 1374.) – Az ISKOLA A HATÁRON 1959-es kiadásának 195. oldalán (Má-sodik rész, 10. fejezet) arról lehet olvasni, hogyan tréfálják meg egymást a növendékek a gyakorlatéren. – Az első Vackor-történetet 1956-ban publikálta Kormos István. A két „medvealak” párhuzamba állítása fölöttébb eredeti gondolat, verzátus levélíróra utal.

Tandori Dezső

59. XII. 3.

Kedves Géza Bátyám!

Olyan örömet okozott nekem az „Iskola a határon”, hogy ez az öröm még inkább ön-vallomássá szűkíti ezt a reménytelen vállalkozást: levélben megírni Géza bátyámnak, amit régi barátaitól már úgylis avatottabb formában hallhatott; levélbe szorítani azt, amit a régebbi könyvről, a „Hajnali háztetők”-ről szóban sem tudtam soha igazán el-mondani. Szinte nem múlt el alkalom, hogy valahányszor véletlenül találkoztunk, ne kellett volna szóba hoznom a régi kötet valamelyik írását, és attól tartottam végül, hogy

Géza bátyám ezt valami kapkodó, felszínes gesztusnak veheti – pedig valóban kétszer is úgy esett, hogy épp a találkozás napján olvastam pl. „A drótszemüveg”-et, a „Hamisjátékosok”-at – a „Hajnali háztetők”-et pedig egyes időkben naponta elővettem, és ez általában afféle „nehéz órákban” történt, amelyekben még az írásra képtelen voltam, de a pillanat izgatottságában csak igazán fontos dolgokhoz tudtam fordulni. Ilyen olvasmányom nekem a „Hajnali háztetők”.

Szót szóba öltök; az „Iskola a határon” olvasása közben a regény állandó izzása pedig gyakran olyan érzést keltett bennem, amit csak az írás pillanatában érzett izgalomhoz hasonlíthatok; és az volt számomra a nagyszerű, hogy láttam: ezt a forrongó, mélyrétegek forróságával feltörő anyagot mindig a legnagyobb lélekjelenléttel „kezeli” (rossz szó!) Géza bátyám, és azt hiszem, csak az képes arra, hogy a kivitelezésben ilyen fesztelen biztonsággal mozoghasson, aki már valami „eleve-tudást” szabadított fel önmagában, ami aztán úgy átítatja minden mozzanatát, hogy olvasva is szinte állandóan az alkotás „kegyelmi állapotát” érezni. Ez az „eleve-tudás” a sokszor emlegetett elegancia legigazibb alapja, ettől olyan biztonságos és egyértelmű a regény végső kicsengése, anélkül, hogy bármit is hangsúlyozni, poentírozni vagy trükközni kellene, ahogyan azt még a legjobbak is gyakran tenni kénytelenek. Ezért olyan végtelenül tiszta levegőjű és szellős a könyv – holott mindaz, amit elmond, gyakran a legsúlyosabb, a legnyomasztóbb. És olyan tiszta tagolású is: anélkül, hogy észrevennénk, hogyan történik, végül is kikristályosodik a 3. részben az egész, és teljes, zárt kompozícióvá válik anélkül, hogy írója feladná azt az álláspontot, hogy igazában nincs itt befejezve semmi, mint ahogy a valóságban sincs, csak arról van szó, hogy a többi nem érdemes kibontani már; hiszen elmosódik a történetben az idő is: ezek a gyerekek ugyanakkor felnöttek is, az időpont is lehet éppúgy 1923 – mint bármi más; itt minden egyben szorongató jelkép is, anélkül, hogy a szereplők vesztenének abból a jellegükből, hogy olvasás közben egészen fesztelenül az én emberi környezetemet alkossák, mármint az olvasóét, aki hazajön valahonnan, és felveszi a könyvet, és úgy érzi, ezek közé a figurák közé jött haza, velük együtt él. És ritkán, csak igazán nagyszabású könyveknél érezzük ezt, hogy minden speciális áttételt le tudunk bontani, és a saját tényleges vagy fiktív élményeinkre tudunk döbbsen olvasás közben. A reggeli ébredésre az esős éjszaka után, amivel a „Sár és hó” kezdődik, a szünidei hazatérések, a hajóút atmoszférájára – és milyen gazdagság, hogy úgy teremt atmoszférát Géza bátyám, hogy állandóan cselekményelemeket dob fel, és ezek állnak össze, az olvasóban, egy-egy nagy alapszínné.

Most igazán zavarban vagyok, hogy mindezt összeírtam itt, hiszen csaknem minden bennem maradt, amit igazából még mondani kellett volna. És ez a könyv nem is erre az ömlengős stílusra tanított – nem. Megint csak hasonlat, de nem tudom másképp, félek, egy kicsit agyon is magyarázom. Tudniillik azt, hogy ahogyan az átlag-kártyapartikban minél több ütést akarnak hazavinni, hogy „meglegyen” a játszma, de néhanéha akad valaki, aki „betli”-t mond, és egyetlen ütést sem akarva, hazaviszi a játszmat – úgy csinálja meg Géza bátyám is ezt a ritka nagy „játszmat”, azzal a szerénységgel és objektivitással, hogy minden lapjával alulüt, és egyetlen lapja sem marad meg-ütetlenül. És így a „Non est...” értelmében az övé lesz a játszma.

Nagyon sokat késtem már a levéllel, hiszen mindezt Szigligetre szerettem volna megírni. Remélem, nem terhelem vele Géza bátyámat, ha az igen várt személyes találkozás előtt majd Szigligeten, egy idő múlva telefonálok, hogy ha röviden is, beszélhessek dolgokról, amikre épp Géza bátyám adott nekem biztatást.

Sok szeretettel és tisztelettel

Tandori Dezső

Tandori Dezső később két külön tanulmányban elemezte a HAJNALI HÁZTETŐK-et („AGYAGSZERŰEN LEHETETT NYOMOGATNI, FORMÁLNI; DE NEM AGYAG VOLT”) és az ISKOLA A HATÁRON-t (A KIMONDHATÓ ÉRZÉS, HOGY MÉGIS MINDEN). Mindkettő A ZSALU SAROKVASA című kötetében olvasható (Magvető, 1979. 159–193.)

Karinthy Ferenc

Bpest, 1959. dec. 8.

Kedves Cipi!

Mondtam már Neked, tegnapelőtt a Bartók Teremben, mennyire elragadott a könyved, mégse bírom megállni, hogy ne írjak. Pedig én nehezen és vergődve írok levelet is, négyszer-ötször átírom, letisztázom. De ezt, elhatároztam, nem írom át, úgy küldöm el, ahogy előszörre lekenem, legföljebb áthuzigálom, majd kiderül. Talán azért, mert Előtted nem szégyellem magamat, se rossz fogalmazásért, sem egyébért, nem félek a pontatlanságtól se: lehetetlen, hogy ne értsen meg vagy rosszul értsen, akinek a regénye így elkapott. – Most fejeztem be, ma éjszaka a regényedet, kb. 4 nap alatt olvastam el. Ez nálam példátlan rekord, mert különben 1 hónapig olvasok egy 460 lapos könyvet, még Vernét is legalább 2 hétig. De ezt egyszerűen nem bírtam letenni. Írni se bírtam mellette, sőt, míg olvastam, egy megkezdett (igaz, még csak nagyon az elején tartó) regényt abbahagytam, azt hiszem, végleg. Ez persze nem csak a Te könyved bűne (vagy inkább érdeme), de bizonyára közrejátszott: ennek a fényeinél jobban megláttam, hogy rossz, amibe fogtam. Persze azért ne bízd el magad, hogy jó, kitűnő a könyv, de én azért nagyobb író vagyok, ezt ugye Te se vonod kétségbe, én vagyok a világ legnagyobb írója, illetve leszek, ha hagyjak.

Nem elemzem a regényt, a kritika úgyis marhaság. Te sokkal jobban tudod, hogy mi van benne, mint én, hiszen Te írtad. Már a Hajnali háztetők is nagyon tetszett, de ezt remekműnek érzem. Nagyon rég nem írtak ilyen jó magyar regényt, és amit rég írtak, az se ilyen. Ilyen okos, felhőborító és főlemelő. Egy kadetiskolai osztályban az egész világ: az emberi társadalom törvényeinek lélektana. (Ez így hülye fogalmazás, de Te érted.) Hisz nemcsak ez (nem csak-ot egybe írjuk vagy külön? – most lusta vagyok megnézni az új helyesírási szabályzatban). Ahogy a Merényiék hatalmi klikkje folyton fluktuál, hogy ki van benne, ki hogy áll szembe vele, vagy mellette, az életnek ezek a végtelen, szüntelen hullámverései – és általában, a klikk története, tündöklése és bukása. Irtó nagy tanulság. Az Ötvenévi sikertelen lázadása, egyedül, mikor még nem ért meg rá az idő – ezt tízszer is elolvastam, az ember fulladozik, mikor Merényi pofozza, és a többiek nézik, helyeslik. De milyen főlemelő és szép, hogy Merényinek mégis buknia kell végül, mikor eljön az ideje, hisz el kell jönnie.

Azt már mondtam Neked, hogy utálom azt, amit ma formabontásnak neveznek. Olcsó dolognak tartom, megkerülésnek, trükknek: mindent el lehet mondani 3 felvonásban, egy szalonban, vagy egy kóser regényben, ami az elején kezdődik és a szerelmek boldogulásával vagy a hős halálával végződik. Azt se szeretem, mikor a fejemet kell kapkodnom, hogy hol vagyunk? De itt jogosultnak, szépnek éreztem, mert a kiugrások mindig előre is lökik a cselekményt.

Nemcsak magyar nyelven: a külföldi irodalomban is ritkán van ilyen okos, szikrázó könyv. Nagyon ritkán. Külön örültem, hogy nincs benne semmi misztika. Az csak humbug, pakfon. Mostanában illik mindent leönteni az elején vagy a végén valami misztikus izével, még Maugham is (Borotvaélen), még Hemingway is. De ez csak annak elismerése, hogy valamit nem tudunk, de aki nem tudja, miért ír regényt. Tessék arról írni, amit tud, különben mit tudjak meg tőle én, az olvasó? És milyen jó, hogy nincs

benne filozófia. A filozófiák 10 év alatt öregszenek, Ibsen modernsége ma elaltat, s ha a „mondanivalójára” gondolok, ami 50 éve nagyon korszerű lehetett (nőkérdés, nemi betegségek), kiszaladok a színházból. Csehov soha semmit nem akart mondani, azon meg sírnom kell. Olyan jó, hogy ennek a te könyvednek nincs tanulsága.

Medve. Tündéri. Fáj a szívem, hogy – bár lett volna többszöri alkalmam rá – olyan keveset beszéltem szegény Örley Pistával. A drága Pistával, így kell írnom, miután olvastam a könyvet. Én, kamasz fejjel, kicsit lenéztem. Mit keres egy főhadnagy az irodalomban, nekem egy főhadnagy sokkal jobban imponált (vagy csak hadnagy volt?), írókkal nálunk otthon Dunát lehetett rekeszteni. Mindig katonai dolgok felől faggattam, emlékszem, egyszer elmesélte, hogy a kengyel télen, akárhogy bugyolálja be az ember, s akármennyi harisnyát, kapcát húz, csak fagyasztja a lábat, áthűt mindenem. Ez érdekelt, fene egye meg, ha már az elemitől (s nyilván a sírig) ilyen nyavalyás, megveszekedett realista vagyok. Persze te tudod, mit értek én realizmuson. Az életet. (Ezt az utolsó szót regényben kihúznám.)

A „gondolati irodalom”-hoz. Nekem az író ne gondolkozzék, nem érdekel. Mb. A hősök gondolkozzanak. A modern francia irodalom nagy része halálosan untat, annyi gondolat van benne – kengyel alig. Sokat fecsegek itt összevissza, de csak tessék végigolvasni (ha ki tudod silabizálni vacak kézírásomat), tessék átrágni magad, ha én elolvastam a Te 460 oldaladat. És: jaj, de szép a vége. (Ja, mikor Medve megszökik és medítál egyedül, az nekem nem is tetszett annyira, bár hallottam dicsérni.) És miért nem írod meg Medve halálát? Én híve vagyok az elegáns szerkesztésnek: a mellékes dolgokról nagyon részletesen, aprólékosan kell írni, a lényegesekről 1-2 szóban, odavetve, majdnem zárójelben. De azért így túl finom: én tudom, hogyan halt meg Pista, de a beavatatlan olvasó nem, s ha már odavetted, hogy meghalt, egy fél mondatot vagy bekezdést ez is megérne. Ennyire azért nem mellékes valaki életében, hogy meghalt.

Vannak tán fáradtabb részek. Ez is jó: nem lehet folyton szikrázni, abba belevakulok (Flaubert – bár imádom). De Balzac, Stendhal mégis nagyobb, piszkosságukkal is. Móricz nagyon piszkos, de óriás. (Piszkos = henye, gondatlan, lekent.) Lehet néha kenni, ez is az élethez tartozik, kicsit pihen az író, az olvasó is.

Folyton a könyvedre gondolok. Tán még sok minden eszembe jutna, de hisz úgyis mindent tudsz. Jaj de jó, hogy ilyen jó könyvet írtál, te lusta disznó, látod, Pistike, miért nem írtál eddig ilyen jót?

Most majdnem azt írtam le, hogy jó volna beszélgetni, pedig ez nem is fontos. Nem kell annyit beszélgetni; ne vedd tolakodásnak (nemcsak a világ legjobb írója vagyok, de a leghülyébb, legrosszabb is), egyszóval ne vedd tolakodásnak, de mély rokonságot érzek Veled. Nyilván mindig megvolt, akkor is, amikor haragudtunk (nyilván) egymásra, illetve én nem haragudtam, mert én csak személyes okokból tudok, azokra, akik közvetlenül bántanak, és Te sose bántottál, de lehet, nem tudom, hogy te haragudtál. De ez a rokonság, legalábbis én úgy érzem, mindig megvolt, akkor is. Ne értsd félre, nem akarok odatolakodni a remek (és sikeres) könyved mellé, nem akarok Tőled semmit, hisz úgyis tudod. És nem azért érzem így, mert jó könyvet írtál, nem igaz, hogy minden jó könyv a szívemből szól. Tolsztoj ragyogó író, de gondolkodása, reflexei, érzései tőlem egészen idegenek. Stb. stb. De itt érzem, Tenálad, hogy valóban rokonság van. Én ugyan egész másként írok, kivált mostanában, és nem elemzek és boncolok és csapongok, mint Te, de nekem is ugyanúgy jár az agyam, a szívem, és ha elemeznék és boncolnék és csaponganék, hát ilyesféleképp csinálnám. És irigyellek is érte, de én mégse tehetem, én, származásomnál fogva (a zsidó származásnál fogva, amit nem szégyellek, és nem vagyok rá büszke, és nincs miatta komplexusom, és különben is az FTC

úszószakosztályának elnöke vagyok), de mégis, ennek folytán én nagyobb szeméremre vagyok kötelezve, és nyavalyognak úgyis eleget a zsidók, folyton az alsóruhájukat teregetik, oda a többiek orra alá. Ez, tudom, vitatható elmélet, mint minden elmélet, de én mégis így érzem, amikor írok. És te tudod, mit értek én nyavalygáson: az, ami nem az, ha te csinálod, és az volna, ha én csinálnám. De azért lehet, hogy egyszer majd én is írok még egy ilyen regényt, ez már régen fortyog bennem, és most, hogy a Tiedet elolvastam, újra fölmerült: amolyan Szellemidézés-félét (mármint a regény, bár én a darabot is nagyon szeretem), de azért mást, kamaszkorról, iskoláról stb. No, majd meglátjuk.

Cipikém, nem kell válaszolni. Te már előre válaszoltál, a regényedben. [...] (Ági még nem olvasta, most kezdi el, mert ültem rajta.)

Ölel Cini

1959. december 6-án, pénteken este a Bartók Teremben két egyfelvonásos dráma (Hubay Miklós: *ŐK TUDJÁK, MI A SZERLEM* és Tennessee Williams: *HOSSZÚ BÚCSÚ*) premierje volt. – Somerset Maugham *THE RAZOR'S EDGE* című regénye magyarul 1947-ben *BOROTVAÉLEN* címmel jelent meg.

Keresztury Dezső

Kedves Cipi,

igaz szeretettel küldött könyvedhez igaz szeretettel fűzöm a következő megjegyzést: 1. Hajaj, 2. ahá, 3. no!

Ami hősöd stílusában, de az időszabta rövidséggel körülbelül ezt tartalmazza:

1. Azért írok csak most, mert utálok az udvarias gratulációkat, tehát el is akartam olvasni a könyvet, ami nagyon érdekelt. Hozzá azonban íme csak egy hónap múltán jutottam, s akkor is hét éjszakán, az ágyban, hol vállamra húzva a hidegben a takarót, s így nehezen tartva a könyvet, hol kibújva a paplan alól, kényelmesen belemerülve a történet követésébe, s ápolva a hideggel vállam fel-felsajduló reumáját. S másnap álmosan szitkozódva a hivatali s egyéb teendők áradatában, s szidalmazva téged is, mint egykor Gyulai Pál úr Jókait, hogy rossz ugyan a könyve, de egész éjjel nem tudta letenni...

2. A könyv ez esetben nem is rossz, sőt. Kitűnő a tónusa, a hangulata, iróniája, komolysága; az alakok élnek, a mese híz, az egésznek igen jó levegője, tágassága van. Egyszóval: jó. Sőt, helyenként, különösen az első ötven oldalon s a későbbi hullámverés egy-egy hullámhegyén: elragadó. Így kell írni, ilyen vérző hányavetiséggel, szemérmes meztelenséggel: ember módra és becsületesen.

3. No de azért senkinek sem „tejfölös a feneké”, ahogy a Róza értette s mondta félre a „fenéig tejfő”-t. Ha én lettem volna a lektorod, a második félidőből legalább 2-2,5 ívnyit kihagytam volna. Az ismétléseknek akkor van jogosultságuk, ha művészi hatást szolgálnak; itt azonban csak az emlékek eltelni nem tudó mesélő folytatja a szöveget, amely ezért elvizenyősödik, tónusa meglappad; a hang, amelyet előbb a fentebb jelzett jó magatartás tett hitelessé s nemessé, egyre inkább modorra, sőt modorosságá válik üresek; a történetkének anekdotikusak lesznek, elvész művészi transzparenciájuk. A regény esik, s elsimulása nem a nagy vizek csendjéé, hanem az unatkozó társaságoké! Kár: no!

Ennyit igaz szeretettel s jó barátsággal.

Üdv! Keresztury Dezső

Solymos Ida

Kedves Ottlik,

hetek óta készülök az Iskola a határon olvasásélményét más közegbe áttenni, egyfajta tárgyilagos rendbe helyezni, a Maga által konstruált világot kicsit eltávolítani magamtól, azáltal, hogy szavakra parcellázom a területet, melyet bizonyára jogosan elfoglal az olvasóban, ezúttal bennem.

Elsőrendű kérdés számomra, hogy mit keres regényében a fotográfus leánya, Magda? Meglehet, a történet vezérfonala annyira megkötött, amennyire kevés könyv az elmúlt tíz évben – s ez okozhatja, hogy a „cselédke” szerepeltetését nem látom indokoltnak, holott bizonyára az, mert nem írta volna bele, ha másodrendű kérdés. Könyvét kölcsönkaptam, így csomó adatnak nem nézhetek utána. Nem hágy nyugodni a tudat: miért érzem fölöslegesnek a hölgyet és bonyodalmaait Szeredyvel. Amilyen arányban púposodnak és súlyosodnak regénye lélektani halmai, olyan arányban csökken Magda jelenlétének értéke; funkciója későbbi, s a nagyszabású diáktársaság sorsát nem befolyásolhatja.

Másik izgató kérdés: hogy kerül könyvébe az „ételféleségek” szó? Ez a hülye szókreáció már akkor is polgárjogot kapott?

A lélektani remeklések e karneváljában lélegzetállító helyzetek teremődnek, szinte semmiből. Semleges szuggesztivitását a mesterség minden bravúrával kényszeríti ránk, de úgy, hogy majdnem az utolsó lapig megőrizzük az „elkülönülés”-nek azt az alapvető princípiumát, amely lehetővé teszi, hogy ne csak egy történetet olvassunk, hanem a *hogyanra* összpontosítsuk felvevő készségünket, s egyetlen mellérendelés se sikadjon el a lélek és tudat látószögéből. Mondhatnánk, hogy a kettő ugyanaz, de van egy pont, ahol eltérnek, s ez az eltérés a mű legnagyobb pozitívuma. Hisz úgy győz meg morálja valóságáról – mint a legkényesebb etikai kérdésekben illő –: szinte kínosan ügyel szuverenitásunkra, jobban, mint a sajátjára, bezárt csapdákkal áll a háttérben, s szakadatlanul ábrázol (sokszor tán a végkimerülésig), menet közben nem ejt el semmit, világát állandóan magasan a tengerszint felett mozgatja; elegáns kalodájába önként sétálunk be, s megnyugszunk, hogy végre megtehetjük, s mindezt abban a tudatban, hogy szerző fütyül ránk, csak kifejezni akart, s nem kegyeinkért ügyeskedni.

Definitív vélekedései elszórtak. A felnőtt író nem szolgáltatja ki fiatal figuráit oldalvást a nézőtér felé sugdosva, nem méri ki őket álerkölsi tézisek elhelyezési lehetőségéért, s ha megállapít, akkor is olyan szokatlan és elfogulatlan módot talál rá, mint egy helyt a hatalomról szólva. Lámpással keresgélve is csak háromszor bukkanunk rá a lírikusra. Hősei pontosan olyan kegyetlenek, mint a gyerekek általában. Törvényeik sokszor kannibálik, mégis, egy hónap távolából is úgy tűnik, hogy ez az intézet minden gyötrelmével mámorító édenkert lehetett, pusztán attól, hogy fiatalok lakták. Holott, úgy gondolom, az élet legocsmányabb s gyötrelmekben felülmúlhatatlan szakasza a gyerek- és serdülőkor s később az eszefosztott szépség ideje. A gyerekkor a múltó esztendőök arányában növekszik széppé. Maga nem szépít, s mégis a halhatatlanságba foszló s már-már definiálhatatlan boldogságérzetet sugallja hasonlatnélküliségeivel, fukaron adagolt jelzőivel, reflektorozó módszerével s azzal az alapvető tudással, hogy az ellopott zsiros kenyér lehet olyan döntő hiány, mint – távoli példa! – Vronszkij szerelmének elvesztése. S ha nem uralkodnának olyan kegyetlen törvények a kölykök közt, amilyenek, akkor ezért is a vonat alá kéne feküdni. E törvények teszik lehetővé életben maradásukat, tehát igazak.

Gondolni kell arra is, hogy Medve miért esett el? Mi van akkor, ha életben marad?

Lehetséges, hogy egyfajta tárgyi-világi igazsághoz tartotta magát? Nyilván szerkesztésbeli elgondolás.

Tulajdonképpen minden fejezetben lényeges belső történet van; a vonatkozó asszociációk leírva könyve terjedelmének felét adnák, erről tehát le kell mondanom. De arról csak elfogadható érvek győzhetnének meg, hogy ne követeljem könyve folytatását. Nehéz belenyugodni, hogy elment a hajó, és cigaretta sem volt a dobozban, hogy Medve sok év múlva meghalt, s a nagyon fontos mondat, mely véleményüket rátükörözhetne volna, nem hangzott el soha, amint az szokott, s ettől kell regényt írni róla.

Másik nagy esemény a tündéri parasztkölyök, kezében bicskával, kiért a posztórúhas földtúró eljött – nagyszabású kép – itt, kivételesen annyira áhítottam volna a szélesebb belső kibontást. Más szerző három fejezetet szánt volna erre, hisz a pazar kölyök megmenekült, visszalépett saját keretei közé, nem az ő életformája volt, nem vállalhatta tehát azok törvényeit semmi más üdvösség reményében. Ösztönei megóvták a tiportatástól. Távozásától mintha parányi időre helyrebillent volna a megcsúszott világrend. Egyfajta igazság tétetett mindenki sérelméért. Szerencsés időzítés.

Tán ez teszi lehetővé, hogy nyugodtan olvassuk tovább a hátralévő keveset, s azon tűnődjünk, miféle kötelekkel hurkolta körül magát a megírás feltehetően hosszú ideje alatt, hogy végig vertikális létezészt szuggeral ön maga állapota felől az olvasóknak, holott túlnyomórészt horizontális ábrázolásra kényszerül hősei sokasága miatt.

A nagy regényekben mutatkozó úgynevezett „fölösleg” a magából hiányzik. Ezen is gondolkodni kell. Tán azért mellőzhette, mert XX. századi? Vagyis most írta? Vagy a mesterségbeli tudás biztonsága okozza vagy a tudatos rostálás? Nyilván mindez s még sok más, alkatából adódó alapvonás.

Egy Ezüstkör-beli novelláját olvasva az volt az érzésem, hogy szakadatlan vigyázzálásban írta, mindenütt ügyelve, nehogy valahol félretévedjen, holmi érzelmi kátyúba, elsodortatván hősei érzelmei által. Úgy gondoltam (bocsánat érte!), az akkoriban uralkodó szakmai közhangulat szigora diktálhatta a novellából kitetsző látszólagos fölényt, durvábban: „cinizmust”, melyet a szakmai kottéria írt elő, ellensúlyozásaként a temételen érzelmes irodalmi kacatnak. Érezhető volt a mögötte húzódozó kávéházi beszélgetések sorozata s a meghökkentés szándéka; nehogy elmarasztaltassék modernségben, beleértve a csodaelemet s a később egzisztencializmus címén polgárjogot nyert katasztrofáérzést. Mindez, mármint a novella, akkor is számottevő megnyilatkozása volt a modern életérzésnek – csak valahol, a megformálás kiszabott, kényesen megszabott határain túl, rezgéseiben, mintha nem lett volna *igaz* – bár, hangsúlyozom, olvasmány-nak az is csemege volt.

Heidegger népszerűsítője Sartre, s így korunkban neki tulajdonítják az egzisztencialista irányzat szépirodalmi megnyilvánulásait – mint sok más, ez is csak torzítva jutott hozzánk. Heidegger mást mond. Úgy érzem, az Iskola a határon közelebb áll a heideggeri világérzéshez.

Az „Iskolában” nincs kikezdhető terület egy jégkockányi sem. S ez, amennyire csoda, annyira nyugtalanító is. Merthogy tudomásul kell venni a változhatatlant – ez is többnyire az írásértők és -tudók dolga. Nem tudom, akadhat-e példa, mely elhitetné bárki tűnődővel, hogy az egyénnek nevezett esendőség formálható legbensőbb lényegében? Ezt éreztem pár éve Kálnoky verseivel kapcsolatban is. Vagyis: le kell mondanunk a klasszikus világkép ama vonzó tézisééről, hogy emberekre megvalósíthatatlan eszményeket ráfoldozhatunk. Elégedjünk meg a regisztrálással.

Az üdvözítés kategóriájába tartozik az is, hogy az átkozott Schulzét sem kell gyűlölnöm úgy istenigazában, mint az egy humanistától elvárható, csak tudomásul vehetem

(ó, mily boldogító!), hogy ilyen ember is van, s hogy mindenki a világra jövés pillanatától kiszolgáltatott minden másinak, s nem kell vesződnöm átformálásukkal.

Az elmúlt tíz év magyar könyvei közt az Égető Lőrinc halálával foglalkozó oldalak s a Maga könyve volt leglényegesebb olvasásélményem.

Medve – eddig kerülgettem kimondani, mint némely törzsek az Isten nevét –, ez az étosz és realitás határán csetlő-botló tünemény kifejezi mindazt, amiért művész az át-lényegítés kockázatos munkájába fog, a megvalósulást s a hozzá vivő utat. Nemcsak szökése, de minden megnyilatkozása a személyiségé, éppen, mert annyira különbözik. Tékozló áradása a gyengének és gyengédnek látszó feminin fiúcska felé, kiről végül is kiderül, hogy üres, akár egy kirakott szekrény, lenyűgöző. Mikor a kis silány el-árulja Medvét, és ő odább lép anélkül, hogy szerző egyetlen további szót vesztegetne belső összeroppanására, pontosabban meghökkenésére – az írói önuralom izgató teljesítménye.

Az első lapok valamelyikén van egy mondata a hatalomról – fene egye meg, hogy nem tudom idézni! –, ez pazar és primer; nem olvastam hozzá csak hasonlót sem az auktorokban Senecától napjainkig. Mindig csak arról volt szó, hogy a hatalom körül ugráncoló undorító vagy tisztátalan varangyok (variánsok tetszés szerint Balzactól Marxig stb.), de senki nem beszélt arról a természetes gravitációról, amely a gyengét odakényszeríti; hogy ez a tehetetlenségi nyomaték eredménye, inkább ösztönös, mint tudatos is lehet; a tőle, mármint a hatalomtól való elhúzódas nem minden esetben erkölcsi vagy etikai kérdés, nagyon gyakran az erőtlen vagy nincstelen ember demoralizáltsága, vagy a be nem vallott tény, hogy akkor erős, ha távol marad. Lehet még százfajta, s féltő, hogy felsorolásuk untatná, hisz elkanyarít mondanivalómtól. Maga ezt egy tómondatban érzékelteti, éspedig úgy, hogy a sugalmazott gondolatokból egy parerga-kötet kitelnék.

Idetartozik, hogy olvastam – természetesen – a Hajnali háztetőket is, készültem is, hogy írok miatta néhány sort magának, de mindig másnapra maradt; tán azért is, mert nem fordított ki annyira önmagamból, mint az Iskola.

Könyvéről megjelenése előtt is jócskán hallottam: legendákat is, melyek bájosak és elragadóak: hogy már csak nyolc szót használ, tómondatokra szűkítette magát, nincs ideje hasonlatok után turkálni és így tovább. Olvastam Kéry recenzióját. Jóindulatát nem vitatom, de alig hihetem, hogy könyve a fasizmus vagy bármi ellen íródott volna. Persze hogy recenzornak hálás feladat idézni olyan mondatot: „Ha az öltözőszekrény nem lett volna olyan... tán belőlem is más ember válik...” Nem idézek, csak utalok! Szentségesen ül ez a mondat. Gyanú fészkelte belém: hátha ezért írta? És sok hasonló.

Nem ismerem a szerzőt, akihez hasonlítják, s nem hiszek az átvételekben olyan alkatú írónál, mint Maga. Fecsegés. Azonos világképben és létezésben hiszek. (Rossz szaga van az utóbbi szónak, helyettesítse jobbal!)

Hála és tisztelet érte, hogy a kiadóval való vesződséget vállalta: tudjuk, hogy a megjelenés nem pusztá minőségi kérdés –

Érdekelne, hogy regényéből kimaradt-e valami, s ha igen, mennyi és milyen meg-gondolásból.

Könyve fenntartás nélkül tetszett. Nem kell megsértődnie, amiért „megdicsérem” – tekintse közlésnek s annak a sürgető ténynek, hogy oly kevés honi szerző ad effélére az embernek manapság okot.

Levelem kuszasága miatt mentegetőznöm kell; de nincs időm „megírni”, tisztába tenni mondataimat, megszerkeszteni, magyartalanságait s a teméntelen köztűzöt kiirtani, mert ha erre készülnék, sohase kapná meg – s úgy vélem, fontosabb, hogy megkapja. Könyve döntő lépés itthon, s a legjobb európai eredmények közt kell számon

tartanunk, s mint ilyet, szűkebb környezetünkben is tudatosítanunk kell; s követendő példa – módszerre gondolok.

Bpest, 960. szept. 10.

Üdvözl: Solymos Ida

Solymos Ida (1922–1995) költő, műfordító. Életében négy verseskötete látott napvilágot. – *Könyvet kölcsönkaptam* – a levél kézhezvétele után Ottlik Géza azonnal egy dedikált példányt küldött a levélírónak. A költőnő hagyatékában fennmaradt kötet 2000 áprilisában 34 000 Ft-ért talált vevőre egy könyvaukción. – *Egy Ezüstkor-beli novelláját olvasva* – Ottlik Géza: HŰSÉG. *Ezüstkor*; 1943. június. – *Nem ismerem a szerzőt, akihez hasonlítják* – Robert Musil TÖRLESS ISKOLAÉVEI című regényéről van szó. Akkoriban és később is emlegették Musil esetleges hatását Ottlik munkájára. A magyarra csak az ISKOLA A HATÁRON megjelenése után, 1965-ben lefordított regény címébe a műfordító keverte bele az „iskolaéveket”. Az eredetiben (DIE VERWIRRUNGEN DES ZÖGLINGS TÖRLESS) nincs szó erről.

Kotányi Magda

67. 9. 3.

Kedves Cipi,

[...]

Az „Iskola” és a „Háztetők” szervesen összefügg egymással, de míg [...] a „mik vagyunk? miért? hogyan?”-t a „Háztetők”-ben *egy* ember sorsán keresztül kutatta, és talán rájött, hogy ez ambivalens, attól függ, hogy milyen szempontból nézzük, és egy másik ember sorsával való identifikációnak (I) van egy változó koefficiense (Ic). És akkor talán az „Iskolát” írva azt gondolta (vagy nem is gondolta, csak *tudta*): amit három különböző szempontból *egyszerre, egyformán* éltek át: az *van*, azt nem mossa el az úgynevezett Idő, vagyis az egy szempontból elvégzett emlékezés relativitása, ez a bizonyos változó kis „c” koefficienssel beszorzott nagy I, úgy is mint Idő és úgy is mint (a másik emberrel való és „last but not least” önmagunkkal való, azzal, ami voltunk, e pillanatban vagyunk – és ez a legnehezebb! – és azzal, ami leszünk, akkor is, ha már meghaltunk) Identifikáció, azaz azonosítási képesség.

Erről a dolgról, ami *van*, amit nem mos el az Idő, sőt inkább tovább csinál, mint egy kristályt, kiderült, hogy ez a Nyelv (le langage): olyan jel, ami 3 pontból *ugyanazt* jelenti.

Ezért hiszem, hogy az Iskola nemcsak regénytechnikai, hanem nyelvészeti (linguistique) csúcseredmény; nemhogy Formentor-díjat, hanem Nobel-díjat és még egypár más díjat is megérdemel, amit ezután kellene kitalálni erre a célra, hogy mások is megkaphassák később, akik ebben a szakbarbárokra szétszakadt korban több egy helyben topogó vagy vakon előrehaladó tudományágat *egyetlen* műfajon belül képesek asszimilálni és egyben gazdagítani és továbbvinni.

Az „Iskola” persze irodalmi díjat is érdemel, mert mivel az irodalom (fiction és nem littérature) az a műfaj, amin belül ez a csoda végbement: rehabilitálja az irodalmat.

És ugyanakkor előreviszi a lélektant [...] vagyis akarom mondani: *mérhetővé* tesz lélektani, szociológiai és más „humánus tudományágakhoz” tartozó jelenségeket – és ez jelenleg a tudománytörténetben világszerte a fő probléma.

A „Háztetők” azért nagyon fontos, azon kívül, hogy egy kitűnő és élvezetes regény (és az olvasók, sőt még a kritikusok is legelőször is az élvezetért olvasnak el egy regényt, disznóság, de így van) – mert lévén, hogy ugyanazon főszereplők sorsáról van szó, mint az Iskolában: noha később történik, hátteret ad az Iskolának.

A Háztetők elolvasása után nem tudjuk, hogy csodáljuk vagy megvetjük Pétert, mert az író sem tudja? Az Iskolában *rátalált* a módszerre az író, ami elveszi az értékítéletnek ezt a relativitását: Medve és Szeredy szempontja, ugyanazon élményben találkozáva az íróéval, *érvényessé* teszi az oszcilláló emléket, azaz *ítéletté*; a három pont, azaz szempont, az Időt Térré változtatja, valahogy úgy, hogy az Időből az menthető csak meg, ami Térré válik. De ez nem a térben elhelyezkedő tárgy (például könyv), mert az még mulandóbb, azaz nyom nélkül elpusztíthatóbb, mint aki létrehozta (két barátunknak magyarítottam múltkor, hogy az Iskola kifejezéseinek egy része már átment a köznyelvbe). Nem euklideszi geometriával biztosan ki lehet mutatni azt, amit Rilke Weltinnenraumnak nevezett, de én inkább megmaradok az *elemi* euklideszinél. Igen ám, csak hogy akkor 3 pont meghatároz egy háromszöget, azaz egy *síkot* és nem *teret*.

A három szempontból egy pontban találkozó sugarak viszont teret alkotnak, tetraédert.

[...]

Már mások is megpróbálták egyszer az egyik fél, aztán a másik fél szempontjából elmondani a „dolgokat”, de ettől a „dolgok” nem váltak kevésbé mulandóvá, sőt. (Gide, Tolsztoj stb.)

Azáltal, hogy a nyelv-gondolkodás gondosan kivárt, kikutatott egyidejűségének szempontjából nézett három napot, három hónapot, három évet, sikerült átvinnie a Térbe a három napot, három hónapot, három évet. Az előre meghatározott, lehatárolt időszaknak az a jelentősége, mint a régieknél a „hely, idő és cselekmény egysége” szabálynak.

Képzelteti, milyen *remekül* kíváncsi vagyok arra a regényre, amit most ír. Mindegy, hogy ugyanazokról szól vagy másokról, mindenképpen mirőlünk szól, és talán azért várja mindenki, mert azt hiszi, abból fogja megtudni: mi lesz vele? mi van vele? mi volt vele? – és ez mindenkit érdekel egy kicsit. (Most sajnáljon, mert kénytelen leszek lemásolni nagy részét ennek, mert azt hiszem, most majdnem megírtam azt, aminek már többször nekifutottam.)

Üdv. Magdi

Kotányi Magda (sz. 1924) költő, műfordító, ő fordította franciára a HAJNALI HÁZTETŐK-et. A hatvanas években Gara László (1904–1966) Párizsban élő műfordító és irodalomszervező bizalmasa volt. Gara halála után is állandó levelezésben maradt Ottlikkal. – *Weltinnenraum* – belső világter. – *Kíváncsi vagyok arra a regényre, amit most ír* – Ottlik 1964. január 22-én kötött szerződést a Magvető Kiadóval az ISKOLA A HATÁRON folytatására. A határidőket évről évre hosszabbították, majd végül közös elhatározással felbontották a szerződést. Ottlik csak felesége halála után, 1980-ban fogott hozzá a várva várt regény, azaz a BUDA végső formába öntéséhez.

Sándor Károly Dániel

Gézám,

[...]

Tulajdonképpen a könyvedről akartam írni neked, és már az előző levelem feladása után is csapkodtam a fejemet, mert abban is minden másféléről írtam, és most is ijedten néztem az órára, mert nemsokára abba kell hagynom az írást. Nem tudok neked semmi hasznosat mondani az egészről, és bármiben is enyhíteni a csalódásoddal járó levertséget. Akármilyen közel állunk egymáshoz, életednek ez a része egyes-egyedül a tied. Hiába vagy az én Gézám, úgy tudom, minden író magányos és társtalan, ha egy-

más mellett éltünk volna könyved megírásakor, akkor sem lettem volna biztos abban, hogy velem bármit megbeszélsz. Ez más terület. Azután, miután a könyv megjelent, te két reakcióra voltál kíváncsi: az általános, úgynevezett sikerre és az irodalmi elismerésre. Utolsó leveled szerint – amiben erről írtál – az utóbbi reakció hiánya az, ami téged lever – legalábbis én így értelmezem szavaidat, és ha rosszul fejeztem ki magam, nézd el, szakértelem hiányára írva tévedésemet. Belföldi, ilyen irányú elismeréshez nem tudok hozzászólni, mert nincs közvetlen kapcsolatom, és tájékozatlan vagyok. Külföld más, és ott a fordítás és a referencia számít. Ha marhaság lesz az, amit most mondok, ne törődj vele. Amikor a könyvet elolvastam, és utána magamban szabadon engedtem impresszióimat, megpróbáltam magamban elképzelni az egészet más nyelven. Németül vagy angolul – más nyelvek hiányában. Persze ez nem csak nyelv kérdése, szerintem addig nem beszélek egy nyelvet, amíg meg nem ismerem azokat az embereket, akiké a nyelv, és nem ismerem gondolkozásukat. Így, amikor azt mondom, hogy megpróbáltam más nyelven elképzelni, akkor nemcsak a szavak, mondatok fordítására gondoltam, hanem a lényeg átültetésére. Itt azután azt mondtam magamban, hogy ez sehogy sem jó. Sőt, érdekes, ez mintha az eredeti magyarra is mintha valamilyen fényt vetett volna, és ez pedig az, hogy a miliót egy kis kaszton kívül senki nem ismeri, bármennyire is kínó ebből messzi, univerzális problematikája. A bajtársak véleményére gondolom nem vagy kíváncsi, de sejteted és tudhatod (különben nem írtad volna meg a könyvet), hogy köreikben nagy felháborodást keltett. A legendyebb az egyes fellelhető személyek védelembe vétele: Zimmer egy becsületes kemény nyers katona volt, nem érdemelte meg, hogy így bánjanak vele, Fichte becsülettel szerzett sebeiben forgattad meg a késedet, Poli-madár parasztos, faragatlan modorát egyrészt nem illik emlegetni, másrészt jó ember volt. A legközvetlenebb hang persze, kissé lehallkítva, hogy a jelen lévő hölgyek ne hallják, ha nem akarják, az volt, „azt sohasem gondoltam volna, hogy a saját fészkebe szarik”; egy idősebb bajtárs levelében az állt, hogy bár ő is végigjárta ugyanezeket az iskolákat akkor, amikor még minden sokkal keményebb volt, és „ismerve téged, Danikám, nem hittem volna, hogy évfolyamotokban ilyen disznó szellem uralkodott”. Ez az egyetlen utalás arra, hogy valaki elhitte, hogy a dolgok úgy voltak, ahogy te írod. A kortársaink nem akarnak semmire emlékezni. Pár itt megjelenő magyar újságban is olvastam hozzászólást, de lényegében ugyanaz, amit eddig leírtam, nem sokat kutattam a szerzők után még gondolatban sem, de vagy Duska Laci, vagy Szakonyi Pista szólalhatott meg.

Eszenyi Laci nem olvasta a könyvet, csak valami hozzászólást, azt is valahonnan, többéves újságot olvasva szedte, és így a véleménye nem számít, különben is ő csak később csatlakozott hozzánk. Görgényi Jóska nagyon messze van, Ausztráliában, de ahogy időm engedi, írok most neki a 35 éves „doktorrá avatásunk” évfordulójával kapcsolatban. Kíváncsi lennék rá, ő mit szól hozzá?

Well, akármit is mondanak, attól félek, hogy a könyvet nem nekünk írtad, illetve nem csak nekünk írtad. De megírtad, kiadtad, és az ítélet – úgy érzed – megtörtént. Mindezt, amit írtam neked, azért üzenem, hogy először, könyved megjelenése után hallottam tőled reflexiót, az üzenetedet megkaptam és megértettem, és úgy érzek mindezt, mintha velem történt volna meg.

[...]

Vigyázzatok magatokra, kézcsók, puszi, ölelés,

Dánielead

Sándor Károly Dániel (1911–1976) Ottlik Géza kőszegi kadétiskolai társa, később barátja. Az író róla mintázta Szeredy alakját. 1945-től haláláig emigrációban élt. Az ötvenes éveket nem számítva sűrűn leveleztek egymással. – *Eszenyi László* TRIANONI NEMZEDÉK címen kiadott emlékiratában katonaiskolai osztályuk vad zsenijeként gondol vissza Ottlik Gézára (Magyar Világ Kiadó, 1989. 48–50.).

Valamennyi levél az OSZK Kézirattárában őrzött Ottlik-hagyatékban található. A közlésben nyújtott segítségért köszönet illeti Lengyel Pétert és Szabadné Szegő Juditot. – Köszönet Tandori Dezsőnek, hogy kivételesen hozzájárult levele közléséhez.

Mesterházi Mónika

ÜZENET

elég nedves és elég napos
késő őszi kora délután
amilyent a moha szeret
még különálló, sárga levelek
de már a földön, fű között
és fent a tágasságot emelő
szétsodort felhők távlata
a volt, a lesz, a van –

megszokni változást hogy is lehet?

EPIGRAMMÁK A SZABADSÁGRÓL

(a szabadság kamaszkora)

A szabadság a tiltáshoz feszítve?
Mint a kipeckelt allegóriák.

(az érett szabadság)

A szabadság: ha kérdés? Ha nem kérdés.
Ha nem kérdés: nem önzés? Nem közöny?

(a szabadság halála)

Két lehetőség *végül* is marad:
Mégvárhatod vagy megválaszthatod.

ELMOZDULT EMLÉKKÉP

A mozgólépcső álló mulandósága.
A mozgólépcsőről eszébe jutott
mindenféle. Élet. Körforgás. Pizok.
Halál. A mozgólépcsőt nem szerette.
Vagy szerette. Mellesleg tette el
a többi kép közé. De hogy éppen ott,
éppen őt fényképezzék le, rákos
beteget a tátongó mélység előtt,
bosszantotta. Illetlenség a nézővel
szemben. Elképzelte a címet, a költő
utolsó fényképe, és nézett, ennek
szellemében.

VISSZACSÉVÉLT VIDEO

Imreh Andrásnak

Hadonásznak a sportolók vadul.
Laza zsír nő kötött izomra.
A dupla tempót egyre jobban bírják,
bár bonyolult a torna.

A homlokukra nemrég ült verejték
bőrükbe szívódik, a sókkal,
s ha láthatóan nem fiatalodnak,
mérve mégis – ha nem is sokkal.

De mennyi munka! Maradj végezetlen.
Léhán hízhat, ki sörét issza.
Élek saját tempómban, s csak előre.
Úgysem élhetek vissza.

Takács Judit

A HOMOSZEXUALITÁS TÖRTÉNETILEG VÁLTOZÓ KONTEXTUSAI¹

Először azt a gyakran felmerülő kérdést szeretném röviden tisztázni, hogy miért foglalkozik a társadalomtudomány a homoszexualitással. A homoszexualitás többféleképpen értelmezhető fogalom, melynek lényege az azonos nemű emberek közötti érzelmi és/vagy szexuális kötődés. Homoszexuális tapasztalat és magatartásforma mindig is létezett: a világ kultúráit etnográfiai szempontból leíró ún. Murdock-atlaszból kiderül, hogy „több száz különféle kultúrában végzett becslés szerint a társadalmak 60%-ban megtűrték vagy intézményesítették a férfi homoszexualitást, és természetesen a többi társadalomban is előfordul” (Csányi, 1999. 203–204.). A képlékeny és reflektálatlan homoszexuális tapasztalatok tudatosodása, azaz a homoszexuális identitással bíró alanyok kialakulása azonban modern kori jelenség.

A homoszexualitás normasértő viselkedésként való elítélő meghatározása régi hagyomány; annyira régi, hogy sokan hajlamosak egyenesen a természet törvényeivel – bármit jelentsen is ez – összeegyeztethetetlen, funkciótlan – hiszen nem reprodukzív –, így kiiktatandó elhajlásként értelmezni. Az ilyen megközelítések az emberi szexualitás funkciói közül a reprodukciót – az utódok létrehozását – kiemelt fontosságúként kezelik, míg a feszültségoldás és az agressziócsökkentés evolúciós szükségleteinek kiélegítését elhanyagolják.

Csányi Vilmos etológus azt hangsúlyozza, hogy a homoszexualitás természetellenes bűnként való megfogalmazásának valamikor megvolt a maga – mára már elhomályosult, illetve elsősorban vallási parancsként tovább élő – gyakorlati funkciója: „*A nyugati társadalmak korai fejlődésük során, különösen a zsidó-keresztény kultúrák megjelenésekor, olyan körülmények között éltek, ahol a gyors szaporodás a csoport számára nagy előnyökkel járt. A pástortársadalmak állandó problémája volt az intenzív expanzió, érthető tehát, hogy ezek a kultúrák igyekeztek a homoszexualitást elnyomni és mint természetellenes viselkedést, minden eszközzel megbélyegezni.*” (Csányi, 1999. 204.)

Ennek fényében elmondható, hogy a társadalomtudomány számára elsősorban a homoszexualitás társadalmi kategorizációja, valamint az ehhez kapcsolódó identitáskonstrukciók és társadalmi mozgalmak válnak kutatásra érdemes témává, hiszen a homoszexuális magatartás már régóta – történetileg és kulturálisan – különböző társadalmi válaszreakciókat kiváltó ingerként működik. A társadalomtudományi megközelítés feladata – a megfigyelésen túl – ezeknek az inger-reakció kölcsönhatásoknak a mélyén megbúvó konfliktusok elemzése. Így a homoszexualitás vizsgálata során megkérdőjeleződik sok, korábban magától értetődőnek vélt fogalom, amelyek mai életformánk alappilléreiként szolgálnak: többek között a férfi- és a női szerepek, a család, az egyéni és csoportidentitások vállalása, az emberi szexualitás célja és cél megválasztásának szabadsága.

¹ A cikk készülő doktori disszertáció részese. Köszönet Hanák Katalin, H. Sas Judit, Losonczy Ágnes, Neményi Mária és Szalai Júlia munkámmal kapcsolatos gondolatébresztő kommentárjaiért.

A továbbiakban arra vállalkozom, hogy röviden áttekintsem a homoszexuális kategória tartalmának és kontextusainak történeti változásait „*a fajtalanság természetellenes bűnétől*” a homoszexualitás emberi jogi megközelítéséig.

Homoszexualitás: a szó és változatai

Ha identitásformáló tényezőknek nevezzük az egyénnek egy társadalmi kategóriával kapcsolatban önmagáról alkotott rendezett önértékelési készleteit és az ehhez kapcsolódó érzéseket (vö. Cass, 1984), akkor a homoszexuális identitás, illetve a személyes identitás homoszexualitásnak szentelt szelete olyan önértékelést jelent, melyet az egyén a homoszexualitás társadalmi kategóriájával való viszonyával kapcsolatban alakít ki magáról. Az ilyen identitások kialakulásának előfeltétele tehát a homoszexualitás megnevezése és szavakba öntése, illetve e társadalmi kategória létezésének tudatosítása. Ilyen értelemben a homoszexualitás kognitív kategória, és a homoszexuális identitások kialakulásának jelentős akadálya a tabuként kezelés és a meg nem nevezettség, tehát a kognitív elszigeteltség.

A homoszexualitás nyilvánosan először 1869-ben neveződött néven Kertbeny Károly – eredeti nevén Karl Maria Benkert – önmagát magyarnak valló műfordító és publicista egyik, a homoszexuálisok jogaiért szót emelő politikai pamfletjében, aki a görög „homo” és a latin „sexus” szavak összeolvasztásával alkotta meg ezt az azóta széles körben elterjedt hibridet (vö. Bullough, 1977; Féray-Herzer, 1990).

Kertbeny újító terminológiáját érdemes egy kicsit közelebbről szemügyre venni, egyrészt mert két máig használatos – homoszexuális és heteroszexuális – szavunk innen kezdte pályafutását, másrészt pedig már e XIX. században született kategorizációs rendszer is az emberi szexuális viselkedés összetettségének megragadására tesz kísérletet, és – olykor rejtett – megnyilvánulási formáinak sokféleségét sugallja.

Kertbeny a monoszexualitás, homoszexualitás, heteroszexualitás és az állatokkal létesített szexuális kapcsolatra utaló, nehezen magyarítható „Heterogen” fogalmakat kezdte használni. A monoszexualitás, homoszexualitás és heteroszexualitás szavak ihletője valószínűleg a botanikai szakszóként a XIX. század elejétől használatos „kettős nemiség” értelmű biszexualitás kifejezés lehetett.

Kertbeny a szexuális hajlamok három alapvetően eltérő kielégítési módozatát különböztette meg, melyeket különféle személyiségtípusoknak vélt megfeleltethetőnek. A szexuális hajlamok kielégítésének módja szerinti szexualitásformák a következők: monoszexualizmus vagy onanizmus, homoszexualizmus, valamint normálszexualizmus, azaz heteroszexualitás.

Kertbeny szerint a monoszexualizmus vagy onanizmus az a kielégülési mód, amit valószínűsíthetően mindenki gyakorol, különösen fiatalabb korában, a szexuális összevisszaság éveiben. De vannak olyan női és férfi onanisták – a népesség kb. hatoda –, akiknek veleszületett hajlamuk van a saját kezükkel, mesterséges eszközökkel vagy csupán fantáziálás általi önkielégítésre. A monoszexualizmus fizikai és mentális betegségekhez és „*morális tekintetben a szív egoista megkeményítéséhez*” vezethet a test legyengítése és a fantázia túlerőtletése miatt (Kertbeny idézi Féray-Herzer, 1990. 34.).

A homoszexualizmus – melynek női verziója a *tribadizmus* – a népesség két százalékát érinti, legalábbis Kertbeny becslése szerint. Ide tartoznak a kizárólag kölcsönös onániát – azaz önkielégítést – végzők; az aktív, „szuperférflas” és a passzív pigisták – azaz önkéntes anális közösülésben részt vevők –, valamint a szexuális ösztöneiket plá-

tói módon, szexuális érintések és tisztátalan gondolatok nélkül kiélő platonisták csoportja. Kertbeny a homoszexualitást nem a korábbi elméleteknek megfelelően valamilyenfajta – például lélekbeli – női(es)séggel magyarázta: a homoszexualitás inkább a férfiasság egy különleges típusát képviseli, a homoszexuálisok tehát szexuális ösztönbeállítottságuktól függetlenül igazi férfiak.

Kertbeny a népesség többségének veleszületett szexuális kielégülési formájának a normálszexualizmust – azaz a heteroszexualitást – tartotta. A heteroszexualitást „*háttartalan degenerációs kapacitása*” különbözteti meg a monoszexualitástól és a homoszexualitástól. A heteroszexualitás ugyanis Kertbeny szerint a szexuális ösztön legerősebb megnyilvánulási formája, így a heteroszexuális hajlam kielégítésére irányuló vágy a legkevésbé kordában tartható, vagyis ez vezethet a legszélsőségesebb és legelfogadhatatlanabb kielégülési formákhoz. Heteroszexuális platonisták például azért nincsenek, mert az egészséges egyéneket „*egy állatias szexuális ösztön*” hatására mindig „*szenvedélyes közönsülésre ragadtatja a kéjvágy*” (Kertbenyt idézi Féray-Herzer, 1990. 35.).

A három csoport közötti fő különbséget Kertbeny a szexuális ösztön eltérő erősségi fokaiban vélte megtalálni: a szexuális ösztön erőssége – és így ártalmassága és bujasága – az onanista felől a homoszexuálison át egyre növekszik a normálszexuális felé. Ha például egy normálszexuális nem tudja megfelelően kielégíteni szexuális ösztöneit, akkor valószínűleg az „*önszennyezés*” útjára lép: kiskorúakat molesztál, vérferőtöz, állatokkal vagy halottakkal erkölcstelenkedik, kínoz, vérszomjássá válik, esetleg szexuális indítékból gyilkol. Ezzel szemben Kertbeny a homoszexualitás és a különféle monomániák, illetve zavart érzelmi hatások közti bármilyen összefüggésnek még a lehetőségét is kizárta (vö. Féray-Herzer, 1990. 34–37.).

A Kertbeny-féle megközelítés újfajta szexuális kategorizációs elnevezésein túl a normál-, illetve heteroszexuálisként leírt típus lehetséges veszélyességének hangsúlyozásával keltheti fel a figyelmet, ami valószínűsíthetően már keletkezése idején is sokaknak meglepetést okozott. A heteroszexuális terminus ezután Richard von Krafft-Ebing osztrák elmegyógyász PSYCHOPATHIA SEXUALIS című, német nyelvű törvényszéki orvosi tanulmányában tünt fel legközelebb „normális szexualitás” értelemben. Majd angol nyelvterületen 1892-ben egy chicagói orvosi lap hasábjain jelent meg először – valószínűleg félreértelmezés következtében – „nemzéshez nem vezető perverzió” jelentésben (Kiernan, 1892; vö. Katz, 1995. 19.).

Ezt megelőzően a német jogász Karl Heinrich Ulrichs KUTATÁSOK A FÉRFIAK KÖZÖTTI SZERELEM REJTÉLYÉRŐL című, 1864–65-ben megjelent kiadványsorozatában fejtette ki férfiszerelem-elméletét (vö. Ulrichs, 1994; Katz, 1995). Ezen elmélet központi eleme, hogy a férfit férfi iránti szerelemre ösztönző hajlam lelki feminitást feltételez, és nem más, mint a „*férfüstbe zárt női lélek*” megnyilvánulása. Ulrichs a fizikai megjelenésükben férfias, de szexuálisan a férfiakhoz vonzódó, míg a nőktől irtózó férfiakat „*Urníngok*”-nak nevezte, a szexuálisan a nőkhöz vonzódó és a férfiyaktól irtózó férfiakat pedig „*Dioníngok*”-nak. A szokatlan elnevezéseket – melyekben görög istenségek, Uranosz és Dioné nevére való utalás fedezhető fel – Platón LAKOMÁ-ja ihlette, ahol Aphrodité két alakban különböztetett meg: Uranosz anya nélküli lányaként mint az égi szerelem, Dioné és Zeusz lányaként pedig mint a közönséges földi szerelem istennője (vö. Dynes, 1990. 1352.). Ulrichs az urníngokat egy köztes, harmadik nem képviselőinek tartotta, akik születésüktől fogva természetes fejlődés következtében váltak a férfiszerelem követőivé.

Bár Ulrichs névadási kísérletei, hasonlóképpen Karl Westphal berlini pszichiáter 1869-ben megjelent „*inverz szexualitás*”, „*a nemi érzés veleszületett megfordulása*” (vö. Krafft-Ebing, 1926. 264.) vagy „*ellentétes szexuális mentalitás*” (vö. Haire, 1952. 226.) kifejezéseikhez, ma már csak tudománytörténeti érdekességként említhetők, mégis jelzésértékűek. A szexuális élet terminológiájára vonatkozó XIX. század végi nyelvfriessítési hullám ugyanis nem egyszerűen új szavak létrehozását jelentette, hanem annak a felismerését, hogy a társadalomban egyre egyértelműbben körvonalazódott a „*devián-sok új osztálya*” (Gilbert, 1981. 61.), a szexuális partnereiket saját nemük tagjai közül választó férfiak csoportja.

Az új szóalkotási és megnevezési igény a szexualitás általános szemléletében kezdődő változást is tükrözte: a korábban társadalmi hasznosságuk alapján funkcionálisan besorolt, elszigetelt szexuális aktusok egyre nagyobb eséllyel válhattak életforma-teremtő szexuális kapcsolatok láncszemeivé. Ezzel párhuzamosan a korábban elsődleges hasznossági kritériumot, ami a polgári szerelem kontextusában amúgy is lassan értelmét veszítette, más szempontok váltották fel. Például annak a mérlegelése, hogy bizonyos egyéni életformák és kapcsolattípusok mekkora veszélyt jelenthetnek a társadalom és az egyén számára; hogy mennyiben egyeztethető össze az egyéni és a társadalmi érdek, vagy hogy mennyiben határozható meg a társadalmi kohézió – vagy a minimumának – fenntartásához szükséges egyéni hozzájárulás minimuma.

A XIX. század végén már javában tartott a szexualitással kapcsolatos „*diszkurzív erjedés*” (Foucault, 1978. 18.), amely együtt járt a szexualitás részletkérdései iránti növekvő érdeklődéssel és a sajátos szexuális kapcsolatok köré rendeződő életformák kibontakozásával. Így nem meglepő, hogy a homoszexualitás kifejezés megjelenését megelőzően rendelkezésre álló nyelvi választékot vizsgálva olyan elnagyolt, egysíkú gyűjtőfogalmakat találunk, mint a *szodómia* vagy a *fajtalankodás*, melyek a középkori egységes testiség-bűnbánat diskurzust örökítik tovább (vö. Foucault, 1978. 33.).

A *szodómia* a középkori latinból származó nemzetközi szó, mely az ÓSZÖVETSÉG-ben szereplő bűnös városként híressé vált Szodomáról kapta elnevezését, átfogóan utalt a kereszténység által elítélt bűnök egyik típusára. Az eredeti szodomai bűnök pontos meghatározása azonban nem található meg a BIBLIÁ-ban, bár A TEREMTÉS KÖNYVÉ-ben szereplő részt, ahol a szodomai férfiak ezzel fordulnak Lóthoz: „*Hol vannak a férfiak, akik ma este érkeztek hozzád? Hozd ki őket nekünk, hadd ismerjük meg őket!*” (19:1–11.),² többen elég árulkodónak vélik. Mások viszont – Lukács és Ezékiel nyomán – a vendégszeretet és a szegények iránti könyörület hiányát róják fel a szodomaiak fő bűnéül (vö. Gomes, 1992).

Maga a *szodómia* szó nem szerepel a BIBLIÁ-ban, de – legalábbis a középkorban használatos – értelmezése a szexuális bűnökre és bűnelkövetőkre vonatkozó bibliai utalásokra épül. Ezek közül a későbbiekben a szodómiával azonosított szexuális bűnök tartalmi összetevőinek legfontosabb forrásai a már említett TEREMTÉS KÖNYVÉ-n kívül az ószövetségi LEVITÁK KÖNYVE és Szent Pál egyik újszövetségi levele. A LEVITÁK KÖNYVÉ-ben szerepel a tiltás legvilágosabb megfogalmazásban, hogy „*Ne hálj férfival úgy, ahogy asszonnyal szokás hálni, ez gyalázatos dolog*” (18:22); és „*Ha valaki férfival hál együtt úgy, ahogy asszonnyal szoktak együtt hálni, ez utálatosság, amelyben mindketten részesek, ezért meg kell halniuk, vérük visszahull rájuk*” (20:13). Szent Pál a rómaiaknak írt levelében pedig

² A dolgozatban szereplő bibliai idézetek a következő kiadásból valók: A BIBLIA – ÓSZÖVETSÉGI ÉS ÚJSZÖVETSÉGI SZENTÍRÁS. Szent István Társulat, 1973.

a pogányokról írja, hogy Isten „kiszolgáltatta őket a tisztátalanságnak, hadd gyalázzák meg saját testüket” (1:24); és a „saját gyalázatos szenvedélyeiknek kiszolgáltattott” pogányok asszonyai „a természetes szokást természetellenessel váltották fel. A férfiak hasonlóképpen abbahagyták az asszonnyal való természetes életet, egymás iránt gerjedtek vágyra, vagyis férfi férfival üzött ocsmányságot” (1:26–27).

Ezenkívül még két olyan újszövetségi levél említhető, ahol a szerző a „gonoszok” kategóriájába utalja a szexuális bűnelkövetőket. Szent Pál korintusiaknak írt levelében a különféle gonoszokat a következőképpen listázza: „Sem tisztátalan, sem bálványimádó, sem házasságtörő, sem kéjenc, sem kicsapongó, sem tolvaj, sem kapzsi, sem részeges, sem átkozódó, sem rabló nem részesül Isten országában” (6:9–10). A Timóteusnak írt első levélben pedig így egészül ki az előző lista: „a törvényt nem az igaz emberekért hozták, hanem a gonoszokért, a lázadókért, az istentelenekért, a bűnösökért, a vallástalanokért, a közönséges lelkűekért, az apa- és anyagyilkosokért, a vérengzőkért, a tisztátalanokért, a fajtalanokért, a rab-szolga-kereskedőkért, a hazugokért, a hamisan esküvőkért és mindazért, ami még ellenkezik az igaz tanítással” (1:8–11). Itt érdemes megjegyezni, hogy Károli Gáspár bibliafordításában a *kicsapongó* jelző helyett még a beszédesebb „*kik férfiakkal tisztátalankodnak*” kifejezést használta, ahol a *tisztátalan* „*parázna*”-ként értelmeződött, a *fajtalan* pedig „*férfiakkal fertelmeskedő*”-ként.

Magyar szótárak tanúsága szerint a *sodómia* jelentése „homoszexualitás, pederasztia”, illetve „a nemi eltévelyedés egyik fajtája, állatokkal való fajtalankodás”. De például angol nyelvterületen ugyanez a szó – *sodomy* – tágabb értelműnek tűnik, hiszen jelenthet „(nővel vagy férfival folytatott) anális közösülést”, „álattal való közösülést” vagy „bármilyen abnormalisnak tartott szexuális közösülést”.³

A *sodómia* szinonimájaként is használatos *fajtalankodás* szavunk teljesen magyar fejlemény: a régies *fajtalan* melléknévből képzéssel jött létre. A *fajtalankodás* mai szótári jelentése „*bujálkodás, fajtalan viselkedés*”, *fajtalan* pedig „*a nemi erkölcsöt súlyosan sértő*” viselkedés.⁴ A *fajtalán* szócsaládjának jelentéseit szótörténetileg áttekintve némileg meglepődve tapasztalhatjuk, hogy egykor mennyivel többféle jelentés kapcsolódott az idetartozó szavakhoz. A *fajtalán* első ismert felbukkanásakor „*rendellenes*” (1351) értelemben szerepelt. A nyelvtörténeti kutatások szerint később ugyanez a szó feltűnt „*parázna*” (1527) és „*gyermektelen*” (1885) értelemben is. De ugyanebbe a szócsaládba tartozik a Tinódinál „*akinek gyermeke van*” (1553) jelentésben megjelenő *fajos* melléknév, az „*elkorcsosulás*” (1577), „*párázás*” (1585), „*fiadzás*” jelentésű *fajzás* főnév és a „*fiadzik*” (1565), „*származik*”, „*fajtájától elüti, elkorcsosul*” (1585), „*közösül*” (1833) jelentésű *fajzik* ige is (vö. Benkő, 1967. 827.).

A középkori szellemet idéző, ám a hatályos magyar törvényekben megőrzött *fajtalankodás* jelentési vonása – a köznyelvből kikopni látszó *sodómiához* hasonlóan –, hogy jelentését máig nagyon nehéz pontosan meghatározni. De feltehetően éppen ebből a meghatározó(hat)atlanságból származik e szavak legfontosabb használati értéke: a társadalmilag megengedettnek és/vagy követendőnek tartott normáktól eltérő szexuális viselkedésformáknak – az aktuális hatalom érdekeinek megfelelően – félelemkeltő homályba vonása.

³ Lásd: Országh László (1990): ANGOL–MAGYAR NAGYSZÓTÁR. Akadémiai Kiadó. Bakos Ferenc (1994): IDEGEN SZAVAK ÉS KIFEJJEZÉSEK SZÓTÁRA. Akadémiai Kiadó. CHAMBERS ENGLISH DICTIONARY (1990). Chambers: Edinburgh. WEBSTER’S NEW UNIVERSAL UNABRIDGED DICTIONARY (1979). Dorset & Barter, New York.

⁴ Lásd: Juhász József et.al. (1975): MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR. Akadémiai Kiadó.

Homoszexualitás: a kategória lehetséges tartalmai

A homoszexualitásról azóta vannak rendszeres adataink, mióta társadalmi jelentőségű közügy lett belőle. Az első ilyen típusú dokumentációk az inkvizíciónak köszönhetőek, ahol a jegyzőkönyvekben számtalanszor szerepelt a vallási eretnecség magától értetődő kiegészítőjeként „*a bűn, amit sem megnevezni, sem elkövetni nem szabad, és amiért az Úr kárhozatra ítélte Szodomát és Gomorrát*” (Boswell, 1980. 380.). A középkori állami törvénykönyvek egyaránt bűnösnek és büntetendőnek ítélték a vallási és az erkölcsi, illetve szexuális elhajlást. E vétkeket azonban eredetileg kevésbé szigorúan és formálisan kezelték, mint az inkvizíció XII. századi megjelenése után, amikor az eretnecséget és a szodómiát egyformán kemény büntetéssel – általában halállal – sújtották (vö. Goodich, 1976a. 295.).

A kora középkori egyházjog – bűnbánati, vezeklési kézikönyvek és zsinati törvények tanúsága szerint – még leginkább a papság köreiből terjedő szodómia megelőzésére és visszaszorítására helyezte a hangsúlyt. Az egyes szerzők által kifejezetten „*papi bűn*”-ként emlegetett *luxuria* – bujaság – különös veszélye az volt, hogy példaként szolgálhatott a nemesség és az egyszerű emberek számára is (vö. Goodich, 1976b. 427.). A XII. századot megelőzően azonban az egyházi törvénykönyvekben még a papsággal kapcsolatban is sokkal gyakrabban említették a házasságtörést, a vérfertőzést vagy az ágyastartást, mint a ma homoszexuálisnak nevezhető cselekményeket (vö. Goodich, 1976b. 432.).

A XIII. századi skolasztikus teológusok a szodómiát a többi természetellenes bűnhöz – a vérfertőzéshez, a megbecstelenítéshez, az önfertőzéshez, az állatokkal való üzekedéshez, valamint az anális és az orális közösüléshez – hasonlóan a hét főbűn között szereplő bujaság kategóriájába utalták (vö. Goodich, 1976b. 430.). Különösen a dominikánus filozófusok jeleskedtek a természetellenes bűnök rendszerezésében: például Aquinói Szent Tamás *SUMMA THEOLOGIAE* című munkájában az ilyen bűnök négy fajtáját különböztette meg, melyek közül a legsúlyosabbnak a bestializmust tartotta – „*mert a megfelelő faj nem figyelhető meg*” –, ezt követte a szodómia – „*mert a megfelelő nem nem figyelhető meg*”, majd a „*természetellenes közösülés*” – ahol a „*közösülés megfelelő módja nem figyelhető meg*”, végül pedig a „*közösülés nélküli szennyezés*”, azaz az önkielégítés (Gilbert, 1981. 62.).

Az eretnecség és a szexuális elhajlás összekapcsolására tett talán leghíresebb kísérlet a XIV. század elején történt a francia templomos lovagok perében. A templomosok rendjének végzetét a történészek szerint valójában gazdagságuk és politikai befolyásuk növekedése okozta; veszélyesnek ítélt hatalmuk letörésére azonban a vallási és erkölcsi törvények megsértésére alapozott vád ígérkezett a legkönnyebben kivitelezhetőnek. Ezért 1307-ben megkezdett perükben, amely a rend 1312-es feloszlatásához vezetett, elsősorban eretnecséggel, erkölcstelenséggel és szodómiával vádolták őket (vö. Bullough, 1974. 192–195.).

Az eretnecség és a homoszexualitás egy tőről fakadásának gondolatát különböző nyelvi kifejezések is őrzik. Az angol nyelvben ilyen például a régi latin *bulgarus*ból, azaz bolgár – vagyis a keleti egyház híve – jelentésű szóból eredő *bugger* kifejezés, melynek jelentései között éppúgy megtalálható az eretnek, mint a szodomita és a hasonló negatív érzelmi értéket hordozó pederasztia vagy hitvány alak (vö. Hoad, 1986. 53; Szasz, 1971; 164–165.).

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a ma leginkább szitokszóként ismert *buzeráns* szó – illetve későbbi rövidült, az argóban létrejött alakja, a *buzi* – a magyarba a XIX. század végén került át a németből a homoszexuális jelentésű *Buserant*

szó átvételével. A *Buserant* egy szócsaládba tartozik a „*férfinak fiú szeretője*”, illetve „*kerülő lökés a biliárdban*” jelentésű régies *Buseron*, *Busero* szavakkal. Szótörténeti adatok alapján az is elmondható, hogy a magyar nyelvbe a németből először a biliárdjáték szavaiként a *buzera*, *buzero* kerültek át, melyekből a „*fajtalankodik*” jelentést eredetileg nélkülöző buzerál ige létrejött; a *buzera* szó – „*kerülő lökés a biliárdban*” jelentésben – először 1878-ban jelent meg, a *buzerál* 1886-ban, a *buzeráns* – „*homoszexuális*” jelentésben – 1896-ban és a *buzi* 1932-ben (vö. Benkő, 1967. 399.). Az említett német szavak az olaszból származnak; az olasz *buggerone*, illetve régies alakjában *buzzerone*, *buggerare* „*szodomita, szodómiát űz*” jelentésű szavak pedig az ófrancia „*eretnek, szodomita*” jelentésű *bolgre* szóhoz hasonlóan a latin *Bulgari* „*bolgárok*” népnévből eredeztethetők. A kutatások szerint „*a jelentésváltozás a bolgárok között terjedő patarén eretnekséggel hozható kapcsolatba*” (Benkő, 1967. 399.).

A XVIII–XIX. században a magyar nyelvben szintén használatos volt a „*megvetésre méltó személy, semmirekellő*” jelentésű, német eredetű *buger* szó, mely a németbe az – ófrancia *bolgre* „*eretnek, szodomita*” szóból származó – francia *bouge* „*pasas, fickó*” szó átvételével került (vö. Benkő, 1967. 379–380.). A magyar *buzi*, *buzeráns* és *buger* szavak etimológiája tehát szintén a vallási és szexuális elhajlások megnevezésének közös gyökerét mutatja.

Történetileg tehát kezdetben volt az a gyakorlatilag névtelen, bár a századok alatt különféle elnagyolt fogalmakkal körülírt magatartásforma, amelyet ma akár homoszexuálisnak is nevezhetünk: cselekvésforma, politikailag tudatos – azaz a sajátos szerelmi és szexuális viszonyai miatt társadalmi megkülönböztetettséget tapasztaló, ezt a maga számára tudatosító és ez ellen tenni akaró – alany nélkül. Amikor később ezt a magatartásformát homoszexuálisnak kezdték nevezni, fokozatosan kialakult az a képzet is, hogy a homoszexuális egy külön (leges) emberfajta. Michel Foucault az emberek besorolásában ez idő tájt bekövetkezett változásra hívja fel a figyelmet: a szodomia „*a tilalmas cselekedetek egyik típusa volt; az elkövetője pusztán jogi alany volt, semmi egyéb. A XIX. századi homoszexuális azonban már személyiség*” (1996. 46.).

A középkori, teológiailag meghatározott testiség-bűnbánat diskurzus egysége a XIX. században robbant szét számtalan specializált – többek között biológiai, orvosi, pszichiátriai, pedagógiai – diskurzusra (vö. Foucault, 1996). Ekkortól kezdődött a szexuális élet egyre kimerítőbb szavakba foglalása. A szexuális vágy diskurzussá alakításában központi szerepet játszott a keresztény gyónás intézményéből eredeztethető valomás mint igazság-előállítási technika. Majd a vallomástechnika vált a szexualitás medikalizált megközelítésének modelljévé, melynek keretein belül a szexualitás olyan problematikus területként definiálódott, amely „*természeténél fogva vonzza a különféle patológiás folyamatokat, és ezért szükségessé teszi a terápeuták, illetve a normalitás útjára visszavezető szakemberek beavatkozását*” (Foucault, 1996. 73.).

A homoszexuális cselekvésformák tehát fokozatosan homoszexuális egyénekké animalódtak, mégpedig legtöbbjük rögtön konkrét alanyként vált ismertté: olyan vizsgálódás és kezelés alanyaként, amit ma pszichiátriaiak neveznének. Nem véletlen, hogy a homoszexualitással mint kóros mentális elváltozással – vagy annak tünetével – kapcsolatos dokumentációk megsűrűsödése éppen a XIX. század végén kezdődött.

A XIX. század végi „*szexuálpszichiátriai*” szakmunkák közül az osztrák Richard von Krafft-Ebing *PSYCHOPATHIA SEXUALIS KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A RENDELLENES NEMI ÉRZÉSRE* című munkája emelhető ki elsősorban összefoglaló jellege, széles körű elterjedtsége és hatása miatt. A 237 részletes esetleírást magában foglaló, orvosok és jogászok számára

íródott tanulmányban az elmegyógyász saját törvényszéki orvosi tapasztalatai összegzése mellett hivatkozott korának legnagyobb hatású „szexualitás-szakértői”-re is, de fő célja a szexuális bűntények terén uralkodó téves felfogások és hibás ítéletek korrigálása volt, melyek az akkori büntetőtörvényeket és a közvéleményt egyaránt befolyásolták (vö. Krafft-Ebing, 1926. 4.).

Krafft-Ebing a homoszexuálisok vagy urningok rendellenes nemi érzéséről szólva megkülönböztette az erkölcsi eltévelyedés szinonimájaként használt büntetendő perverzitás és a „*kóros és a büntetést bizonyos körülmények között kizáró perverzió*” fogalmát (1926. 440.). A szerző perverzióként határozta meg a nemi ösztön minden olyan megnyilvánulását, „*amelyek – bár alkalomadtán a nemi kielégítés természetes módon megy végbe – nem felelnek meg a természet, helyesebben mondva a fajszaporítás céljainak*” (1926. 70.). A perverzerek „*jelleme sem normális, sem tiszta férfijellem, sem tiszta női, inkább afféle keverékek... amit egy állandóan fentmaradó biszexuális hajlamosság változó befolyásaival magyarázhatunk meg*” (1926. 342.). Krafft-Ebing a kóros perverzióval terhelt homoszexuálisok iránt megértést mutatott, és azt hangsúlyozta, hogy a homoszexualitás a heteroszexualitással egyenrangú állapot, de annak ellentétes előjelű megfelelője és egyben egyfajta karikatúrája (vö. Krafft-Ebing, 1926. 283., 343., 423.).

A könyv végén Krafft-Ebing törvényszéki orvos szakértői minőségében azt is felveti, hogy „*a férfi-szerelem törvényes üldözését*” (445.) célszerű lenne eltörölni. Érvei pedig a következők: „*A nemi ösztön egyike a leghatalmasabb organikus ösztönöknek. Egyik törvényhozás [se a német, se az osztrák] sem tartja büntetendőnek a házasságon kívüli nemi érintkezést; hogy az urning perverz módon érez, nem az ő hibája, hanem abnormis természeti hajlamáé. Nemi vágya tehát lehet esztétikai szempontból nagyon is undorító, az ő abnormis álláspontjából nézve azonban normalis... A legtöbb urning kínos helyzetben van. Egyik oldalon az abnormis erős, kielégítésben jöttető, mintegy természeti törvénynek érzett ösztön a saját nem tagjai iránt – másik oldalon a közvélemény, mely tetteiket pellengérré állítja és a törvény, mely szégyenletes büntetéssel sújtja őket. Egyfelől kínos lelkiállapotok, melyek kedélybetegségekhez, öngyilkossághoz, de legalábbis ideggyengüléshez vezetnek – másfelől a szégyen, állás elvesztése stb. Nem lehet kétely aziránt, hogy a szerencsétlen kóros dispositio és természeti hajlam kényszerhelyzeteket teremt. A társadalom és a törvény kötelessége e viszonyok enyhítése; a társadalomé oly módon, hogy e szerencsétleneket sajnálja, de nem veti meg, a törvényé pedig annyiban, hogy nem bünteti őket, ha azon korlátokon belül mozognak, melyeket a nemi élet tevékenységének egyáltalán felállítottak.*” (440–441.)

A pszichiátriai érdeklődésről általánosságban elmondható, hogy a normálistól eltérő állapotok terápiás keretek között megvalósuló normalizálására koncentrált. A homoszexualitással kapcsolatos normalizálás azonban Freudnál – akinek a munkáiban a homoszexualitás az emberi ösztönélet egyik alapvető alkotórészeként, a pszichoszexuális fejlődés egy korai szakaszának jellemzőjeként jelent meg – még egészen más jelentett, mint későbbi követőinél. Például az Egyesült Államokban a homoszexuálisok „*normális heteroszexuálisokká való visszakonvertálását*” vagy legalább a „*megzavart vagy valahol elakadt*” nemi – gender – identitás kiteljesítését ígérő terápiákra egy egész – máig virágzó – pszichiátriai iparág épült.

Freud 1935-ben egy homoszexuális fiáért aggódó anyának a terápiás lehetőségekről írva még azt hangsúlyozta, hogy a társadalmi életből kiszoruló boldogtalan neurotikus a pszichoanalízis segítségével remélhetőleg rá tud találni belső békéjére és harmóniájára, függetlenül attól, hogy homoszexuális beállítottsága megmarad-e vagy sem (vö. Freud, 1963). A későbbiekben azonban sokkal jellemzőbb lett a terapeuta és

a páciens kapcsolatára a társadalmi elvárások hatékony érvényesítésének személyes igényként elfogadott kényszere: a homoszexuális páciens problémája, illetve kezelésre váró lelki tünete éppen az adott társadalmi elvárásoknak való megfelelés hiánya volt (vö. Fluckiger, 1975).

Thomas Szasz, a (pszicho)terápiás elnyomás szigorú kritikusa arra hívja fel a figyelmet, hogy a homoszexualitás betegségkoncepciójába való pszichiátriai belefeledkezés elkendőzi a tényt, hogy a homoszexuálisok orvosilag stigmatizált, társadalmilag üldözött egyének (1971. 168.). Szasz ezzel kapcsolatban utal egy 1930-ban megjelent francia tanulmányra, ahol a szerző a modern pszichiátria jellegzetességének nevezte az uralkodó szokásoknak ellentmondó cselekedetek mentális zavarként vagy az abnormalitás tüneteként való feltüntetését, vagyis a „természetes”-nek a „*hagyományoknak megfelelő*”-kénti értelmezését (vö. Guyon, 1941. 270–271.).

Szasz az 1960-as években Amerikában közismert homoszexualitás-szakértőként számon tartott Irving Bieber azon felvetését, miszerint a homoszexualitás mellett az agglégénység is a mentális betegségek egyik formájának tekintendő, így kommentálta: „*Számomra Bieber széles körben osztott nézete egy társadalmilag elítélt szexuális szereptől való intenzív félelem tünetét jelenti. A mai Amerikában olyan erős a készletés a normális heteroszexuálisoként való társadalmi elfogadottságra, mint amilyen erős volt a készletés a reneszánsz Spanyolországban a hírhű katolikusoként való elismerésre.*” (175.)

Szasz azt hangsúlyozta, hogy a pszichiáterek egy általuk – a társadalmi konvenciók alapján – helytelenített szexuális viselkedésformát neveztek betegségnek, és ezt használták az érintettek államilag jóváhagyott társadalmi ellenőrzésének – és saját szakmájuk létjogosultságának – igazolására. A szerző a társadalmi ellenőrző rendszerben betöltött bűnbakgyártó funkcióik miatt a pszichiátereket egyenesen az inkvizítorokhoz hasonlította: „*Inkvizítor és boszorkány, pszichiáter és mentális betegek együttesen teremtik meg és hitelesítik egymás szerepeit. Ha egy inkvizítor azt állította volna, hogy a boszorkányok nem eretnek, és lelkük üdvözüléséért nem is kell különleges erőfeszítéseket tenni, az annyit jelentett volna, hogy nincs szükség boszorkányüldözésre. Hasonlóképpen ha egy pszichopatológus azt állítaná, hogy a homoszexuálisok nem betegek, és se testüknek, se lelküknek nincs szüksége gyógyításra, az azt jelentené, hogy nincs szükség kényszer alkalmazó pszichiáterekre.*” (175–176.)

Ezért Szasz végkövetkeztetése szerint az – inkvizíció jellegű – orvosi és társadalmi kontrolltól való szabadulás érdekében a homoszexuálisoknak el kell utasítaniuk a betegségdiagnózist, hiszen a homoszexuálisok csak olyan értelemben nevezhetők „betegeknek”, amennyiben mások őket ily módon kategorizálják, és amennyiben ők maguk is elfogadják ezt a besorolást (vö. Szasz, 1971. 170., 168.).

Ahogy a pszichiátria fokozatosan a mentális egészség társadalmilag meghatározott normatív fogalma köré rendeződött, úgy az emberi szexualitás céljainak szabad megválasztása – mint az egyéni életszervezés egyik elve – egyre korlátozottabbá vált. A homoszexualitás társadalmi státusának politikai kérdésként való felvetése pedig éppen az emberi szexualitás céljaira vonatkozó, történetileg-társadalmilag meghatározott választás kontextusában lehetséges (vö. Bayer, 1981). Így Tripp doktorral, a hetvenes évek egyik neves amerikai pszichoterapeutájával egyetértésben elmondható, hogy a homoszexualitás és a pszichoterápia „*a lehető legrosszabbat hozták ki egymásból*” (vö. Tripp, 1975. 232.).

A XX. század második felében a szexualitással kapcsolatos kérdések átpolitizálódását figyelhetjük meg, nemcsak a homoszexualitással összefüggésben, hanem ennél sokkal átfogóbb értelemben. Herbert Marcuse Freud-interpretációjában például határozott

politikai következtetésekre jutott. A szexualitás megregulázásának civilizációs érdekként való freudi felfogásához – miszerint a szerelmi kapcsolathoz kizárólag két személy együttműködése szükséges és elégséges, míg a civilizáció nagyobb létszámú embercsoportok együttműködésén alapul (vö. Freud, 1982) – Marcuse kapitalizmuskritikájában hozzáadódott a szexualitás normatív meghatározásának politikai-hatalmi kérdésként való felvetése is (vö. Marcuse, 1969. 44–48.).

A szexuális élet normáit is alakító hatalmi érdekek felfedezése és elemzése e normák kizárólagos érvényének megkérdőjelezéséhez, a hátrányosan érintett – női és homoszexuális – csoportok szabadságharcos mozgalmaihoz és az általuk elnyomó jellegűnek ítélt társadalmi intézmények – mint a tradicionális nemi szerepek, a házasság és család, a heteroszexualitás – kritikájához vezettek az 1960-as években. A homoszexuálisok „*perverz, abnormalis embertípusának*” pszichiátriai modellezését új megközelítés váltotta fel, mely a homoszexuálisokban egy elnyomott kisebbség tagjait, igaztalan társadalmi előítéletek és diszkrimináció áldozatait látta (vö. Seidman, 1996. 6–7.). A homoszexualitás politikai tetteként megfogalmazódó tudatos vállalása nagymértékben hozzájárult a hosszas pszichiátriai fennhatóság alóli szabaduláshoz. Ennek egyik fontos jele volt az Amerikai Pszichiátriai Társaság 1973-as határozata, mely alapján a homoszexualitás az Egyesült Államokban lekerült a mentális betegségek listájáról (vö. Bayer, 1981).

A homoszexualitás és a normaként kezelt heteroszexualitás az 1950-es évektől egyre inkább részévé vált a szociológiai érdeklődésnek is, különösen miután kezdett kibontakozni a deviancia szociológiája mint önállósuló szakterület. A devianciakutatás a XIX. század első évtizedeiben a chicagói városszociológiai iskola keretein belül indult meg, ahol a kulturális antropológiai indíttatású „új városi etnográfia” módszereivel vizsgálták a meghatározott városrészekre jellemző „társadalmi patológia” jelenségeit. A chicagói iskola devianciafogalma olyan városi átmeneti zónákhoz kötődött, ahol a tiszteletre méltóbb városlakók magatartásnormái kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesültek (vö. Park–Burgess, 1925); a deviáns jelenségeket pedig ebben az értelmezési keretben a társadalmi rendezettség és az egységes erkölcsi világkép bomlástermékeinek tekintették. Némileg etnocentrikus etnográfiaik azonban a változatosságot értelmezték rendezetlenségként (vö. Matza, 1969. 48.), és vizsgálataikkal valójában egy kitüntetett szerepűnek vélt morális világkép viszonylagosságát illusztrálták.

A társadalom morális egységének problematikája közvetett módon szerepelt Robert Mertonnak, „*a deviancia szociológiája*” egyik legnagyobb hatású kutatójának a munkáiban is. Merton a kulturális struktúra, azaz a normatív értékek többé-kevésbé hierarchizált készlete és a társadalmi struktúra, azaz a társadalmi kapcsolatok megszervezett készlete közötti alapvetően ellentmondásos viszonytal és ebből következően az emberi vágyak és lehetőségek összeegyeztethetlenségével magyarázta a deviáns jelenségek kialakulását (vö. Merton, 1938, 1968). Ez a magyarázat pedig továbbra is egy egységes kulturális tradícióban gyökerező értékhierarchia működését feltételezte.

A korai elméleti megközelítések logikája szerint a vizsgálódás kiindulópontja a deviáns jelenség volt, mely válaszadásra ingerelte a társadalmi ellenőrző rendszert. Ezen elméleti modell kizárólagossága már az 1950-es években a minősítési elmélet – *labeling theory* – megjelenésével kezdett megkérdőjeleződni, amikor felvetődött egy olyan logika érvényességének a lehetősége, mely szerint a társadalmi ellenőrző rendszer és a deviancia kapcsolata nem egyirányú, hanem bizonyos mértékig kölcsönösen egymástól függő.

A minősítési elmélet megalapozójának a devianciát mint a társadalmi kontroll járulékat, illetve termékét vizsgáló Edwin Lemert tekinthető, aki a deviáns magatartásformák eredeti és következményes okainak megkülönböztetésére bevezette az elsődleges és másodlagos deviancia fogalmát (vö. Lemert, 1951). A másodlagos deviancia kialakulásában Lemert a normaszegő tulajdonságokra és cselekedetekre adott társadalmi válaszreakciók fontosságát hangsúlyozta (vö. Lemert, 1975). Lemert logikája szerint a deviáns cselekedet elkövetőjét a társadalmi stigmatizáció és annak következményei avatták egy társadalmilag meghatározott erkölcsi típust képviselő deviáns alannyá. Lemert devianciamegközelítésének szociológiaelméleti kerete, a – társadalmi kölcsönhatások során kialakított jelentésekre koncentráló – szimbolikus interakcionizmus szolgált a homoszexualitással foglalkozó szociológiai munkák legtermékenyítőbb alapjául, különösen az 1960–70-es években.

Erving Goffman *STIGMA* című munkájában (1963), ahol dramaturgiai elméletét alkalmazta a deviancia kutatási területére, gyakran utalt homoszexuális esetekre. Goffmannál a stigma „*a várákoszásainkat be nem teljesítő, nemkívánatos különbözőségként*” (Goffman, 1963. 15.) definiálódott, mely tulajdonsága révén az egyén egésze leértékelődött.

Goffman szerint a stigmával rendelkező egyént általában nem tekintik teljes értékű embernek, ezért gyakran kell elszenvednie – koholt alsóbbrendűségét bizonyítandó – diszkriminációt (vö. 1963. 15.). Így előfordulhat, hogy a kínos helyzetek elkerülésére a kívülről láthatatlan stigmával bíró személy különbözőségét elfedve próbálja magát elfogadtatni a társadalomban. Ebben kap szerepet a dramaturgiai „*hatásmenedzsment – impression management – művészete*”, melynek alkalmazásán keresztül „*az egyén stratégiai kontrollt gyakorol a magáról alkotott képe és a róla mások által alkotandó kép fölött*” (155.). Az ilyen típusú hatásmenedzsment hallgatolagos együttműködést és kölcsönös tapintatot feltételez a „normálisak” és a stigmatizáltak között: a „normálisak” nem fessegetik a normaszegő titkát, míg a stigmatizált önkéntesen lemond a saját társadalmi elfogadtatásával kapcsolatos – a többséget esetlegesen kényelmetlenül érintő – igényeinek teljes körű megvalósításáról (vö. 1963. 155.).

A szerző ezt a fajta stigmakezelési folyamatot az identitásnormákkal bíró társadalmak általános jellegzetességének tartotta. Goffman szerint például az adott időszakban az uralkodó férfiidentitás-normák, melyeknek csak a „*fiatal, házas, fehér, városi, északi, heteroszexuális, egyetemi végzettségű, teljes munkaidőben dolgozó, megfelelő bőrtípusú, súlyú és magasságú, sportrekorder protestáns apák*” (1963. 153.) felelhetnek volna meg teljességgel, közvetett módon az egész amerikai társadalom egységes értékrendszerét tükrözték.

Goffman a stigma, azaz a „*szégyenteljes különbözőség*” dinamikájának elemzését a stigmatizált egyéneken túl az etnikai kisebbségi csoportokra és az alsóbb társadalmi osztályokra is alkalmazhatónak vélte (vö. 1963. 167.), a deviancia kutatási területének magját azonban szerinte csak a „*társadalmi normaszegők*” – *social deviants* – csoportjai alkották, akiket a szerző sajátos kisközösségek, illetve miliók létrehozásával és főként a társadalmi rend kollektív tagadásával jellemezett (vö. 1963. 170–171.). Ide sorolta többek között a prostituáltakat, a drogosokat, a bűnözőket, a dzsesszenészeket, a bohémeket, a cigányokat, a hobókat, az iszákos hajléktalanokat, a főállású szerencsejátékosokat, a homoszexuálisokat és a „megátalkodott” városi szegényeket (vö. 1963. 170.).

A hatvanas évektől egyre több szociológiai tanulmány foglalkozott a deviáns alany és ama csoportok vagy egyének együttes vizsgálatával, akik őt deviánsnak nyilvánították: így a deviáns magatartás helyett a deviánsná válás folyamata került előtérbe,

amelyben – az interakcionista hagyományoknak megfelelően – meghatározó szerepet kaptak a külvilág stigmatizáló és büntető reakciói. Ezzel együtt a vizsgálati tárgykör is nagymértékben kibővült, magában foglalva minden potenciális társadalmi rendzavart. Így Howard Becker híressé vált meghatározásából kiindulva, miszerint deviáns viselkedés az, amit az emberek annak tartanak (vö. Becker, 1963. 9.), bátran állítható, hogy deviáns az, aki ezt el is hiszi magáról. Ezek alapján szociológiailag a homoszexualitássá válás is egyfajta önmegfigyelési és önértelmezési folyamatként definiálható, mely folyamatban a szexuális magatartás nem bír kizárólagos magyarázó érvénnyel.

A homoszexualitássá válással foglalkozó első átfogó szociológiai munkának Kenneth Plummer *SEXUAL STIGMA: AN INTERACTIONIST ACCOUNT* című könyve (1975) tekinthető, ahol a homoszexualitás nem individuális, hanem társadalmilag interaktív, így kizárólag a stigmatizáló társadalmi reakciókkal együttesen értelmezhető jelenségként definiálódott (vö. 1975. 95.). Plummer azt hangsúlyozta, hogy a szexualitás interakcionista megközelítése a szexuális jelentéseket nem a biológiai adottságok közvetlen pszichológiai és társadalmi kifejeződéseként, hanem társadalmi konstrukciókként értelmezi (vö. 1975. 29.). A kutatás során a szexualitás – a korábbi „*klinikai modellekkel*” ellentétben – nem független, hanem függő változónak tekintendő: a szexualitás megértéséhez tehát a társadalmi kontextus vizsgálatára kell koncentrálni (vö. 1975. 30.).

Plummer kiindulópontja szerint „*a szexualitás másokkal való interakció során tanult társadalmi konstrukció*” (1975. 30.), ezért először tudatosan szexuális jelentésüként kell meghatározni valamit ahhoz, hogy az szexuálissá váljon: „*A szexualitásnak nincs más jelentése, mint amit a társadalmi helyzetekben nyer.*” (1975. 32.) Erre példaként a szerző olyan szexuális magatartásformákat idézett fel, melyek forrása valójában egyéb – nem szexuális tartalmú – társadalmi vagy egyéni igények kielégítése: itt említhetők a munkájukat végző prostituáltak, a prostituáltak csupán emberi kapcsolatra vágyó magányos kliensei vagy a társadalmi nemi szerepük – férfiaságuk – érvényességét nyilvánosan demonstráló nőcsábász férfiak is (vö. 1975. 32.). A szexuális jelentések változatosságát Plummer többféle jelentéstípus felsorolásával érzékeltette: a gyermeknemzéshez kapcsolódó – statisztikailag valószínűleg egyáltalán nem általános – utilitarista jelentésen túl megkülönböztethetők a szexualitás erotikus, romantikus, szimbolikus jelentései, a társadalmi nemi szerepekkel összefüggő jelentések és a szexualitást játékként vagy akár – mint teljesítendő házastársi kötelezettség – munkaként megfogalmazó jelentések (vö. 1975. 33–36.).

Plummer a társadalmilag konstruált szexuális jelentések változatossága és többértelműsége felől jutott el a szexuális különbözőség és a szexuális deviancia vizsgálati területére, ahol a szexuális normák kulturális viszonylagosságára hívta fel a figyelmet (vö. 1975. 68.). Azaz arra, hogy a szexuális normaszegés fogalma is csak egy adott társadalmon belül és csak az adott társadalom vonatkozásában határozható meg: „*Nem vonom kétségbe, hogy a homoszexualitás vagy egyfajta állapot, vagy egyfajta betegség ebben a társadalomban [kiemelések a szerzőtől]. Világos, hogy egy olyan társadalomban, ahol a homoszexuálisok pszichiáterhez járnak gyógykezelésre, és ahol sokan betegségnek tartják a homoszexualitást, ott a homoszexualitás ténylegesen betegséggé válik.*” (1975. 94.)

Plummer a minősítési és stigmatizációs elméleteket ötvözve négyfajta homoszexuális tapasztalatformát különböztetett meg attól függően, hogy milyen a homoszexuális tapasztalat társadalmi kontextusa, illetve hogy ez a tapasztalat milyen szerepet játszik az egyén önmagáról alkotott képével kapcsolatban:

A homoszexuális tapasztalat formáinak interakcionista osztályozása (Plummer, 1975. 98.)

<i>A homoszexualitás jelentősége</i>	<i>Elsődleges deviancia</i>	<i>Másodlagos deviancia</i>
Társadalmi szervezettség alacsony fokú	(1) alkalmi homoszexualitás	(2) személyes homoszexualitás
magas fokú	(3) szituációhoz kötött homoszexualitás	(4) homoszexualitás mint életforma

Az alkalmi homoszexualitás (1) körébe a röpke, általában az ifjúkori kísérletezésekhez köthető, hatásukban jelentéktelen homoerotikus élmények sorolódtak. A személyes homoszexualitás (2) esetében a homoszexuális tapasztalat ugyan központi jelentőségűvé vált az egyén életében, de az egyén elszigetelve maradt a hasonló tapasztalattal bírók csoportjától, akiktől támogatást remélhetett volna. Plummer szerint ez a homoszexualitástípus dokumentálódott leginkább a pszichiáterek és egyéb kutatók által. A szituációhoz kötött homoszexualitással (3) azok voltak jellemezhetőek, akik viszonylag rendszeresen és szervezett formában vettek részt homoszexuális aktusokban, de önmagukat nem tartották homoszexuálisnak, illetve ez a tapasztalat nem vált életük meghatározó részévé. Az ilyen típusú homoszexualitás klasszikus színterei között szerepeltek a börtönök, a kaszárnyák és a közcéék. Az életformaként megfogalmazódó homoszexualitás (4) a homoszexuális szubkultúrához kötődött: az idetartozó egyének számára a homoszexuális tapasztalat nem elsősorban az egyénre jellemző állapotként, hanem egy sajátos közösségformáló életforma központi elemeként jelent meg (vö. 1975. 98–100.).

Az alkalmi és a szituációhoz kötött homoszexualitás a társadalmi tőrésüközön belüli, normalizálható – azaz megbocsátható és feledhető – elsődleges devianciaként fogalmazódott meg, míg a komolyabb következményekkel járó, társadalmi stigmatizációt aktiváló másodlagos devianciák körébe sorolódott a személyes és az életformaként megélt homoszexualitás, ahol az egyén életszervezésében központi jelentőséggel bírt a homoszexuális tapasztalat. A másodlagos devianciaként azonosított homoszexualitásformákkal kapcsolatban a szerző külön kiemelte a negatív társadalmi minősítés következtében kialakuló önminősítés jelentőségét: „*az a gyanúm, hogy a legtöbb homoszexuális soha nem bélyegzik meg nyilvánosan, és hogy az önminősítés ennél sokkal fontosabb, még elemzésre váró terület*” (1975. 202.).

Plummer a szexuális stigma vizsgálata során arra koncentrált, hogy az általa központi jelentőségűként kezelt társadalmi reakciók milyen nagy mértékben befolyásolták a homoszexuális válás folyamatát, hogyan járultak hozzá a homoszexuális szubkultúrák megjelenéséhez, és hogyan hatottak a homoszexuálisok mindennapi tapasztalataira (vö. Plummer, 1975. 201.): „*A homoszexualitással kapcsolatos legfontosabb tényező ebben a kultúrában a jelenséget körülvevő társadalmi reakciók ellenségessége. E kritikus tényezőtől adódik sok olyan jellegzetesség, ami a homoszexualitás megkülönböztető jegyeként szolgál. Emiatt fogalmazódik meg a homoszexuális válás olyan folyamatként, ami hozzáférhetőség-, büntudat- és identitásproblémákkal jellemezhető. Ez vezet a homoszexualitás szubkultúrájának megjelenéséhez. Ez vezet a szégyenletes stigma titkolásából adódó interakciós problémákhoz. És ez akadályozza nagymértékben a homoszexuálisok közötti tartós kapcsolatok kialakulását... A ho-*

moszexualitás mint társadalmi tapasztalat egyszerűen értelmezhetetlen a felé irányuló társadalmi reakciók elemzése nélkül.” (Plummer, 1975. 102.)

Plummer ebben az úttörő munkában szociológiailag kontextualizálta a homoszexualitás kutatási területét, és e területnek a szociológia elméleti keretein belüli elhelyezésével egyúttal a társadalomtudományi érdeklődés legitim témájaként jelenítette meg a homoszexualitást. Plummer kérdésfelvetései azért számítottak különösen újszerűnek ebben az időszakban, mert a homoszexualitásról az 1950-es években – némelykor álnéven – íródott szociológiai munkák (vö. Cory, 1951, Westwood, 1960) még elsősorban a homoszexuálisok társadalmi életének és az őket érintő ellenséges társadalmi fogadtatás egyszerű dokumentálására szorítkoztak (vö. Plummer, 1998. 607.).

Az ötvenes évek második felétől jelentek meg az első, homoszexuális terepen végzett gyűjtőmunkára épülő tanulmányok, melyek elsősorban kvalitatív kutatások során interjúelemzésekéből nyert adatokat használtak. A homoszexuális alanyok megszólaltatása azonban a homoszexuális kategória problematikusságának felvetését megelőzően is sokféle nehézségbe ütközött. Nem volt mindegy például, hogy ki honnan szerezte kutatási alanyait: a huszadik század közepéig a homoszexualitásról szóló klinikai beszámolók forrásait nyújtó homoszexuálisok tipikus lelőhelyeinek – ahogy erre a pszichológus Evelyn Hooker egy 1956-os konferencián rávilágított – a kórházi idegosztályok, a katonai zárkák, illetve a börtönök tűntek (vö. Hooker, 1956. 142.). A „*jól szocializált*” – azaz a preferenciáikat sikeresen titkoló – homoszexuálisok így sokáig teljesen kimaradtak a merítésből, illetve sokszor éppen a „*homoszexuális reszocializációt*” elsajátító (vö. Troiden, 1988) egyének zárt közösségeinek, illetve a titokzatos homoszexuális világ egyéb – önmagukat nem homoszexuálisokként azonosító – szereplőinek nehéz megközelíthetősége okozhatott módszertani problémákat. – Ma már úgy tűnhet, hogy a módszertani problémák a homoszexuális kategória korlátozott társadalomtudományi alkalmazhatóságának tüneteként jelentkeztek. A klinikai megközelítésekben örökölt statikus homoszexualitáskép által ihletett kérdésfelvetések szociológiai érvényessége azonban csak az 1960-as évek végén kezdett megkérdőjeleződni.

A brit Mary McIntosh, a későbbi *THE ANTI-SOCIAL FAMILY* című feminista családkritikát megfogalmazó könyv (vö. Barret–McIntosh, 1982) társszerzője 1968-ban jelentette meg *A HOMOSZEXUÁLIS SZEREP* című – azóta klasszikusként emlegetett – tanulmányát, melynek e kutatási területre gyakorolt hatása leginkább Foucault szexualitástörténeti elméleteihez mérhető.

McIntosh hívta fel a figyelmet a homoszexualitással kapcsolatos korábbi szociológiai kérdésfelvetések alapvető hiányosságaira: „*sok tudós és átlagember alapfeltevése az, hogy kétfajta ember van a világon: homoszexuális és heteroszexuális*” (McIntosh, 1968. 182.), pedig döntő fontosságú lenne az a felismerés, hogy a homoszexuális érzések és magatartásformák nem kizárólag azoknak az egyéneknek a jellegzetességei, akik szeretünk „*a homoszexuálisok*”-nak nevezni, és közöttük is akadnak olyanok, akik egyáltalán nem élnek (homo)szexuális életet. Vagyis be kellene látnunk, hogy a homoszexualitás nem olyan dolog, ami vagy van valakinek, vagy nincs (vö. 1968. 182.).

McIntosh tarthatatlannak vélte azt az álláspontot, miszerint a homoszexualitás olyan állapot lenne, mellyel ugyanolyan módon jellemezhető az egyén, mint például születési helyével vagy valamilyen testi fogyatékoságával. Ehelyett inkább, javasolta a szerző, a homoszexualitás állapotként való felfogását lehetne tanulmányozni, melynek hátterében a homoszexualitás társadalmi problémajellegére vonatkozó társadalmi

konszenzus elfogadása áll. Az ilyen társadalmakban ugyanis a homoszexualitás állapotfelfogása a társadalmi kontroll egyik formájának tekinthető (vö. 1968. 183.). McIntosh arra is figyelmeztetett, hogy a homoszexualitás kutatási területére vetődő szociológusoknak meg kellene őrizniük objektivitásukat, nehogy úgy járjanak, mint a homoszexualitás társadalmi megbélyegzésében aktív – diagnosztizáló – szerepet vállalt pszichológusok és pszichiáterek (vö. 1968. 184.).

Az egyének deviánssá minősítésének társadalmi gyakorlata McIntosh funkcionista elemzésében a társadalmi ellenőrzés többfunkciós mechanizmusaként értelmeződött: a társadalmi megbélyegzés „*egyrészt világosan elkülönített, jól felismerhető határvonallal választja el egymástól a társadalmilag megengedett és megengedhetetlen magatartásformákat... Másrészt elkülöníti a deviánsokat a többiektől... Ennek az elkülönített, megvetett és büntetett homoszexuális szerepnek a megteremtése tisztán tarthatja a társadalom nagyobbik részét – ugyanúgy, ahogyan az egyes bűnözőkkel való hasonló bánásmód segíti a törvénytisztelő magatartás megőrzését a társadalomban*” (183–184.).

McIntosh egyik legfontosabb megállapítása az volt, hogy a szociológiai vizsgálódás során a homoszexuális szerep megkülönböztetendő a homoszexuális magatartástól, hiszen ezek a magatartásformák „*egyáltalán nincsenek a homoszexuális szerepet játszó egyének által kisajátítva*” (192.). A szerepet társadalmi elvárásokként megfogalmazó szerző saját társadalmának a homoszexuális szereppel kapcsolatos legelterjedtebb feltételezéseként az egyén homoszexuális érzéseinek és viselkedésformáinak kizárólagosságát jelölte meg, ami kiegészülhetett más – például a nőies megnyilvánulásokra, a szexcentrikusságra vagy a fiatal férfiak és fiúk elcsábításának vágyára vonatkozó – vonásokkal is.

A homoszexuális szerepet McIntosh csak bizonyos társadalmakra jellemző kultúra-specifikus jelenségként vizsgálta, és történeti, illetve kulturális antropológiai kutatásokra hivatkozva azt hangsúlyozta, hogy vannak olyan társadalmak, ahol ugyan léteznek homoszexuális magatartásformák, de nincsenek „homoszexuálisok”. A szerző szerint a főként híres személyiségek homoszexuális magatartására vonatkozó történeti utalások például nem „*bizonyítékok hiányában*” válnak nehezen értelmezhetővé, hanem mert az ezekről az egyénekről kialakított kép sokszor nem feleltethető meg a homoszexuálisokról alkotott modern sztereotípiáknak (vö. 187.).

McIntosh a homoszexuális szerep és a homoszexualitás kategóriájának társadalmi konstrukcióként való értelmezésével teljesen új elméleti megközelítést honosított meg a homoszexualitás szociológiai vizsgálatában, melynek alkalmazásával ugyanoda juthatunk el, ahová Foucault szexualitástörténeti elemzései vezetnek: a meghatározás hatalmához. McIntosh a szexuális viselkedési minták osztályozásában és ellenőrzésében a – bizonyos szubkulturális szervezetségi szintet már elért és így társadalmi beavatkozásra érettnek ítélt – homoszexualitás orvosi diagnózisát szolgáltató közeg aktív közreműködését emelte ki (vö. McIntosh, 1968. 184–189.). Foucault a szexualitással kapcsolatos „*dizkurzív eredés*” egyik hozadékaként tekintett a homoszexuális magatartás medikalizációjára, amelynek eredményeként a XIX. századi Európában elkezdett kristályosodni a modern homoszexuális kategória (vö. Foucault, 1978. 17–49.)

E modern homoszexuális kategória további vizsgálata lehet a tárgya a mai társadalomtudományi kutatásoknak, amelyek során egyrészt a mai homoszexuális koncepcióinkat létrehozó társadalmi kategorizációs folyamatokat – a jogi, az orvosi, a vallási, a stigmatizációs és más társadalmi szabályozási mintákat –, másrészt e folyamatok – gyakran harcos – egyéni, illetve kollektív fogadtatását kell értelmeznünk (vö. Weeks,

2000. 61.). Így a homoszexualitás társadalmi konstrukcionista megközelítésében az értelmezés kulcsfogalmává a hatalom és a hatalomnak való ellenállás viszonya válik.

Összefoglalásként elmondható, hogy a homoszexualitás diszkurzív történetét a bűn-betegség-deviancia triumvirátusa és a körük rendeződött szaktudományos megközelítések uralták, melyeknek alapanyagát a teológiai gyökerű, de előítéletessé vulgarizált erkölcsstan, az egyházi, majd a polgári jog, a pszichiátria, illetve a szociológia szakértői által felhalmozott tudás alkotta.

A homoszexualitást magánügynek, illetve alapvető emberi jognak tekintő felfogások csak a XX. század második felében jelentek meg. E megközelítések a korábbiaknál sokkal kevésbé szakapparátus- és szakértelemfüggőek: talán, mert hiányzik belőlük az a feszültségteremtő dichotómia – jó/rossz, egészséges/beteg, normális/abnormális, helyes/helytelen –, amely sokáig a homoszexualitással kapcsolatos tudományos és társadalmi érdeklődés motorjának látszott.

A homoszexualitás magánügyként való megfogalmazása ugyanis azt jelzi, hogy megszűnik a homoszexualitás dokumentálásának társadalmi kényszere, és a korábbi kényszeres társadalmi figyelem lankadásával a „magánhomoszexualitás” visszasüllyedhet a békés névtelenségbe. A homoszexualitás emberi jogi megközelítése pedig azt hangsúlyozza, hogy senkit ne érhesen hátrány önmeghatározása miatt.

Irodalom

- Bayer; Ronald (1981): *HOMOSEXUALITY AND AMERICAN PSYCHIATRY. THE POLITICS OF DIAGNOSIS*. New York: Basic Books.
- Becker, Howard (1963): *OUTSIDERS: STUDIES IN THE SOCIOLOGY OF DEVIANCE*. New York: Free Press.
- Bullough, Vern L. (1974): *HERESY, WITCHCRAFT, AND SEXUALITY*. In: *Journal of Homosexuality*. Vol. 1(2). 183–201.
- Bullough, Vern L.–Bonnie Bullough (1977): *SIN, SICKNESS, SANITY. A HISTORY OF SEXUAL ATTITUDES*. New York: Meridian.
- Cass, Vivienne (1984): *HOMOSEXUAL IDENTITY: A CONCEPT IN NEED OF DEFINITION*. In: *Journal of Homosexuality*. Vol. 9 (2/3). 105–126.
- Cory, Donald Webster (1951): *THE HOMOSEXUAL IN AMERICA*. London: Routledge.
- Csányi Vilmos (1999): *AZ EMBERI TERMÉSZET. HUMÁN ETOLÓGIA*. Vince Kiadó.
- Dynes, Wayne R. szerk. (1990): *ENCYCLOPEDIA OF HOMOSEXUALITY*. Chicago: St James Press.
- Fluckiger, Fritz (1975): *CRITERIA FOR TREATMENTS IN HOMOSEXUALITY*. Kézirat. In: Tripp, C. A. (1975): *THE HOMOSEXUAL MATRIX*. New York: McGraw–Hill.
- Foucault, Michel (1996 [1976]): *A SZEXUALITÁS TÖRTÉNETE. A TUDÁS AKARÁSA*. Fordította Ádám Péter. Atlantis.
- Freud; Sigmund (1963 [1935]): *LETTER TO AN AMERICAN MOTHER*. In: *THE PROBLEM OF HOMOSEXUALITY IN MODERN SOCIETY*. Szerk.: H. M. Ruitenbeek. New York: E. P. Dutton.
- Freud, Sigmund (1982 [1930]): *ROSSZ KÖZÉRZET A KULTÚRÁBAN*. Fordította Linczényi Adorján. In: Freud: *ESSZÉK. Gondolat*. 327–407.
- Gilbert, Arthur N. (1981): *CONCEPTIONS OF HOMOSEXUALITY AND SODOMY IN WESTERN HISTORY*. In: *Journal of Homosexuality*. Vol. 6 (1/2). 57–68.
- Goodich, Michael (1976a): *SODOMY IN MEDIEVAL SECULAR LAW*. In: *Journal of Homosexuality*. Vol. 1(3). 295–302.

- Goodich, Michael (1976b): SODOMY IN ECCLESIASTICAL LAW AND THEORY. In: *Journal of Homosexuality*. Vol. 1(4). 427–434.
- Goffman, Erving (1963): STIGMA – NOTES ON THE MANAGEMENT OF SPOILED IDENTITY. London: Penguin Books.
- Gomes, Peter J. (1992): HOMOPHOBIC? RE-READ YOUR BIBLE. In: THE COLUMBIA READER ON LESBIAN AND GAY MEN IN MEDIA, SOCIETY, AND POLITICS. Szerk.: Larry Gross és James D. Woods. New York: Columbia University Press, 1999.
- Haire, Norman (1952 [1938]): SEXUAL ANOMALIES AND PERVERSIONS. PHYSICAL AND PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT, DIAGNOSIS AND TREATMENT. A SUMMARY OF THE WORKS OF THE LATE PROF. DR. MAGNUS HIRSCHFELD. London: Encyclopaedic Press.
- Hooker, Evelyn (1956): THE ADJUSTMENT OF THE MALE OVERT HOMOSEXUAL. In: THE PROBLEM OF HOMOSEXUALITY IN MODERN SOCIETY. Szerk.: Hendrik M. Ruitenbeek. New York: Dutton, 1963. 141–161.
- Katz, Jonathan Ned (1995): THE INVENTION OF HETEROSEXUALITY. New York: Dutton.
- Kertbeny Károly (ca.1857): AUTOBIOGRAPHIAI JEGYZETEK. Kézirat. In: OSZK Kézirattár: OctGerm 302A.
- Kiernan, James G. (1892): RESPONSIBILITY IN SEXUAL PERVERSION. In: *Chicago Medical Recorder* 3. 185–210.
- Krafft-Ebing, Richard von (1926 [1886]): PSYCHOPATHIA SEXUALIS KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A RENDELLENES NEMI ÉRZÉSRE. Novák Rudolf és Tsa.
- Lemert, Edwin (1951): SOCIAL PATHOLOGY: A SYSTEMATIC APPROACH TO THE THEORY OF SOCIOPATHIC BEHAVIOR. New York: McGraw–Hill.
- Lemert, Edwin (1975): HUMAN DEVIANCE, SOCIAL PROBLEMS, AND SOCIAL CONTROL. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Marcuse, Herbert (1969): EROS AND CIVILIZATION. London: Sphere Books.
- Matza, David (1969): BECOMING DEVIANT. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- McIntosh, Mary (1968): THE HOMOSEXUAL ROLE. In: *Social Problems* 16. 182–192.
- Merton, Robert (1938): SOCIAL STRUCTURE AND ANOMIE. In: *American Sociological Review* (3). 673–682.
- Merton, Robert (1968): SOCIAL THEORY AND SOCIAL STRUCTURE. New York: Free Press.
- Park, Robert–Ernest Burgess szerk. (1925): THE CITY. Chicago: Chicago University Press.
- Plummer, Kenneth (1975): SEXUAL STIGMA: AN INTERACTIONIST ACCOUNT. London: Routledge & Kegan Paul.
- Plummer, Kenneth (1998): AFTERWORD „THE PAST, PRESENT, AND FUTURES OF THE SOCIOLOGY OF SAME-SEX RELATIONS”. In: SOCIAL PERSPECTIVES IN LESBIAN AND GAY STUDIES. Szerk.: P. M. Nardi–B. E. Schneider. London: Routledge. 605–614.
- Seidman, Steven (1996): INTRODUCTION. In: QUEER THEORY / SOCIOLOGY. Szerk. S. Seidman. Cambridge: Blackwell.
- Szasz, Thomas (1971): THE MANUFACTURE OF MADNESS. A COMPARATIVE STUDY OF THE INQUISITION AND THE MENTAL HEALTH MOVEMENT. London: Routledge and Kegan Paul.
- Tripp, C. A. (1975): THE HOMOSEXUAL MATRIX. New York: McGraw–Hill.
- Troiden, Richard R. (1988): GAY AND LESBIAN IDENTITY – A SOCIOLOGICAL ANALYSIS. General Hall: Dix Hills.
- Ulrichs, Karl Heinrich (1994 [1864]): FORSCHUNGEN ÜBER DAS RÄTSEL DER MANNMÄNNLICHEN LIEBE. Berlin: Rosa Winkel.
- Weeks, Jeffrey (2000): MAKING SEXUAL HISTORY. Cambridge: Polity Press.
- Westwood, Gordon (1960): A MINORITY: A REPORT ON THE LIFE OF THE MALE HOMOSEXUAL IN GREAT BRITAIN. New York: Routledge.

Vörös István

A TÉLI ESTE HANGJAI

Egy férfi áll az ablakban
vállán csecsemővel.
A csecsemő nyög. A férfi
sóhajt. Az utcán felbúg
egy motor. Ellépnek
az ablaktól, nyikorog
a padló. A tükörben akkorát
csobban a tükörképük, mint
mikor valaki hasast ugrik
a stégről. A látvány
zajosan kering a szobában.
Nem látom magam, mondja
a férfi. A felesége
galagonyateát hoz be.
Az ajtószárny halkan
a szekrénynek ütődik.
Repülő tart keletnek
a város fölött. Villany-
kapcsoló kattan. Szárnysuhogás-
formát lehet hallani.
A nagyobbik gyerek
a lépcsőházban beszél:
„A kísértetek foga nem koppan
a pohárhoz. Nem is isznak.
Mégis hallható, hogy néha nagyot
nyel valamelyikük.” Edényzörgés a
konyhában. A fürdőben
mosógép táncol. A rádió
híreit valaki lehalkítja.
A férfi már megint ott
áll az ablaknál. A vállán
most nincs senki. Lent
sípolva kanyarodik
a villamos. Hallom a hideget,
gondolja. De a lánya
lélegzését csak akkor
hallani, amikor nem
alszik. Aztán
megszólal a telefon.

A FOLYÓPARTRÓL ÉS A LÉTRÁRÓL

Amikor azt veszed észre,
a szüleid öregednek,
te, mintha utánuk nyúlnál,
utánuk öregszel. A kézfejedden
barna folt jelenik meg.
Tegnap még veled együtt
fiatalok voltak, ma a diófa
alatt kutatnak az avarban,
ha találnak egy apró koponyát,
a cipőjükkel szétroppantják.
A fiam szerint a világ
végén van egy létra, épp-
olyan aranyszínű, mint
a száradt agyvelők a kis,
törött héjban, ha ott
fölkapaszkodnék, vissza-
juthatnék a gyerekkorba.
A világ végére egyszer én
vittem el őt. Az első
áradáskor a Duna-parti
bozótosban bolyongtunk.
Kizöldült fű, avarégetés
fekete karikája, csónakkikötő,
agyagos part nejlonzacskóval.
Mintha *valamennyi* dolog
között vitt volna az ösvény.
És egy kerítés mellett
beleszaladt a Dunába.
A tavaszi víz áttetsző
volt, mintha a feltámadásra
igyekvők lelke ömlene
előttünk. A felszín üveg-
lap, ami alatt nincs
semmi. Fölötte távoli
hegyek sodródtak. Az ég
felhőtlen, de jóformán
fehér, mintha kivételesen
ő tükrözné a vizet.
A túlsó part fái elvesztek
a párában. A nap felülről
beledobva ebbe a képbe,
a fehér sárga lett, az át-
tetszőre néhány aranypapír

borult, mint a világ
vége az addig történteke.
Aranyozás a létezőn, amit
egy óvatos mester visz föl.
Valóság: torzó, épp a törzse
hiányzik. A részek mégsem
kallódnak el. Volt valami
megszokott rendezetlenség
ott a világ végén. Persze
visszafordultunk. Megint
a sár, a kagyló- és üvegdarabok,
pár műanyag flakon.
Még hátranéztem. A csupasz
ágakon át mindenhol
sütött a végesség
biztonsága. De létrára
nem emlékszem.

Nick Hornby

CICIKRISZTUS

M. Nagy Miklós fordítása

Egy szóval se mondták, hogy miről van szó, meg azt se, hogy miért van szükségük egy magamfajta manusra. Hogy megmondjam az őszintét, akkor aligha vállaltam volna el azt a kurva melót. És ha okosabb vagyok, megkérdeztem volna tőlük a legelső napon, mert ha most visszagondolok rá, azért lett volna, ami felkeltheti a gyanúmat: mindannyian ott ültünk körben egy ilyen személyzeti szobában vagy mi a francban, és nagyba mondták, hogy ezt meg azt kell majd csinálni, és a hülye fejemmel föl se fogtam, hogy én vagyok úgy nagyjából az egyetlen hatvan év alatti férfi, akit fölvettek. Volt pár középkorú nő meg egy csomó trotyli, az a nyugalmazott katonapajti típus, de csak egyetlen velem kábé egykorú fazon, az meg egy kis nyüzüge – egy afrikai krapek, Geoffrey, aki úgy nézett ki, mint aki balhé esetén lazán lefut egy mérföldet, mielőtt visszanez. De néha megfeledkezem róla, hogy hogy nézek ki, ha értik, mire gondolok. Ott ültem, hallgattam, mit dumál az a nő a vakus fényképezésről, meg hogy mennyire mehetnek közel az emberek meg ilyesmi, és akkor inkább fej voltam, mint test, mert ha az ember hallgatja, amit valaki dumál, akkor csak a feje számít, nem igaz? Fej. Az az agy, nem pedig test. De a lényeg belőlem – mármint ezen a helyen, ebben az állásban – az, hogy százkilencven centi vagyok és száz kiló. Meg nem is csak az, hanem, hogy is mondjam... szóval olyan talpraesett fickónak nézek ki, gondolom. Úgy nézek ki, mint aki meg tudja védeni magát – tetkók, borotvált fej meg minden. De néha meg-

feledkezem erről. Akkor nem, amikor a szemem villanásával odébb pöckölök valami kis szarzsákok egy diszkó előtt, valami tizenkilenc éves kölyköt húszrongyos zakóban, aki próbál imponálni a csajának azzal, hogy pimaszkodik velem; de amikor nézek valamit a tévében, mondjuk, valami dokumentumfilmet, vagy amikor ágyba dugom a kölyköket, vagy amikor olvasok, szóval akkor nem gondolok arra, hogy hű a mindemit, hogy én milyen nagyra nőttem. Na mindegy, szóval nem gondoltam rá akkor se, amikor hallgattam azt a nőt, úgyhogy amikor azt mondta, hogy én a Déli Sült Csirke Szárnyban leszek, és a 49. számúra kell vigyáznom, nem kérdeztem meg tőle, hogy „Miért én? Miért van szüksége egy ilyen böhöm palira épp a Déliben?” Csak elcaplattam oda, mint egy balfék. Meg se fordult a fejemben, hogy valamilyen különleges küldetésben járok.

Azért fogadtam el ezt az állást, mert megígértem Lisának, hogy abba hagyom az éjszakai melót a klubban. Nem annyira az éjszakázás volt a gond – tíztől háromig hétfőtől csütörtökig, tíztől ötig pénteken és szombaton, vasárnap pihi. Oké, szétcseszte a hétvégéinket, és sohasem láttam a kölyköket reggel, de hozhattam őket az iskolából, adhattam nekik uzsonnát, és Lisának nem kellett napköziről gondoskodnia vagy valami. Egy fogorvosi rendelőben dolgozik a Harley Street mellett, klassz állás, rendes főnök, jó fizetés, kellemes munkaidő, és úgy, hogy én napközben otthon voltam, el tudtuk rendezni a dolgainkat. Úgy értem, nem volt ideális, mert soha nem lehettem rendesen Lisával – mire a kölykök lefeküdtek, és ettünk valamit, már vehettem is föl a majomszerkót, és indulás dolgozni. De mindketten úgy vettük, hogy ez csak átmeneti állapot, és végül majd valami mást fogok csinálni, bár a fasz tudja, micsodát. Azon igazából sohasem gondolkoztam. Néha megkérdezi, mit csinálnék, ha szabadon választhatnék, és mindig azt mondom, én lennék Tiger Woods – heti több millió dollárt keres, és azzal tölti az idejét, hogy délutánonként golflabdát ütöget olyan helyeken, mint Spanyolország meg Florida, plusz bombázó szőke csajai vannak (ezt az utóbbit sohasem említem). Mire ő, hogy nem, de komolyan, mire én, hogy de tényleg, komolyan mondtam, mire ő, hogy azért olyat mondjál, ami lehetséges. És akkor azt mondom, hogy na de akkor mi a lényege ennek a játéknak? Megkérdezed tőlem, hogy mit csinálnék, ha szabadon választhatnék, aztán meg azt mondod, hogy na ne, azért nem lehet csak úgy kurvára bármit választani. Szóval mit kéne mondanom? Mire ő, hogy de akkor is, túl öreg vagy, hogy profi golfjátékos legyen belőled – és igaza van, mert már harmincnégy éves vagyok –, és túl sokat cigizel. (Mintha az ember nem ütögethetne egy olyan nyavalys golflabdát, ha cigizik.) Válassz valami mást. Én meg azt mondom, oké, akkor én leszek a kibaszott Richard Branson. Mire ő, hogy most nem kezdhetsz el egyszer csak Richard Branson lenni. Először csinálnod kell valamit. Mire én, hogy oké, először kidobófiú leszek. És ekkor föladja.

Tudom, hogy jót akar, és próbál rávenni, hogy gondolkozzak az életemről, meg hogy az ember öregszik meg minden, de az az igazság, hogy harmincnégy éves vagyok, nincs szakmám, nincs képzettségem, és örülhetek, ha van egy olyan állásom, hogy kokósokat pofozhatok el valamilyen klubtól. Lisa szuper, de tényleg, meg ha belegondol az ember, hogy egyáltalán megkérdezi, az is azt mutatja, hogy szeret, és baromi nagyra tart, mert tényleg azt képzelem, hogy van választásom, és valaki más is ugyanúgy fog hinni bennem, ahogyan ő. Azt akarja, hogy azt mondjam: Ó, szeretnék egy DIY boltot vezetni, vagy szeretnék könyvelő lenni, és másnap már egy halom brosrával jönne haza, de én nem akarok DIY boltot vezetni, és nem akarok könyvelő lenni.

ni. Tudom én, hogy miben áll a tehetségem: abban, hogy bazi nagyra megnőttem, és abból hozok ki mindent, amit lehet. Ha bárki megkérdezi tőle, hogy mivel foglalkozom, azt mondja, biztonsági szakértő vagyok, de ha ott vagyok a közelben, amikor ezt mondja, nevetek egyet, és megmondom, hogy az más szóval azt jelenti, hogy kidobófiú. Nem tudom, most mit mondana. Biztos azt, hogy művészettörténész. Majd csak figyeljek meg. Eltelik két hét, és azon fog nyaggatni, hogy írjak az *Antiques Roadshow*-nak. Nem is tudom, hogy milyen világban él néha. Gondolom, attól van ez, hogy a fogorvosi rendelőben dolgozik. Mindenféle emberekkel találkozik, akik tele vannak pénzzel, de közben ugyanolyan sötétek, mint én, legalábbis egy csomóan közülük, és ettől összezavarodik benne, hogy mi lehetséges és mi nem.

De mint mondtam, nem a munkaidővel volt a gond. Akadt néhány csúnya eset mostanában, én meg elmeséltem őket, mert megijesztettek, ő meg persze tiszta frász lett, és megígértem neki, hogy felmondok. Tudják, az a gond újabban, hogy nem számít, mennyire kemény srác vagy. Úgy értem, a kölykök nagy részét, akik a Casablancába járnak, szó szerint fél kézzel föl tudtam volna emelni a grabancánál fogva, és ha az ember ezt meg tudja csinálni... Fogalmazzunk így, hogy nem kellett túl gyakran alsónadrágot cserélnem. (Azért persze cserélem, mindennap, nehogy azt gondolják, hogy szarok a higiénéjára.) Csakhogy újabban mindenki föl van szerelve. Senki sem mondja, hogy vigyázzál, haver, mert elkaplak. Mind azt mondják, hogy vigyázzál, haver, mert megkésellek, én meg erre, hogy igen, na ne mondd, mire megmutatják, hogy mijük van, és akkor azt gondolja az ember, a kurva életbe, ez azért már nem vicces. Mert hogyan vigyázhat magára az ember, ha valakinek kése van? Sehogy. Szóval kábé egy hónappal ezelőtt kiszórtam a klubból egy szemét kis krapekot, mert túlságosan szívózott egy csajjal, aki a barátnőivel volt ott. És hogy őszinte legyek, valószínűleg a feltétlenül szükségesnél eggyel több pofont kevertem le neki, mert tényleg kurvára az idegeimre ment. És a következő pillanatban ott a kezében egy... egy olyan izé... Soha nem láttam még semmi hasonlót, de olyasmi volt, mint egy szurony, kábé húsz centi, de kurvára éles meg rozsdás, és elkezd böködni felém, és azt mondja, halott ember vagyok. Szerencsém volt, mert be volt szarva a gyerek, és nem is úgy tartotta azt az izét, ahogy kellett volna, úgyhogy nem felém mutatott a hegye, hanem lefelé, én meg teljes erőmből belerúgtam a kurva kezébe, mire elejtette a vasat, és akkor ráugrottam a kölyökre. Kihívtuk a rendőrséget, és bevitték, de amikor elmentek, letettem a lantot. Kész, vége. Tudom, mit gondolnak az emberek: azt gondolják, hogy ha valaki ilyen munkát választ, akkor maga keresi a bajt, sőt alighanem direkt azért csinálja, mert egy nagy barom állat, aki szereti bántani az embereket. Faszt. Én nem szeretem bántani az embereket. Én azt nevezem jó éjszakának a Casablancában, amikor nem történik semmi. Úgy értem, oké, le kell kapcsolnom pár embert, aki be akar menni, mert kiskorúak, vagy kilőtték magukat, de azt tartom a munkám lényegének, hogy segítsék az embereket jól szórakozni, anélkül, hogy félniük kellene mindenféle seggfejektől. De tényleg, komolyan. Úgy értem, oké, nem vagyok egy Teréz anya vagy valami, nem jótékonykodom, és nem váltom meg a világot, de nem olyan szar meló az, ha az ember ilyen szemmel nézi. Igazából családszerető ember vagyok. És az nekem nem kóser, ha hajnali kettőkor rozsdás szuronyokkal hadonásznak nekem. Nem akarok valami vacak klub ajtaja előtt meghalni. Úgyhogy elmeséltem a dolgot Lisának, beszélgettünk róla, és lelélceltem. Szerencsém volt, mert csak két hétig voltam munka nélkül. Segélyt különben se kaptam volna, mert önként hagytam ott az előző munkaadómat. „De annak a fazonnak volt egy rozsdás szuronya” – mondtam. „Hát ezt a munkaadóival kel-

lett volna megbeszélne” – mondta a nő. Mintha akkor felajánlottak volna egy irodai állást. Vagy írásos figyelmeztetésben részesítették volna a szuronyos kölyköt. De nem számított különben sem, mert szinte rögtön megtaláltam ezt az állást – egy munkaközvetítő hivatalban. A pénz sokkal kevesebb, de jobb az időbeosztás. Egészen fel voltam dobva. Ugyan mi nehéz lehet abban, gondoltam, állni egy festmény előtt?

Szóval. Megvolt az eligazítás, és utána mindenkit a saját posztjához vezettek a galériában. Útközben próbáltam visszaemlékezni, hogy voltam-e már valaha művészeti galériában. Az ember azt gondolná, hogy csak vissza tud emlékezni, ha volt, de az a gond, hogy a művészeti galériák pontosan úgy néznek ki, amilyenek az ember elképzeli őket – egy csomó folyosó, képekkel a falakon, és emberek, akik ballagnak egyiktől a másikhoz. Úgyhogy honnan tudhatnám, hogy voltam-e már ilyenben? Mintha lettem volna, de az is lehet, hogy csak a tévében láttam, vagy filmekben – van, ugye, az a részlet a *Gyilkossághoz öltözni*ben, ahol az a fazon próbálja elkapni a csajt, és mindig más termekben látják egymást. De egyvalamit tutira mondhatok: ha voltam is ilyen galériában, soha nem élveztem. Mert ha voltam, akkor az valami iskolai kirándulás lehetett, és veszettül untam, mint az összes iskolai kirándulást, amire elvittek. Az egyetlen, amire most is emlékszem, az volt, amikor valami római romokhoz mentünk el, és kiszedtem néhány követ egy olyan mozaikakármiből. Ott álltam a szélén, és kilazítottam néhányat a lábammal, és miközben a tanár beszélt, leguggoltam, mintha csak a cipőmet kellene bekötnöm, és belecsúszttam párat a zsebembe. És mikor mentünk hazafelé a busszal, megmutattam a többi srácnak, hogy mit csináltam, és kiderült, hogy ők is mind pontosan ugyanazt csinálták, és ott volt a kezünkben a fél kibaszott padló. Aztán azt láttuk, hogy a fazon, akinek vigyáznia kellett a romokra, rohan a buszunk után, és mindannyiunknak ki kellett mennünk előre, és beledobálni, amink volt, egy nejlonszatyorba. Baromi nagy zűr lett belőle. Szóval alighanem elmentünk valami művészeti galériába is valamikor, csak nem emlékszem rá, mert senki nem csórt el semmilyen festményt.

Az az ábra, hogy ez a galéria egészen olyan, mint egy normális galéria, mármint az első termekben – gyümölcsös csendéletek meg minden, de aztán kezd baromi fura lenni. Először átmentünk néhány olyan termen, ahol a képek egyáltalán nem is képek, csak valami pacák, és amikor odaértünk a mi részlegünkbe, az új kiállításhoz, ott már nem is nagyon voltak képek. Mindenfelé állatok darabjai voltak, meg egy sátor, meg légáramlatokban lebegő pingponglabdák, meg egy betonból készült kis ház, meg videofilmek arról, hogy valami emberek verseket olvasnak. Inkább valami iskolai nyitott napnak nézne az ember, mint művészeti galériának. Szóval hogy itt egy kis biológia, amott fizika, hátul angol, média tagozat a vécék mellett...

– Hát, ezeket én is meg tudtam volna csinálni – mondta az a szánalmas öreg faszi, akit Tommynak hívtak, és már nyafogott egyet azon is, hogy miért olyan rövidek a kávészünetek. – Ja, mosmár igen, vén szarrágó – mondtam neki. – Most, hogy láttad őket. Így már bárki meg tudná csinálni őket. De nem jutott eszedbe. Úgyhogy elkéstél. – Elégedett voltam magammal. Az egészet az egyik tanáromtól szedtem fel még a suliban, leszámítva a „vén szarrágót”. Azt én tettem hozzá. Valami verset olvastunk, és az egyik kölyök pontosan ugyanazt mondta, mint most Tommy – „Ezt én is meg tudtam volna csinálni”. Mert könnyű vers volt. Rövid, és ismertük az összes szót belőle, és még csak nem is rímelt. És a tanár azt mondta: „Nem, nem tudtad volna. Most már tudnád, mert egyszerűen csak lemásolhatnád. De magadtól nem jutott volna az eszedbe.” Ez okos, gondoltam. Különben Tommy nem szólt hozzám, mióta vén szarrágónak neveztem, aminek örülök.

Leszarom, hogy ez művészet-e vagy hogy ki tudná megcsinálni. Az a lényeg, hogy jó galéria ez, nem unalmas. Mármint a mi kiállításunk. A többi terem a teheneket ábrázoló festményekkel, azok unalmasak. De a mieink az igazi tehenekkel, amiket kis darabokra vágtak, azok nem. Kell, hogy legyen bennük valami mondanivaló, nem igaz? Persze mindennel ezt nem lehet megcsinálni, az is világos. Úgy értem, tehenekkel meg sátrakkal meg kis házakkal igen, de, mondjuk, egy kibaszott folyóval már nem ilyen egyszerű a helyzet. Azt muszáj lenne mégiscsak lefesteni.

Szóval. Egyre kisebb lett a csoportunk, mert a nő, aki elvezetett a posztunkhoz, egye-sével kitett bennünket, mintha egy buszban utaztunk volna. És végül én maradtam az egyetlen utas. Mint amikor elmentünk Lisával egy társasutazásos nyaralásra Spanyolországba, sok-sok évvel ezelőtt, még mielőtt megszülettek a kölykök, és egy busz várt minket a repülőtéren, és az összes többi kurva turistát előbb kitették a szállodájuknál, mint minket, mert kiderült, hogy a miénk két mérföldre van a kibaszott tengerparttól. Az én festményem is valami ilyesmi volt. Oldalt volt, egy külön szobában, és még el is függönyözték a bejáratát, úgyhogy teljesen el volt különítve a többitől. Előtte meg egy felirat: „FIGYELEM! Ez a terem kényes témájú kiállítási tárgyat tartalmaz. Kérjük, ne menjen be, ha úgy érzi, megsérthetik az érzéseit. Csak 18 éven felülieknek.” A nő erről nem mondott semmit. Fütyült rá – meg se kérdezte, hogy az *én* érzéseimet nem sértheti-e esetleg az az akárm.

– Maga itt lesz bent – mondta. – Vigyázzon! Arra számítunk, hogy itt bajok lesznek. – Azzal elment.

Bementem a függöny mögé, és a hátsó falon egy hatalmas, Jézust ábrázoló kép volt. Mondjuk, olyan három és fél méter magas lehetett, és vagy két méter széles. Olyasféle kép, amelyet már látott az ember – csukott szem, töviskoszorú a fején. Szóval akkor ez az, amikor már fönn van a kereszten, nem igaz? Olyan közelképféle, fej meg váll, úgyhogy a keresztből alig látszik valami, de ami ezen a képen rajta van, a többin meg nincsen – legalábbis én sohase láttam, hogy rajtuk lett volna –, az az, hogy az ember tényleg látja, hogy mennyire kibaszottul fájhatott, amikor felszögelték. Általában úgy néz ki, mintha Jézus szundítana, de ezen nem, itt teljesen eltorzul az arca a fájdalomtól. Az ember tényleg nem szeretne a bőrében lenni, annyit mondhatok. Úgyhogy az első, amit gondoltam, az volt, a kurva életbe, ez egy baromi jó kép. Mert elgondolkoztatja az embert, márpedig én nem gyakran gondolkodom efféle dolgokról. Jézusnak a közelében sem voltam vagy három éve, amikor Lisa húga férjhez ment.

A második gondolatom meg az volt – egy pillanatra el is felejtettem a feliratot meg a függönyt meg mindent –, hogy ugyan ki a faszt sértene ez? Mert az ember bemehet bármelyik templomba, és ugyanezt láthatja. Lehet, hogy nem ennyire realistán, szóval olyan tizennégy éven aluliaknak szóló változatban, de nagyjából azért mégis ugyanezt: bajusz és szakáll, töviskoszorú, bánat. Mert az az ábra, hogy messziről nem lehet látni, hogy van csinálva. Mikor az ember belép a függöny mögé, csak a képet látja, az arcot. Egészen közel kell menni hozzá, hogy mást is látni lehessen. Úgyhogy nem értettem, mire a nagy felhajtás. Csak azt gondoltam: na ja, a vallásos emberek... Dilinyósok. Mert azok a legtöbben, nem? Úgy értem, nem lehet egy kalap alá venni őket meg minden, de azért az ember nem venne feleségül egy olyat, nem igaz?

Van egy szék a kép előtt, és odamentem, hogy leüljek rá. És ahogy közeledtem, már láttam, hogy a kép sok száz – vagy talán több ezer, több millió – kis négyzetből áll, mint azok a mozaikdarabkák, amiket kikaptartam a római romokból. És amikor egészen közel voltam, azt is láttam, hogy ez a több millió kis négyzet valójában mind egy kis kép,

és mindegyik kis képen van legalább egy női mell. Szóval... ismerik azokat a festményeket, amelyek kis pöttyökből állnak? Na, így csinálták meg ezt a Jézus-képet is – csak itt mindegyik pötty egy vagy több cicit ábrázolt. És az is volt a címe: *CiciKrisztus*. Voltak nagy mellek és kis mellek, meg kis bimbók és nagy bimbók, meg fekete mellek és fehér mellek. És némelyiken egyszerre négy cici is volt, és akkor már azt is láttam, hogy mindegyik kis kép valami pornómagazinból lett kivágva és aztán fölragasztva. Éveket dolgozhatott rajta a fickó. Úgyhogy most már értettem, mire föl van ott kint a felirat.

És akkor viszolyogtam tőle. Két perccel azelőtt még tetszett, most meg gyűlöltem. És gyűlöltem a fickót is, aki csinálta. Buzi állat. Odamentem, hogy megnézzem a művész nevét, és kiderült, hogy egy nő az. Martha Marsham. Hogy csinálhat ilyet egy nő? – gondoltam. Azt megértettem volna, ha valami pasi csinálja, akinek túl sok pornóúj-ságja van otthon, és nincsen barátnője. De egy csaj? És reméltem, hogy valakinek sikerül valahogy szétcsesznie ezt a képet, és, mondtam magamban, én ugyan nem fogom leállítani őket, ha nekikezdenek. Talán még segíték is nekik. Mert ez azért felháborító, hát nem, Jézus csupa ciciből? Ez nem rendjén való.

Egyvalamit még elfelejtettem mondani: mindez kábé este hatkor volt, és a kiállítást még nem nyitották meg a közönségnek. Másnapról volt nyitva, de behívtak bennünket, hogy legyünk ott a megnyitó ünnepség alatt is. Még nézegettem a sok kis képecskét, amikor bejöttek az első emberek borospohárral a kezükben. Kicsit úgy éreztem magam, mint egy szexuális nyomoronc, mint akit rajtakaptak, amint éppen mocskos képeket nézeget, bár tulajdonképpen azt is csináltam, ha jobban belegondolunk. Meg ha nem, akkor is. Gyorsan abba hagytam a szemlélődést, és megálltam a szék mellett, a hátam mögé téve a kezem, egyenesen előrenézve, mint aki őrszolgálatban van, miközben az a két ember, egy nő meg egy férfi, szemügyre vette a képet.

– Egész szép, nem? – mondta a nő. Kábé velem egykorú lehetett – rövid haj, procos típus.

– Igen? – A fazon nem volt annyira biztos benne, úgyhogy eldöntöttem, hogy ő a szimpatikusabb, még a lazára vett sérója, a hóentrógere és az öltönye ellenére is.

– Te nem úgy gondolsz?

A fazon vállat vont, és kimentek. Semmi olyasmi nem volt, amit annyit csócsálnak a vígjátékokban, hogy a csórikáim az állukat dörzsölgetik, és baromságokat beszélnek. (Soha nincs ilyesmi, mármint az én tapasztalataim szerint, amelyek immár két napot ölelnek fel. A legtöbb ember nemigen mond semmit. Megnézik, aztán agyó. Szerintem azért, mert félnek, hogy hülyeségeket fognak beszélni, ami engem persze kiakaszt, mert ha már odaültettek, szeretném hallani a hülyeségeket. Valamit, amin lehet nevetni. De semmi.) A következő pár fiatalabb volt, húsz-egynéhány évesek, olyan egyetemistaformák, és őket jobban érdekelttem én, mint a kép.

– A kurva életbe – mondta a srác.

– Mi van?

– Ezt a fazont nézd meg.

És a lány rám nézett, és elnevette magát. Olyan volt, mintha a kiállítás része lennék, és nem hallanám, amit beszélnek.

– Hát – mondta a csaj. – Meg lehet érteni őket.

És azzal ők is kimentek. Addigra kezdtem kicsit sajnálni azt a Martha nevű nőt. Úgy értem, az ember a fasz tudja milyen sok időt tölt azzal, hogy megcsináljon egy ilyen képet, aztán az emberek bejönnek, rám néznek, nevetnek, aztán húznak is ki. Elkérhetném tőle a honoráriumát, vagy mi a frászt kapnak az ilyenek.

Abban a pillanatban, hogy az egyetemisták kimentek, megint zizzent a függöny, és egy női hangot hallottam, hogy „Taram!”, és aztán egy egész csoport nyomult be – két fiatal srác, egy idősebb pár meg egy fiatal nő.

– Ó, Martha – mondta az idősebb nő. – Ez fantasztikus. Erre özönleni fognak. – Szemügyre vettem a csoportot, és kapásból arra gondoltam, hogy az anyu meg az apu az, meg a nő pasija, meg talán a bátyja. Martha kábé harmincéves, és nem igazán úgy néz ki, amilyennek elképzeltem – semmi szőkített haj, piercinges orr meg ilyesmi. Szóval egészen normális, de komolyan. Ilyen hosszú, zöld, indiános szoknya van rajta, meg olyan kabát, amit inkább hajszálcsíkos férfizakónak nézne az ember, és hosszú haja van, de... olyan helyes. Barátságos.

Egy pillanatra átfutott az agyamon, hogy vajon anyus meg apus tud-e a cicikről meg minden, mert nekem is tetszett a kép, amikor először bejöttem. De aztán rájöttem, hogy ez hülyeség, és hogy a csaj biztosan mondott nekik valamit róla, mielőtt bejöttek, vagy az is lehet, hogy már réges-régen mindent elmesélt. De akkor meg miféle szülők lehetnek ezek? Könnyű elképzelni, mit kaptam volna az apámtól, ha azt mondtam volna neki, hogy készíték egy képet Jézusról csupa cickóból. Alighanem látni akarta volna a ciciket, de Jézus miatt lekevert volna egypár frászt. Úgyhogy megnéztem magamnak Martha anyját és apját, hogy mifélék lehetnek. Az apja magas volt, farmert viselt, hosszú, szürke haja lófarokba fogva; és farmert viselt az anyja is, de azért ő inkább nézett ki bárki emberfia anyjának, mint amennyire a fazon valaki apjának. Persze mindannyian olyan művészformák voltak. Úgy néztek ki, mint akik otthon üldögelnek, füvet szívnak, és festenek. És nyilván ezért nem kevert le egy pofont a csajnak egyikük sem, amiért pornóból csinálta meg Jézust.

– Szeretnék egy fényképet – mondta Martha. – Hogy mindannyian benne legyünk. – Aztán rám nézett. – Megtenné?

– Persze – mondtam.

– Egyébként Martha vagyok.

– Dave.

– Szia, Dave. – Kezet fogtunk, aztán a kezembe nyomta a fényképezőgépet, és lefényképeztem őket, ahogy ott álltak vigyorogva meg mutogatva, és nem tudtam, hogy helyes-e ez, mármint figyelembe véve, hogy milyenfajta kép előtt álltak. De közben arra is gondoltam, hogy milyen jó lenne közelebből ismerni ezeket az embereket vagy hozzájuk hasonlókat, mert olyan helyesek, vidámak és érdekesek voltak. Szerettem volna ilyen ősz lófarkas fatert a szájalmas öregem helyett, aki mindig a kibaszott írekkel meg a kibaszott feketékkel van elfoglalva; úgy gondoltam, ha ilyen apám lett volna, akkor nem jelentkeztem volna a seregbe, ami életem legnagyobb baklövése volt.

Szerettem volna kérdéseket feltenni nekik. Szerettem volna megkérdezni Marthától, hogy miért érezte úgy, hogy meg kell csinálnia, amit megcsinált, és hogy miért pont cicikből, és miért pont Jézust, és hogy tényleg az-e a célja, hogy felhergelje az embereket. És meg akartam kérdezni a szüleitől, hogy nem szégyellik-e, amit a lányuk csinált, vagy még büszkéik is rá, vagy hogy is van ez. De nem kérdeztem semmit, és nem lettem okosabb attól sem, amiket mondtak; a fényképezkedés után arról beszéltek, hogy hova menjenek enni, meg hogy eljött-e a megnyitóra ez vagy az az ember, akit ismertek. Mielőtt kimentek, Martha odajött hozzám, arcon puszilt, és azt mondta: „Köszönöm.” Én meg, persze, hogy: „Ó, semmiség.” De azért baromi jólesett. Különlegesnek éreztem magam, mintha igazi, fontos állásom lenne.

Martha mosolygott, s aztán megint egyedül maradtam.

Meséltem Lisának a képről aznap este, amikor hazaértem a megnyitó után. El se akarta hinni – azt mondta, hogy undorító, meg hogy elképesztő, hogy egy ilyen kép fönt lehet a falon egy híres galériában. Én meg azon kaptam magam, hogy védeni kezdem, hogy Martha oldalára állok. Nem is tudom, hogy miért. Lehet, hogy tetszett egy kicsit, vagy lehet, hogy a családjá tetszett – talán megbíztam bennük, és a befolyásuk alá kerültem. Mert biztos voltam benne, hogy kedves emberek, és ha ők nem látnak semmi rosszat a *CiciKrisztus*ban, akkor lehet, hogy nincs is benne semmi rossz. Meg különben is, amit Lisa mondott, hát... Tiszta hülyeség volt. – Ki kellene vinned onnan, amikor senki sem látja, és darabokra tépni – mondta.

– Miután annyit dolgozott rajta? – mondtam.

– Az teljesen lényegtelen – mondta. – Hitler is sokat dolgozott, nem?

– Ugyan mit árt neked az a kép? – kérdeztem. – Nem kell odamenned és megnézned.

– De akkor is rossz érzés tudni, hogy ott van – mondta. – Az én pénzből. Amit adóba befizettem.

Amit adóba befizetett! Az adójának vajon mekkora része ment el a *CiciKrisztus*ra? Úgy beszélt, mint azok a hibbantak a rádiós betelefonálás műsorokban. Kivettem két pennyt a zsebemből, és odapöcköltem neki. – Tessék – mondtam –, itt az adód. És még kamatot is kaptál rá.

– Mitől vagy annyira oda? – kérdezte.

– Attól, hogy szerintem az a kép jó – mondtam. – És okos.

Lisa szerint meg nem okos volt, hanem idióta. Szerintem meg ő volt idióta, és ezt meg is mondtam neki, és mire lefeküdtünk, már nem beszélünk egymással.

Na, szóval tegnap délelőtt felszállok a buszra, hogy menjek dolgozni, és felveszem az újságot, amit valaki ott hagyott az ülésen, és tessék: ott a festményem az egész hetedik oldalon. „Tüntetés a perverz festmény ellen” – ez a főcím, alatta meg a sok rizsa, hogy milyen felháborító, meg hogy az egyház meg a konzervatív párt képviselői tépik a szájukat, hogy ezt nem volna szabad megengedni, és valaki a rendőrségtől azt nyilatkozta, hogy el akarnak beszélgetni Marthával, és lehet, hogy eljárást indítanak ellene közbotrányozás miatt. Elolvastam, és az jutott eszembe: hé, hiszen most először vagyok benne az újságban. Mert ha úgy vesszük, benne vagyok, nem? Az az én termem, az én privát termem, sőt a képre is kezdtem valami bizarr módon úgy gondolni, hogy az enyém. Valószínűleg Marthán kívül senki nem töltött annyi időt a nézegetésével, mint én, és emiatt valahogy úgy érzem, hogy meg kell védenem. (Még szép, ha jobban belegondolunk, hisz az a munkám.) Nem tetszik, hogy azt mondják rá, hogy perverz, mert persze az, de ugyanakkor mégse, és nem tetszik, hogy a rendőrök eljárást akarnak indítani Martha ellen közbotrányozás miatt, és nem tetszik, hogy esetleg le akarják szedni, mert az ajtó fölött ki van írva, hogy aki úgy gondolja, hogy nem fog tetszeni neki, az ne menjen be. Akkor meg minek mennek be? Szeretném, ha az emberek azt látnák benne, amit én: valamit, ami szép, ha egyféleképpen nézi az ember, mármint messziről, és csúnya, hogyha másképpen, vagyis ha közel megy hozzá. (Néha ugyanezt érzem Lisával kapcsolatban is. Amikor bejön a szobába, és épp indulni akarunk valahova, és kifestette magát, meg megcsinálta a haját meg minden, az ember azt gondolná, hogy akár manöken is lehetne. Néha meg felébredek éjszaka, a másik oldalamba fordulok, és ott van tőlem tíz centire, és rossz a lehelete, és kicsit horkol, és az ember azt gondolja... Na jó, hagyjuk, hogy mit gondol az ember, de biztos nem azt, hogy nagy karrier várna rá manökenként. Ugyhogya lehet, hogy Martha képe is egy ki-

csit ilyesmi.) De ha ezek az emberek keresztülviszik az akaratukat, akkor senki sem fog látni semmit, és az nem lehet helyes, ha már egyszer annyit dolgozott vele Martha. Az a rengeteg vagdosás meg ragasztgatás...

Tudták, hogy egy galériában nem szabad dohányozni? Én se. A kurva életbe.

Mikor odaértem, már tömeg állt kint. Voltak, akik csak látni akarták a kiállítást, meg voltak tüntetők – plakátokkal, zsoltárokat énekelve –, és voltak tévéstábok meg fotóriporterek, szóval állt a bál. Átnyomakodtam, bekopogtam az ajtón, megmutattam a belépőmet, és az egyik srác beengedett.

– Zűrös nap elé nézel – mondta egy másik, amikor mentem, hogy beöltöztek, én meg azt gondoltam, hogy aha, alig várom.

Eleinte nem nagyon történt semmi. Egyfolytában jöttek az emberek, és megbámulták a képet, és páran cöcögtek vagy valami, de az az igazán ügyes ebben a képben, hogy az embernek egészen közel kell mennie, hogy megsértse az érzéseit, mert ha csak megáll a szoba innenső oldalán, akkor nem lát mást, csak Krisztus arcát. Úgyhogy a cöcögők tiszta majomnak néznek ki, mert oda kell menniük és beledugniuk az orrukát a képbe, hogy lássák a ciciket, úgyhogy az ember végül róluk gondolja azt, hogy perverz. Mert, ugye, először is füttyülniük kell a felíratra az ajtó fölött, ami figyelmezteti őket, hogy ne menjenek be, aztán egészen oda kell menniük a képhez, és csak utána kezdhetik el, hogy „Jaj, milyen undorító”. Úgyhogy ők maguk kajtatnak utána.

Kábé egy óra telt el, amikor jött az első dilinyós. Úgy is nézett ki, mint egy dilinyós: nagy foltokban hiányzott a haja, mintha megették volna a molyok, és olyan baromi nagy szemüveg volt rajta, meg folyton pislogott, mint valami eszement bagoly. Meg még úgy is volt öltözve, mint egy dilinyós: egy ilyen meleg napon télikabátot viselt, te-liaggatva kitűzőkkel, rajtuk olyan szövegek, hogy NE KÖVESS – ÉN IS ELTÉVEDTEM meg MÉZESCSÓK-SZÖRNYETEG VAGYOK. Búzlott is meg minden. Úgyhogy nem volt nehéz kiszűrni, szó se róla. Nem egy olyan álcázott fajta dilinyós volt, ha értik, mire gondolok.

Pár percig csak bámulta a képet, aztán térdre omlott, és imádkozni kezdett. Hogy „Mennyei atyám aki nekünk adta egyszülött fiadat Jézus Krisztust hogy megváltson minket kérlek tekints le ránk bla bla bla”, szóval a szokásos, de az volt benne a hátborzongató, hogy nem lehetett megállapítani, hogy azért imádkozik-e, mert Krisztus kép-mása van előtte, vagy úgy, ahogy *A szelleműzőben* imádkoztak, hogy elűzze a démonokat a szobából vagy valami. Akárhogyan is, kis idő múltán tele lett vele a hócipóm, és kiszeltem egy szabályt.

– Sajnálom, uram. A galériában tilos térdepelni – mondtam.

– A maga halhatatlan lelkéért imádkozom – mondta.

– Azt én nem tudhatom, uram, de a térdeplést nem engedélyezzük. Vaku használata, szendvics, térdeplés – ez mind tilos.

Felállt, és folytatta a motyogást, úgyhogy megmondtam neki, hogy az imádkozás is rajta van a listán.

– Magát nem is érdekli? – kérdezte.

– Micsoda, uram?

– Magát nem érdekli, hogy merrefele megy?

– Miért, merrefele?

– A pokolba, ember! Ahol kígyók fogják szívni a szemgolyóit, és lángok fogják nyaldosni a belső szerveit egy örökkévalóságig?

– Nem nagyon, uram. – Amin azt értettem, hogy nemigen hinném, hogy a pokolba kerülök. Legalábbis nem azért, hogy ott állok egy kép előtt.

Az ember nem szívesen menne végig ezen az úton, a kígyós-nyaldosós úton, nem igaz? Az nem valami... *vidám*, nem igaz? Úgy értem, vajon milyen lehet annak a krapeknak a bőrében lenni? És egyáltalán mit keres ez itt? Csak mászkál mindenfelé, és keresi az olyan dolgokat, amik láttán elkezdhet pislogni meg térdre borulni meg motyogni? Az egész életét azzal tölti, hogy a Soho meg a King's Cross környékén csatangol? Mert ha igen, akkor nem csoda, hogy dilinyós. Ha az ember semennyi időt sem tölt azzal, hogy játszik a kölykeivel (és annyit mondhatok, hogy ennek a fazonnak aztán tutira nincsenek kölykei), vagy iszik a haverjaival (és lefogadom, hogy haveroknak sincs nagyon bőviben), vagy nézi a *Frasiert* (szeretem a *Frasiert*)... akkor a végén ilyen lesz, mint ez, nem?

Épp amikor tűnődtem, hogy mit is csináljak vele, két nő jött be, és a csórikám elhúzta a csíkot, és egy ideig nyugalom volt. De aztán épp ebédszünet előtt, amikor már kezdtem azt gondolni, hogy végül is erőszakmentes nap lesz a mai, egy olyan kutyanyakörves fazon sétál be. Egy kibaszott plébános! Fiatalabb volt, mint a legtöbb plébános, meg egy kicsit flancolósabb is – olyan Hugh Grantes hanyag sérója volt, meg farmert viselt. Bejött a szobába, és megállt, és bámult, és tudtam – mert addigra kitapasztaltam az összes szöveget és távolságot –, hogy semmit sem láthat onnan, ahol áll. Pontosabban Krisztust látja, de a ciciket nem. Úgyhogy amikor elindult a kép felé, én odaléptem, hogy elálljam az útját, és úgy álltunk ott, hogy majdnem összeért az orrunk.

– Miért akarja ezt tenni, tisztelendő úr? – kérdeztem. – Miért nem marad ott, ahol van?

– Saját magamnak kell véleményt alkotnom – mondta.

– Tudja, hogy mi van ott – mondtam. – Mindenki tudja már, hogy mi van ott. Miért kell odamennie, hogy megnézzé? Maradjon, ahol van. Nézze. Gyönyörű.

– Hogyan lehet gyönyörű bármi, ami pornográfiából van?

Egy pillanatra szerettem volna vitatkozni vele. Meg akartam mondani neki, hogy ez nem is pornó. Legfeljebb szex. Olyan, amilyen az újságokban is van a harmadik oldalon. A pornó az, amit a hadseregben néztünk, kutyákkal meg felcsatolt műfütyis lesbikusokkal meg minden, de az ember nem kezd el kutyás szexről beszélgetni egy plébánossal, nem igaz? Én mindenesetre nem kezdtem el.

Jobbra mozdult, hogy elmenjen mellettem, úgyhogy én balra mozdultam, aztán megcsináltuk ugyanezt a táncot a másik irányba. Kezdtett bepapulni, úgyhogy végül oda kellett engednem; különben tettelegesséig fajult volna a dolog, de tényleg, és kirúgtak volna, amiért padlóra küldtem egy plébánost.

– Most boldog? – kérdeztem, miután ott állt egy darabig a képnél.

– Mit gondol, miért csinálta ezt az a nő?

– Én nem tudhatom, tisztelendő úr. De nagyon kedves fiatal hölgy.

– Úgy még elszomorítóbb.

Hát, nekem nem, gondoltam. Ha valami vén faszi csinálta volna, akinek az a hobija, hogy benéz a nők szoknyája alá, akkor más lenne az ábra, meg megint más így, ha az ember már látta ezt a Marthát, hogy milyen ember meg minden. Akkor bízni kezdesz benne, és bízol abban is, amit csinál, és amiért csinálja. Én legalábbis megbíz-

tam benne. Megértem én, hogy ez nem működik mindenkinnél. Ha azt a dilinyóst vesszük például, neki nem sokat számítana.

– Azt hiszem, már elég időt töltött itt – mondtam a plébánosnak. Ez természetesen teljesen szabályellenes volt, de az az igazság, hogy elegendő volt belőle, és nem akartam többé a szobámban látni.

– Elnézést, hogy mondta?

– Megmondták nekünk, hogy figyeljünk azokra az emberekre, akik több mint öt percet töltenek itt. Tudja, perverzek meg ilyesmi. – Ez megtette a hatását.

Ha csak az újságban olvasok a *CiciKrisztus*ról, vagy a hírekben látom, akkor csak rosszat gondoltam volna róla, az egészen biztos. Hogy perverz. Idióta. Az adófizetők pénzének pocsékolása. (Az ember mindig ezt mondja, még akkor is, ha gőze sincs róla, hogy az adófizetők pénzéből készült-e valami, bármi legyen is az, vagy sem, nem igaz?) És aztán valószínűleg soha nem gondoltam volna bele a dologba még egyszer. Pedig bonyolultabb, már ha az ember ténylegesen ott áll mellette egész nap. És még mindig nem tudom, mit is gondolok róla, komolyan, de a dilinyósban meg a perverz plébánosban meg a többiekben, akik bejöttek azon az első délelőttön, hogy megnézzék a képet, az a nagyszerű, hogy eldöntik helyetted a kérdést, hogy kinek az oldalán állsz. Hát, nem az övéken, az biztos, és minél több időt kell együtt töltenem ezekkel a buzikkal, annál jobban utálok őket. Ennyire egyszerű ez, de komolyan. A kedves embereknek tetszik a kép, és megértik, és megnézik ugyan, hogy hogyan készült, de nem ezért bámulják meg; a gecmarek meg bejönnek, órákon át bámulják a cickókat, nyöszörögnek egymásnak (vagy, ha teljesen bolondok, önmagukban)... Az embernek nem kell sokáig gondolkodnia, hogy mi a véleménye. Csak meg kell néznie, hogy mit gondolnak más emberek. És ha nem tetszik a fazonjuk, akkor gondold az ellenkezőjét, és annyi.

Amint elmegy a plébános, egy egész kibaszott állatkert nyomul be. Felismerek egy-két majmot belőle: ott az a politikusnő, akit már tutira láttam a tévében, az a kövér, aki folyton a családról meg ilyesmiről löki a rizsát, és magával hozott egy egész tévéstábot. Az a fazon készíti az interjút, aki a hazai híreket nyomatja a BBC-n. Maguk is biztos felismernék – nyálas, pipec, szoláriumozott. Na mindegy, szóval hallaniuk kellett volna ezt a nőt. Követelte, hogy Marthát zárják börtönbe, azoktól meg, akik a kiállítást szervezték, vegyék el az engedélyüket vagy mit tudom én... És az a barom csak adta alá a lovat. „Ön nagyon keményen dolgozik azért, hogy a családi értékek visszanyerjék régi rangjukat, és az ilyen esetek feltehetően nem használnak az ügyének...” Szóval ilyesmi. Mikor befejezték, odamentem a tévés faszihoz, és váltottam vele pár szót, csak hogy bosszantsam vagy mit tudom én.

– Szóval – mondtam. – Valaki másnak a véleményét is felveszi?

– Hogy érti ezt?

– Hát, nem lehet, hogy csak az övét adja le, nem? – A nő közben kábé egy méterre állt, épp vették le róla a mikrofont, úgyhogy tudtam, hogy hallja, amit mondok. Megfordult, és rám nézett.

– Beszélünk az alkotóval is – mondta a tévés faszi. – Perceken belül itt kell lennie.

– Csináltak közelit a képről?

– Gondolom, igen – felelte. Olyan szarkasztikusan, mint aki egy töksötét alakkal beszélget.

– Szóval meg akar mutatni több ezer cicit a híradóban? Azt a kölykeim is nézik.

– Komolyan? – mondta, mint aki nem hisz nekem. Mintha egy ilyen kopaszra nyírt fazonnak nem lehetnének olyan kölykei, akik mást is néznek a focin kívül. A rohadt szemét. Oké, a kölykeim nem nézik a híradót, de csak mert még kicsik hozzá, nem azért, mert sötétek. Köcsög!

Mikor megjött Martha, rájöttem, hogy belezúgtam vagy mi. Szuperül nézett ki – üde volt, barátságos, fiatal, és olyan fényes, citromzöld póló volt rajta, ami csak fokozta az üdeségét. A politikusnő tiszta sötét ruhát viselt, meg különben is szigorú arca volt, úgy-hogy Martha mellett majd frankón öregnek és kegyetlennek fog tűnni. Odaköszönt nekem, és megkérdezte, hogy s mint, mire elmondtam neki a dilinyóst meg a plébánost, és csak mosolygott.

A tévés faszi nem csúpte, azt láttam. Megkérdezte tőle, nem zavarja-e, hogy annyi embernek megsértette az érzéseit, mire Martha azt felelte, nem hiszi, hogy azt tette volna, mármint hogy olyan sok embernek, mert legfeljebb néhányan lehetnek olyanok. Aztán a faszi megkérdezte, hogy mi a lényege a képének, mire ő, hogy azt nem kell elmagyaráznia, és úgy gondolja, hogy magáért beszél, és ha el tudná mondani mindenkinek, hogy mit jelent, akkor csak leírta volna a jelentését, és nem kellett volna vennie a fáradságot, hogy azt a sok cicit fölragassza a papírra. Mire a tévés faszi azt mondta, hogy hát egyesek szerint jobb is lett volna, ha nem veszi a fáradságot, mire ő, hogy oké, szabad országban élünk.

Hogy őszinte legyek, csalódott voltam. Azt reméltem, beszélni fog róla, hogy milyen gyönyörű ez a kép – milyen szent meg ilyesmi. Meg jó lett volna, ha elmagyarázza, hogy ha az ember látni akarja a ciciket, akkor egészen közel kell menni, mint a plébánosnak is, és ugyan miféle plébános az olyan, aki ezt meg akarja tenni. Meg azt is szerettem volna hallani, hogy miért csinálta. Úgy értem, kellett, hogy legyen valami elképzelés mögötte, nem? Jelentés vagy mi. Ez nem egy olyan dolog, hogy az ember felkel egyik reggel, és megcsinálja, hát nem? Hogy aszondja, „Mit is csináljak ezzel a sok cicivel, amit vagdosok kifele? Ó, hát miért ne csinálhatnék belőlük egy Krisztust a keresztben...”

Lehet, hogy engem kellett volna meginterjúvolniuk. Mint már mondtam, lehet, hogy én többet gondolkodtam ezen a festményen, mint bárki más. Martha nem is ismeri annyira. Ő nem látta működés közben, mint én. És ő semennyi időt sem töltött azzal, hogy ott állt előtte, és nézte az embereket, ahogy nézik. Talán nem ártott volna neki; akkor tudott volna mondani róla valamit az interjúban.

Közvetlenül zárás előtt visszajött a szagos dilinyós a kitűzőivel, és hozott egy tojást, és megpróbálta megdobni vele a képet. Én persze már egy mérföldről láttam, mire készül, és elkaptam a karját, amint kezdte fölemelni, úgyhogy a tojás kábé fél métert utazott, és szétplaccsant a padlón. Olyan szájalmas volt, hogy nevetnem kellett, és eszembe jutott az a kölyök a rozsdás bőkjével a diszkó előtt, meg hogy miért hagytam ott azt a melót; na, egy ilyen nyeszlett gyagyástól nehéz begazolni, az biztos. De azért mérges voltam rá, úgyhogy nem eresztettem el, miután eldobta a tojást – kicsit erősebben, mint kellett volna, hátracsavartam a kezét, mire óbégatni kezdett. Kivezettem, aztán végig a folyosón, a kijárat felé. Annyira utáltam azt a faszkalapot, hogy kicsit elragadtattam magam – csak csavartam a kezét, és elmondtam mindennek, ami csak létezik, ő meg azt mondta, hogy be fog perelni, meg följelent a rendőrségen, meg hogy nem fog imádkozni a lelkemért, és reméli, hogy a kárhozat minden kínja a fejemre hull. Anyád!

De közben tudta ő, hogy mit csinál. Miközben lökdöstem a dilinyóst, a folyosón, mozgolódás támadt mögöttem, kiáltozás meg csattogás meg riasztóvíjjogás hallatszott, aztán szaladó léptek. Elengedtem a dilinyóst és visszamentem a képemhez, és akkor már bent voltak páran az örök közül, és a padlót bámulták. Valaki frankón és keményen szétbarmolta a *CiciKrisztust*. Leszedték a falról, összetaposták, aztán elhúztak a faszba. Jóformán semmi sem maradt belőle.

Majdnem elbőgttem magam. Komolyan. Cserbenhagytam Marthát, és tiszta hülye voltam, hogy otthagytam a termemet, és csak amikor így láttam a képet, összezúzva, a padlón, csak akkor jöttem rá, hogy mennyire szerettem. De mondok maguknak még valamit, ami tényleg furá: ott látni Krisztust a padlón, összezúzott arccal... Hát az valóban sokkoló volt. Amit ők tettek, az sokkal inkább szentségtörés volt, mint bármi, amit Martha tett. Kíváncsi lennék, vajon gondoltak-e erre, amikor csinálták. Hogy volt-e bennük bármiféle kétely vagy félelem? Mert annyit mondhatok, hogy ha vallásos volnék, és azt gondolnám, hogy létezik a pokol, ahol kígyók szívják ki a szemgolyóidat meg minden, akkor nem kezdeném el összetiporni Jézus arcát. Jézus az Jézus, nem? Mindegy, hogy miből van. És lehet, hogy ez az egyik dolog, amit Martha próbált megmutatni, hogy Krisztus ott van, ahol megtalálja az ember.

Előkerültek páran a galéria vezetéséből, olyanok, akiket láttam az esti megnyitón, de egy olyan se, aki valaha is szóra méltatott. És elmondtam nekik mindent a dilinyósról meg a tojásról, meg hogy nem kellett volna elhagynom az őrhelyemet, de hát elhagytam, és úgy tűnt, hogy nem nagyon hibáztatnak. És aztán érkezett egy zsarú is, és neki is elmondtam ugyanazt. Ő meg mintha csak mókásnak találta volna az egészet. Nem nevetett vagy ilyesmi, de látszott rajta, hogy nem kerül fel a legsürgősebben földeítendő bűnügyeinek toplistájára.

Aztán megjött Martha. Indultam felé, mert meg akartam ölelni, de még épp időben kapcsoltam, hogy az én viszonyom övele nem ugyanaz, mint az övé velem, ha értik, mire gondolok. En két napon át egy csomó időt töltöttem azzal, hogy órá gondoltam, mármint a munkám miatt, de ő nem tölthetett sok időt azzal, hogy énrám gondolt, nem igaz? Mindegy, szóval nem öleltem meg. Csak odamentem hozzá, és elkezdtem, hogy nagyon sajnálom meg minden, de úgy nézett ki, mintha nem is hallaná, amit mondok. Csak nézte a képét a padlón, és azt mondta, „Ó, istenem”, ami a körülményeket figyelembe véve helyénvaló is volt.

És amikor megint felnézett, ragyogott az arca. Boldog volt, izgatott, mint egy gyerek. Nem hittem a szememnek.

– Ez tökéletes – mondta. – Káprázatos.

– Hogy érti ezt? – kérdeztem értetlenül.

– Ki tette ezt? Látta?

Úgyhogy neki is elmeséltem a szagos dilinyóst a tojással, és hogy szerintem átvágott a palánkon, fölhergelt, hogy kicsaljon a teremből, hogy a dilinyós haverjai elvégezhesék a melót, és Marthának ez nagyon tetszett. Tetszett neki az egész sztori. – Tökéletes – ismételte. – Fantasztikus. – Utána meg: – Alig várom, hogy lássam a videót.

Én meg, hogy „Milyen videót?”, mire fölmutatott az egyik sarokba, ahol volt egy videokamera.

– Az hozzá tartozik – mondta. – Része a kiállításnak. Reméltem, hogy valaki be fog jönni, és megteszi ezt az első napon, és a második napon megmutathatjuk a filmet, és... Az lesz a címe, hogy *Intolerancia*.

És a plébánosra gondoltam, meg a politikusra, meg az összes többi emberre, aki bejött, és odadugta az orrát, és utána elkezdte, hogy jaj de undorító meg milyen felhá-

borító, és megértettem, hogy ja, tényleg, vicces lesz látni őket tévén. De ennyi volt, és nem több: vicces.

– Szóval ez volt az elképzelés? – kérdeztem. – Hogy valaki bejön és tönkreteszi?

– Mondhatjuk így is – mondta. – Kicsesztek volna velem, ha nem. Itt maradt volna a nyakamon egy cicikből készült Jézus, és mi haszna van annak bárki számára? Dave-nek hívják, ugye? Nos, Dave. A művészet lényege a provokáció. Hogy reagálást váltunk ki az emberekből. És én megtettem. Művész vagyok.

Eszembe jutott a fogadás, amikor köszönetet mondott nekem, és megkérdeztem, akkor azt mire föl mondta, hogyha nem akart mást, csak hogy valaki tegye tönkre a képét. Nem emlékezett rá. De hát emlékeznie kell, mondtam, tegnap este, a megnyitó után. Amikor lefényképeztem magukat, és maga odajött és arcon puszt, és azt mondta, „Köszönöm”. Mire vállat vont, és azt mondta, „Ja, tényleg. Gondolom, megköszöntem, hogy lefényképezett bennünket”. Szóval hogy nem volt az semmi komoly. Mert persze nem volt, most már én is látom. Gondolom, ha az ember művész, nem jelent neki semmit, ha valakit arcon puszt. Folyton azt csinálják. „Hűsz Marlboro Lightsot legyen szíves.” Puszi. „A Leicester Square-re lesszíves.” Cupp. Nem jelenti azt, hogy ó, köszönöm, hogy ezt a fontos és veszélyes munkát végzi, naná, hogy nem. Hogy én mekkora barom vagyok. Csak állnom kellett volna. Nem kellett volna kimenem a szagosított tojásahajigáló dilinyóssal. Mert ha belegondol az ember... Csak azért tehették tönkre, mert túlságosan szerettem. Lehetett volna úgy is, hogy csak állok, lekapcsolom a tojást, kiszórom a dilinyóست; de nem, én bepipultam, mert tönkre akarta tenni a képemet – az *én* képemet –, és biztos akartam lenni benne, hogy elhagyja az épületet, és mellé még talán be is mosni neki még egyet-kettőt. És ezért nem voltam bent a teremben, amikor összetörték a képet. Szóval. A csaj mindezt nem értené, de a filmjéhez éppannyira szüksége volt rám is, mint rájuk.

Mikor tegnap este hazamentem, idiótának éreztem magam. Úgy éreztem magam, ahogy kinézek, ha úgy tetszik: egy százkilencven centi magas, százkilós, bőrféjú kido-bófiúnak, akinek gőze sincs a művészetről. Két napot azzal töltöttem, hogy azt gondoltam valamiről, hogy szép, hogy méltó rá, hogy megvédelmezzem, és közben az egész idő alatt egy darab szar volt, föllógatva a falra, mert valami tyúk úgy gondolta, mekkora móka lesz, ha darabokra szaggatják. Szóval mindenki seggfej, nem igaz? A dilinyósok seggfejek, amiért azt csinálták, amit csináltak, mert épp azért dilinyósok, én meg seggfej voltam, amiért le akartam állítani őket... Martha az egyetlen, aki nem seggfej. Ő csak néz minket, és röhög a markába. A kurvaannyát!

Persze lehet, hogy nem is annyira okos, amilyenek ő gondolja magát. Mert most már mutatják a filmet, ott van a folyosó végén, de senki sem nézi. Túl hosszú, úgyhogy az idő nagy részében nem történik semmi, meg különben se sokat lehet látni – rossz szögben állították be a kamerát, úgyhogy azt lehet látni, hogy szedik le a képet a falról, de azt már nem, hogy bárki ugrál rajta. És nem szép. Csak egy videofelvétel, olyan, mint amilyet az ember a benzinkútnál lát, amikor várja, hogy kiszolgálják. Szóval ezt kapja az ember Krisztus agóniája helyett. Na, ki a seggfej, Martha, he?

Most egy hagymám van. Egy kurva hagymám. Meg még ez-az, ágyak, sátrak, szir-szar, mert már nem egyedül vagyok egy teremben; a videofilm nem kényes természetű, úgyhogy nem kell, hogy bárki is külön szemmel tartsa. A hagyma mellett van a szé-kem, és kibaszottul unom, mert nincs mit gondolkodjon az ember egy hagymán, nem igaz? Úgyhogy nem gondolkodom. Csak ülök ott, és arra gondolok, hogy mit szeretnék még csinálni azonkívül, hogy Tiger Woods vagy Richard Branson lennék.

Kutas József

NAPLÓ A VERŐFÉNYES, NYÁRI DÉLUTÁNÉRŐL

„A szavak, amiket leírsz, emlékeznek rád; miként a kisgyerekek a játszótéren sem feledik a hinták alatt átsurranó törpét, aki maga után húzza az árnyékát, akár az elszakadt köpenyt. A szavak előtt újra meg újra felelned kell egykori tetteidért, akár a bíríd előtt, akik ugyanolyan rezzenéstelen arccal, kőszemmel tekintenek vissza rád, mint a szavak fekete talárjában a betűk, melyek egykor a te szülötteid voltak, és megszülettek, hogy te meghosszabbíthasd az élted.”

Huss, huss: a napfény átzúgott a padlás tetőcserepei között, és telibe találta egyik sugara a kinyitott könyvet.

Könyvet? Akkor sem gondoltam, hogy könyvet tartok a kezemben, csak kemény fedele és súlya sugallta a régi-új gondolatot, vékony füzet volt, semmi más, a fedele penészes és puha, lapjai rongyosak és sárgák, és sebésznek képzeltem magam, amikor lassan-lassan megfordítottam őket. Minden mozdulat olyan volt, mintha hihetetlenül könnyű evezővel hajtanék egy láthatatlan csónakot egy idegen tengeren, melyben higan hullámszik.

– Janika! Janika!

Nem válaszoltam. Tizenkét évesen az ember jórészt kidolgozta védekező taktikáit a világnak nevezett ellenség ellen, még ha az almás pitét és a diós fánkot termő nagymamafáról semmi rossz szándékot nem lehet feltételezni.

A tejszínes kávéról nem is beszélve.

– Janika! Janika! Küldöm az apádat érted!

Ezen nevetnem kell: apám délutános, és kötve hiszem, hogy az izzógyárból csak úgy elengednék a nagymama kérésére. És ő sem találna meg a padláson.

Nem mintha a padlás tiltott terület lett volna: legalábbis a szünidő elején felsorolt és igencsak terjedelmes listán nem szerepelt. Elfeledkeztek róla, vagy nem tartottak képesnek a cseresznyefa elszáradt ágáról a háztetőre való felkapaszkodásra? Hiába recscent a fa egyet-kettőt, a Nagy Sanyinak van egy csúnya szava, mit csinál a fa ilyenkor, de én ki nem állhatom a Nagy Sanyit, ő se engem, ez tehát kölcsönös, de elárulnom se szabad őt, mert egyrésztől árulkodni csúnya, felnőttes dolog, másrésztől a Nagy Sanyi az édesbátyám.

– Janika! Hol vagy?

Innen fúj a szél! Nagymama egyik szavával ellentmond a másiknak: hogyan küldhetné értem apámat, amikor fogalma sincs, hol vagyok?

Meglebbent egy kendő a szemem magasságában: mintha különleges, egyszárnyú madár indult volna szépen kigondolt üzenetemmél a földszintre, az eperfa alá, ahonnan hintaszékéből szólítgat a nagymamám.

– Janika! Janika!

Az egész nyár, a verőfényes így fog eltelni? Én gubbasztok valami sötét és izgalmas helyen, és egész bensőm remeg az idegességtől, mikor kezdenek el végérvényesen és visszavonhatatlanul keresni? Elértünk már a tűzoltóság-rendőrség szintjére?

Ideje abbahagyni a játékot.

A múltkor volt szerencsém megfigyelni, hogyan piszkálták ki a Nagy Sanyi saját *kü-lön bejáratú* macskáját, a Gézát a lefolyóból, ahová a Nagy Sanyi begyömészölte. Fejfel lefele.

– Itt vagyok, nagy! – ahogy a torkomon kifér. Mindent bele!

A padláson hatalmas sárga halmokban állt a lemorzszolt kukorica a még meg sem született szárnyasok részére: holnap felcsalom a Nagy Sanyit, és sivatagosat fogunk játszani, ő lesz az eltévedt tuareg, aki szomjan hal.

– Hol vagy, Janika?

Tisztán kihallottam hangjából a megkönnyebbülés remegését: ez az a hangszer, melynek húrján sohasem tudnék játszani. Elszégyelltem magam.

– A padláson.

– És mit keresel te ott?

Jellegzetes felnőttkérdés. És csak felnőttek tudnak rá válaszolni.

Ha azt mondom, semmit, kurjant a Nagy Sanyinak, aki készséggel lemond a tyúkok megfüröztetéséről, és lecibál innen, ha kihagyom a választ, magától fog megjelenni, és még jutalomban is részesül a sikerrel végrehajtott akcióért.

– Megtaláltam a nagypapa naplóját – mondtam az igazságnak megfelelően, és minden erőmet összeszedtem, hogy kisilabizáljam a fedél girbegurba, szikár betűit, melyek úgy támogatták egymást, akár az állva megfagyott katonák, akik a halált közeledő szanitéckocsinak nézik: *Kecsis Sándor 1943*

A nagypapa a második nagy háborúban tűnt el – hogy ki harcolt kivel és miért, és mi lett a meccs eredménye, ezt nem tudom, a meccs szóért rendre megkaptam a magam tarkócsapásadagját és a nagymama könnyvillámos tekintetét, mely olyan éles lett hirtelen, hogy keresztül lehetett volna böknöni a függönyön –, én egyetlen fényképről ismerem: nagy bajszosan áll a gép előtt, lóg rajta a kabát, magas, csúcsos fövege van, akár a manóknak, és arca hamuszürke, és arcán a mosoly, mely elüt a háttér vakító hómezejétől.

Jó a hallásom – is –, ezért elkaptam az eperfa felől érkező, szivárgó suttyogást-motyogást, mely a hintaszék állandó nyikorgásának kontrapunktjává vált, hideg, hátborzongató zenévé:

– Naplót? Miféle naplót? Ha az öreg tudott volna normálisan írni, nem küldik ki a frontra, itthon maradt volna egy jó meleg szobában, valami irodában, ahol nem dörög az ágyú, napló, kisfiam, mit találhattál te odafent, a jó isten áldjon meg.

Majd kiszáratva:

– Janika! Ha öt percen belül nem vagy itt előttem, szólok a Sanyikának!

Öt perc? Híres gyorsolvasó vagyok, erre és ürge lábamra büszke voltam világéletemben, a padláson egyébként is összegyűlt a napfénybe ágyazott por, szabályos gombócokat alkotott, amelyek kicsit a bebábozódott rovarokra hasonlítottak, és lengtek ide-oda a huzatban, akár az aranybölcsők.

Összes idegszálammal éreztem, a Nagy Sanyi elengedi a csapzott, rémült jércét, és a ház felé figyel, sejthető, hogy nem a diós patkó mennyei illata nyűgözte le őt, hanem a remény, hogy igénybe veszik a szolgálatait. Öt perc?

„Minden szó, legyen simogató-szerelmes, kiáltva parancsoló vagy közömbös, mint a vizesés zaja, megőríz a jövőnek. Hiszek abban, ha valaki elolvassa ezeket a sorokat, *elolvas*, olyan érzete támad, mintha itt lenne velem az árokban, beborít bennünket a hó, és csak a fatorony tetejének ütemes rázkódása jelzi, hogy nem temetett be egészen,

és hogy a tetőt rángató szél milyen irdatlan erejű. Azt mondják, ez az év meghozza a döntő fordulatot. Az biztos, sokáig nem tudjuk tartani magunkat. Tartani? Remélem, a *te* kezded is lila a hidegtől, mint az enyém, és ujjaid görbék, akár a sas karmai, és füled ugyanazt a sivító zenét hallja, mely hol a fedezék elromlott adóvevőjéből árad, hol a gerendák közt süvöltő szél kelti. Hiszem, hogy nemsokára vége ennek az egésznek. Hiszem, hogy a szavak megőriznek. Hiszem, hogy egyszer feltámadok. + + + + + + +
kezdődés előlél az egész + + + + + szelesvége + + + + +”

– Janika!

– Tessék. Tessék mondani, mi a baj.

Hogyan került ez ide? Tudtam, ez is felnőttesen hangzik, és a narancsfényben táncoló porszemek, amelyek kiszabadultak sugárhálójukból, szétoszlottak, hogy elárasszák a világot, komolyan megtorpantak egy pillanatra, és elgondolkoztak a messiás égitest sugárzó őrszemeiként. Majd tovább keringtek-pörögtek, mint bolondok a körhintán, míg el nem szédítettek.

– Janika! Indul a Sanyika! Sanyika, fenn van a padláson!

Közönséges körülmények között lopva kileskeltem volna egyes nyílásokon, hogy megtekintsem az enyhén túlsúlyos Nagy Sanyit, amint megküzd a félig kiszáradt cseresznyefa törzsével, és hetykén átugrik a háztetőre, mint Zorro, aki álarc nélkül a verőfényes nyári délutánon errefelé talált magának ellenséget; most a padlás belseje felé fordultam.

Tagjaim nehezen vagy egyáltalán nem engedelmesskedtek.

– Janika!

– Mimivan, mamamamikám – mintha nem is mondtam volna; lehet, ez is volt a helyzet, de percről percre vesztettem *fiatalos lendületemből*, mozdulataim lelassultak, és fejemben összekavarodtak a gondolatok, akár a ködben kergetőző részeg katonák.

Alig győztem kiválasztani a sajátjaimat.

Közben a padlás színültig megtelt árnyékkal: jóllakott a délután.

Becsuktam a könyvet, ami már nem is volt se könyv, se füzet, *Köcsis Károly 1943* volt, aki a szovjet ellentámadást várja a félelmes Don folyó *kanyarulatában*, várja, mint az i betű, hogy feltegyék rá a pontot.

– Janika!

Nagy Sanyi dugta be az általam nyitott titkos bejárón nagy, ostoba fejét, és vigyorgott, mint a sárgabarack, amit éppen csipkednek a madarak: szántsándékkal utánozta nagymama vékony, éles hangját:

– Janika, hozom a pelenkádát.

– Menj innen, te szünidős – mondtam neki megfontoltan. A szünidős kifejezés számára a sértések sértését jelentette, sosem tudtam megfejtetni, miért – erre a vigyor lehullt a barackarcáról, akár a madarak megriasztotta kukac, sima lett a képe és fenyegető.

– Te!

– Én!

– Gyere le rögtön!

– Gyere be rögtön – nem fog átférni a résen, a tetőt pedig, mivel tökéletesen híján van a kellő szakértelemnek, úgysem képes tovább bontani a lécszerkezet végzetes megromlása nélkül.

Örültem diadalomnak, de félttem is a győzelemtől, a jövőtől, ami óhatatlanul is meg fog változni, ha a Nagy Sanyi vereséget szenved, ráadásul a nagymama szeme láttára,

megszégyenül, lélekben el fog bujdosni a világ végére, ott lekucorodik, magára húzza az elkövetkező percek és órák takaróját, és reméli, hogy túléli az egészet, megmenekül.

„Hiszem, hogy... + + + +”

– Na nem jössz le? – könyörgött. A Nagy Sanyi könyörgött! *Mindenki hallotta, hogy volt, vissza, vissza, a virágcsokrokat az öltözőbe kérem, a pirosat jobbra, a kéket balra, a sárgát utálom, allergiás vagyok a sárgára, a részvétel a fontos, semmi más, a ré-ré-részvétel... + + +*

„Hiszem, hogy *féltámadok.*”

– Gyere, Sándor – szoltam a Nagy Sanyinak, és ő *elmosolyodék*, egy alázatos, mindent értő mosollyal, mint a napkeleti bölcsek, akik tudták, hogy egyszerű asszonyok szülik az isteneket, és ezt a mosolyt már békén hagyták a madarak –, gyere, Sándor, de igyekezz, kérlek.

– No de miért? – ha a Nagy Sanyi végképp elveszíti a fonatát, kénytelen leszek magam lemászni a tetőtől, és akkor... győzők s vesztek.

Ha felmérgešítem viszont, azaz olyat mondok, amit nem képes befogni a korlátozott teljesítőképességű és lejárt szavatosságú vevőkészülékeivel, akaratlanul is az én kezemre játszik.

– Azért, kedves Sándor – nagyot tüszentettem –, mert nagyon hideg van itt. – Elkerekedett a szeme, a két sötétkék gömb egy pillanatig legurulni látszott a labdafejéről, de a düh visszaragasztotta őket – különben is – széttört egy keresztlécet, szerencsére, nem az tartotta a kúpcserpet –, hallom már a tankokat.

Ladányi István

(INFINITUS)

1991. január? (Porolom a könyveket – maradék, lét-, még a régi örömek sem maradéktalanok –, és) megállt kezemben ez a régi folyóirat. Tenni (valahová, valamit, vele). Gondolatok a könyvtárban! Kidobjam? Tíz éve áll (jár, költözik velem) olvasatlan. Mit mondjak? Évek óta nem talállok erre... Hát igen, azt is, azokat. De kár befejezni ezt a mondatot. (Fonál, elveszítettem, ilyesmi.)

Ezerkilencszázkilencvenegy.
Momentán kétezer, hónap, nap stb.
(És közben kétezer-egy lett, múlik a versben az idő, korrektorok, immár kötőjelezzük az éveket.)
És azt hiszem, csak azért nem dobom ki, mert annyit hurcoltam

hét határon át, városnevek, ragok, más nyelvben
 esetek, míg elértem vele ide,
 a nevére ráfeküdt semmibe. Szavak,
 utak, nevek; kilók és méterek. Eh
 (később lesz egy beh is, ezzel itt elvetek valamit,
 nem úgy, hogy kikel, hanem épp hogy
 ne keljen), valami izé, csakis az lehet
 ebben, vagyis hát kár ezt is befejezni.
 (A cica elvitte, ilyesmi. Rím!)

Tényleg, abban a házban, kilencvenegyben
 volt egy macskánk. (Na, végre egy mondat.)
 Az röptében megfogta a verebet. (Még egy!)
 Az a ház? Ez egy kicsit bonyolult,
 a ház meg a holmi, pláne versben összehozni,
 -húzni, vagyis ebben, ami ez itt. Volt egy ház
 (a kedves angol állatok!, bizony),
 laktunk. Oda vittem az egykor kurrens dátumot.
 A hátamon. Egyébként odavan. (A hátam?
 A házam?) Itt vagyunk döglötten,
 mint a cement. Magunkba kötöttünk, könyvek,
 emberek. A gaz benőtte az alapnak kiásott
 árkokat. (Ha elhullik valami, a tetemet dobáljuk bele.)
 Szóval dögunalom. Ja, dehogyis a folyóirat, azt
 nem tudom, azóta sem olvastam el...

De az a macska, egykor, az igen, röptében a verebet.
 Figyeltem, elbújt a veteményesben
 – a sárkányfog épphogy kidugta okos fejét –,
 a sorok közé,
 a talajhoz lapult mozdulatlan, felhúzta rugóit,
 aztán a kellő pillanatban felrobbantotta
 energiáit. (Ez szép. Szép hosszú.) Talán azért nem olvastam holmi
 folyóiratot, mert már csak a macskára figyeltem
 azon a tavaszon-nyáron, ahogy megfeszül, robban,
 megfeszül, robban. Elrugaszkodik. Néhány
 ép mondatra vadásztam, üveges szemmel.
 A talajhoz lapulva vártam feszülten.
 Aztán szünet. A jövőből

múlt lett. Már szinte mindent kidobtam,
 ami M-lék. Íratlan, olvasatlan. Sorban minden
 (jelző, pl. írott) évemet. (Beh kár volt befejezni
 ezt a mondatot. – Na, mit mondtam?! Beh,
 mint egy rendes, régi versben!)
 Ezt már csak azért őrizgetem,
 mert nem tudom, miért őriztem

eddig. Beleolvasok ebbe-abba.

Tyeba, moj szin, velymej velya szpomína.

(Ezt uniszláv nyelvből felismerem.

Mellesleg: mennyi minden történt azóta.)

Vagy egy másik helyen: *Hungaria Incognita*.

(Elismerem, latinból is ragadt rám ez-az.)

A város ügyis katasztrófa sújtotta terület,

mondták, akik álmomban bejöttek, és:

most szabadon engedjük magát.

Vagyis: semmi különös, az én rémálmaim

és mások rémálmai, valóság, egyre megy. Azóta már,

kicsit resteltem is befejezni ezt a mondatot,

de volt már az a bizonyos valóság rosszabb.

Ezerkilencszázkilencvenegy?

(Ez csak retorikai tagolás. Egy kis levegőt

vesz az agyam. Gondolat-

jövet-menet.) Ki kellett volna dobnom.

Az alsó polcokon egyébként is minden dohos.

(Ez a ház is vizes.) Egy-két vers ide vagy oda.

Ügyis elfelejtetek mindent. Pl. Vers egy elhagyott lányról.

Írta Rakovszky Zsuzsa.

(Egy mondat, egy verssor.)

Vajon én vagyok az a lány, akit valaki,

nem is, senki, sőt senki sem, alany

nélkül, sine subiecto, elhagyott?

Vagy én hagytam el azt a lányt?

S közben az idő elfogyott?

(Elhasználódott, mint a levegő,

elkopott, mint a ruha. Vers lett

belőle. Etcetera.)

Ebből még ki lehetne

turbózní valamit: pl. felvágatlan éveim,

hordozom olvasatlan... Valami

ilyesmi. De hát számtalan az sok

vala, vala, vala...

Batár Attila

A JANUS-ARCÚ BERLIN

Berlin az elmúlt évezred utolsó nagy építészeti csatateré elméleti téren és a terepen egyaránt. A legkülönbözőbb szemléletek csaptak össze, a dekonstruktivista koncepciótól a nosztalgikus építészetig minden irányzat képviseltette magát. A viták napjainkban is folytatódnak – az építészek és az urbanisták nézeteiket frissen alkotott művek segítségével demonstrálják: Libeskind cikcakkjai, Piano „hightech” gömbje, Rossi minimalista kockái jelennek meg egymás társaságában. A kitakarított területen lehetőség nyílt a bizonyításra. A várost óriásdaruk lepték el, Berlin egyetlenegy hatalmas felvonulási területté vált. Először fordult elő a huszadik században, hogy egy történelmi város belső területén ilyen nagymérvű építkezésre kerüljön sor. A berlini épületek jó része elpusztult az ostrom alatt, s a rombolás rákos megbetegedésként terjedt tovább a háború után is, hiszen a túlbuzgó aktivisták a még rendbe hozható romos épületeket is kíméletlenül lebontották. Ezt követte a fal felépítése, majd szétverése – nyomában a senki földje maradt. A város – amely egyszerre tartozott kétféle politikához, társadalomhoz és kétféle építészeti felfogáshoz – ma valóságos ösztönzője a kettéhasadt részek összehasonlításának és az egységes, átfogó koncepció kidolgozásának.

Berlin történetét követve kiderül, hogy ez a kettősség nem új keletű, s nem csak a fal következménye, hiszen a hidegháborús szétválasztás csupán betetőzte a keleti és nyugati területek eltérő történelmi-építészeti fejlődését. A reneszánsz idején a mai Múzeum-sziget körül katonai tábor alakult ki, ennek helyén később erődöt emeltek, majd itt épült ki a porosz királyság székhelye – mialatt nyugaton hosszú időn át erdők és tavak sora maradt fenn. A múlt századi iparosítás során Berlin lett a kontinens legnagyobb ipari városa, de az üzemek, a kikötők – illetve a munkásság – java része a város keleti felébe települt, míg nyugaton a jómódúak villái épültek. A kettéválasztás után külső kényszer hatása alatt fokozódott a kettősség. Míg a keleti térfélen óriási lakótelepeken több mint félmillió munkást helyeztek el, addig Nyugat-Berlinben újabb villák, modern lakások épültek, s a Kurfürstendamm környékén elegáns üzleti negyed képződött. A fal lebontása sem változtatott a kiegyensúlyozatlan társadalmi struktúrán, sőt ma is nyugatról keletre vonulnak át a szegények.

A város eredetileg is két városból, Berlinből és Cöllnből állt. A XVII. századtól kezdve a Hohenzollern uralkodók újabb településeket csatoltak az ikervároshoz, és 1709-ben öt városból hivatalosan is létrejött az egyesült Berlin. Eközben a városra továbbra is a policentrikusság volt a jellemző.

Berlin fővárosi története is rövid, hiszen csak 1873-ban lett a porosz király székhelyéből az egyesített Német Birodalom fővárosa. De az azóta eltelt rövid időszak sem szolgálta egyértelműen Berlinnek mint fővárosnak a kibontakozását. Sem a weimari köztársaság, sem a hitleri éra, sem pedig a kettéosztott Németország nem tette lehetővé a kiteljesülést – noha Berlin így is Európa jelentős kulturális és ipari központjává vált. A huszadik század folyamán a legkülönbözőbb városfejlesztési döntések is hozzájárultak a már előzőleg kialakult policentrikussághoz, és a városban szétszórvan épültek fel az új lakónegyedek: mint Bruno Taut Berlin Blitzje (1925), Hans Scharoun Siemesstadtja (1929–30), Aalto, Breuer, Gropius, Niemeyer, Vago és mások Hansaviertel-

je (1957) vagy Kelet-Berlin nagy lakóegyüttese, például Marzahnbán (1960), vagy a nyolcvanas években – elsősorban Kreuzbergben – az IBA, az Internationale Bauausstellung.

Berlin nemcsak policentrikus, hanem különös módon negatív centrumú város. Közepe üres, háztalan, helyét a beépítetlen Tiergarten foglalja el. Ez Berlinnek – a többcentrikusság mellett – a másik sajátossága: a házak gyűrűjében a természet zöldje adja a magot. Ennek a központi helyzetű Tiergartennek a bája megkapó, nem sok város mondhatja el magáról, hogy középpontjában park, friss levegő és béke van. Ugyanakkor ez a központi park elvágya egymástól a város különböző negyedeit, miközben maga a Tiergarten is el van választva a környezetétől. Nem kiindulópontja a városi szövetnek, nem organizál, hanem inkább szigetként, a várostól elkülönülve él.

A kérdés: hogyan tovább? Centralizált várost teremteni? Monumentális várost, sugárutakkal, ünnepélyes szerkezeti rendszer szellemében? Több Unter den Lindent? Hitler megalomániája, Albert Speer tervei nyomasztanak és elriasztanak. Másrészt viszont a kelet-berlini Stalinallee (most Karl Marx Allee) olyan mértékű jelenlét, amit már nem lehet eltakarítani. Ezzel ellentétben sokan javasolták – a háború befejeztével is –, hogy talán jobb lenne meghagyni a romokat – legújabbban pedig a falat, illetve a fal helyét –, hogy emlékezzünk. Más építészek inkább azt szorgalmazták, hogy át kell hidalni a fal nyomait, mint valami folyót, amely végigkanyarog a városon. Vagy maradjon a sokoldalúság, az ellentmondás, a káosz? Avagy mégis a régi Berlint kellene újjáépíteni? S ha igen, melyik korszakhoz kell visszanyúlni? Egyáltalán, mennyire szabad egy városra felülről ráerőltetni a rendszereket? Vagy folytatni kell a történelmi előzményeket, még akkor is, ha azok töredezettek és heterogének? S mi legyen akkor, ha nincs mit folytatni, ha az előzményeket szétverték? Fel szabad-e építeni azt, ami volt, de ma már romjaiban sem létezik, mint ahogy most újjá akarják építeni a „Schloss”-t, a Hohenzollernnek már korábban lebontott palotáját, amelynek már az utódját, a Köztársasági Palotát is lebontásra ítélték? Vagy a modernista építészetnek kell emléket állítani, Mies, Loos, Lissitzky soha fel nem épült terveit megvalósítani, mint azt Unger javasolta? De ha nem, szabad-e hagyni, hogy a város spontán módon épüljön?

Mi történik ma Berlinben? Mit jelent az, hogy Berlin ma Európa legnagyobb építkezési területe? Annak ellenére, hogy Berlin egyértelműen kiérdemli ezt a titulust, az építkezések dandárja ma mégis a volt Kelet-Berlin centrumára korlátozódik. Itt adódtak a szélesen elterülő üres foltok, itt keletkezett igény az új főváros kormányzati negyedének kiépítésére, következésképpen itt tömörülnek a nemzetközi nagyvállalatok új üzleti központjai. Az egyesítés az egész várostra vonatkozott, az építkezés azonban nem. Amire szükség lett volna, az az egész várostra, Nagy-Berlinre kiterjedő átfogó koncepció kidolgozása. Sajnos a városvezetés elmulasztotta a nagy lehetőséget. Hiába birtokolja a város Berlin területének a felét, körzetekre kidolgozott tervek alapján folynak a munkálatok. A részek pedig a maguk külön útját járják.

Berlin fővárossá válása ugyan magával vonja a kormányzati szervek áttelepítését, ami a lerombolt központban nagyjából új épületek felhúzását jelenti – de az egyesítés nemcsak fővárosteremtést jelent, az egyesítésből adódó követelmények pedig nem redukálhatók a centrum kiépítésére. A már kialakult helyzetet, a létező többcentrumúságot, az idők folyamán kialakult két kiemelkedő városközpontot nem lehet megszüntetni, ám lehet-e egyesíteni? Berlin kétségtelenül igényli a beavatkozást. De kiét, milyen erőket? Mennyiben felülről s mennyiben közvetlenül a lakosság részéről? Olyan megoldást kell találni, amely helyes arányt alakít ki a merev átfogó rendezési tervek és

a szűkre szabott magánérdekek között, illetve az átfogó városi tervek kialakítása közben teret ad a spontán, helyi kezdeményezéseknek is.

Az adottságok nagyon megnehezítik az egyetlen központ kiépítését, még akkor is, ha egyetértünk az effajta centralizációval. Minthogy a város közepén a Tiergarten fekszik, hogyan lehetne e centrális helyzetű parkból gyűjtőpontot kialakítani anélkül, hogy a parkot tönkretennék? A jelenlegi urbanisztikai centrumok pedig e geometriai középpont mellé esnek és kiesnek. Amennyiben megvalósulna az a terv, hogy a mai kelet–nyugati tengelyen kívül a parkot észak–déli irányba is átvágják, akkor a parknak mint városi oázisnak vége lenne. Átszelés helyett a park alatt javasolt út, illetve a vasútvonal átbújtatása (J. P. Kleihues) vagy a körülkerülés is utal a feladat nehézségeire.

Hasonlóan nehéz feladat a meglévő két centrum összekötése, mert a két centrum egymáshoz való helyzete nem ajánl fel magától értetődő megoldást. Az egybekapcsolás közvetlenül nem, legfőképpen egy többszörösen megtört vonal mentén történhet. A részeket egybekötő absztrakt vonal is csak kanyarogva, kígyózva csúszhat át egyik negedből a másikba. A két központ között fekvő, most elkészült Potsdamer Platzról kiderült, hogy inkább barikád, semmint kapocs kelet és nyugat között. Az új – vagy negyven moziból, mallból, iroda- és lakóházakból álló – komplexum hátat fordít a Kulturforumnak és Scharoun zenepalotáinak, szinte falat húzva a kétféle kulturális-szórakoztató központ közé. Félelmetes jelkép. De a zárás a Tiergarten parkjától is elválasztja az új komplexumot. A megoldás beismeri, szinte bizonyítja: lehetetlen a város centralizálása.

Az egycentrumúság sokak számára a központból kiinduló útrendszert, centralizált struktúrát jelent. Bevezetni az utakat a központba, hogy minden egy pontból induljon ki – centrifugális rendszert alkotni. Mindezt akkor, amikor a nyugati világ jelenkori urbanisztikai tapasztalatai alapján decentralizálni akar. A központosítás megvalósulása katasztrófa lenne. Mégis sokak fejében él az a gondolat, hogy a várost tengelyre kell felfűzni, és hogy a város szerkezeti alapja a tengelykereszt vagy hasonló geometriai alakzat legyen. Van ugyan Berlinben ilyen tengely és tengelykereszt (Unter den Linden és a Friedrichstrasse), és vannak központi terek, mint az oktagon (Leipziger Platz), a négyzet (Pariser Platz) és a kör (Mehring Platz), ennek ellenére sem lehet Berlint a meglévő szövet szétverése nélkül az egyszerű geometria rendszeréből kiindulva ily módon továbbfejleszteni. A Berlin egészére kiterjedő – meglévő és újraépített – utcamenta, városi struktúra ellenáll e merev rendszernek.

Módosított javaslat volt Norman Fosteré, aki a két létező központ adottságát elfogadva akarta a két részt összekapcsolni. A fal helyén a városon északról délig végighúzódó zöld sávban vélte a megoldást, amely meglévő parkokhoz, folyópartokhoz alkalmazkodva, kapcsolódva adna a városnak „erős stratégiai szerkezetet”, s ezzel egyesítené a várost. Vittorio Gregotti már a századforduló idején javasolt észak–déli tengely ideáját akarta újraéleszteni, és a két centrumot összekötő park kiépítését javasolta. A lebontott fal helye emlék, de nem tabu, vallja Zaha Hadid, aki ellenezte a fal helyének beépítését. Szerinte az üresen hagyott nyom nemcsak emlékeztetne a múltra, de lehetőséget adna az utókor számára a fal különböző interpretálására. A rombolásra válasz ne újabb rombolás legyen, amelyre az új átépítés következik, hogy semminek nyoma se maradjon. Különös tény, hogy a Berlint kettévágó fal helyenként a régi városfal nyomát követte, amely többek között arra szolgált, hogy megakadályozza a katonák szökését. Kísértetiesen megismétlődött a későbbiek folyamán a múlt. Bernard Tschumi is a lebontott fal helyének fenntartását javasolta, miközben annak a Brandenburgi ka-

putól az Alexander Platzig terjedő szakaszát akarta áthidalni, úgy, hogy emlékeztessen a történelem egy szakaszára, anélkül, hogy megállítaná a történelem folyamatát s megakadályozná a forgalmat, illetve a város egységes életét. Mindezek a javaslatok azonban már csak a történetíráséi. A fal helyét jórészt beépítették, csak itt-ott maradt fenn: jelképként. Már késő, nincs lehetőség arra, hogy parkos medre helyenként ki- szélesítve végigkanyarogjon a városon. A város vezetői elszalasztották a nagy alkalmat.

Pedig a lebontott fal helyének a meghagyása, mely folyondárként végigkanyarogna a városon, megegyezne a városközép hosszan elnyúló folyamatos karakterével. De Berlin szétszabdálása tengelyekkel, felaprózása utakkal és a folyamatos kocsisorokkal nem egyesítést jelentene, hanem a város teljes szétforgácsolását. Nem a várost húzná össze, hanem az autóforgalmat vinné be a központba, hogy a város régi magját közlekedési dugókkal fullassa meg. Ehelyett inkább el kéne terelni a forgalmat, s ezzel csökkenteni a levegőszennyezést, a közlekedési veszélyt, a zajt és a lélektelenséget. A Brandenburgi kapu összes áthajtójának a kinyitása egyszerre két rontást jelent: két félre bontotta a Tiergartent, és megemészthetetlenül felfokozta a forgalmat az Unter den Lindenen. A város közepét átszelő autóutak helyett az volna a helyes megoldás, ha az S Bahn körvasútját egybekapcsolnák a földalattival, ha a központtól távolabb tehermentesítő autókörutakat építenének, és ahol mód van rá, sétálóutcákat létesítenének. A különböző kapcsolatrendszerek egymás mellett – nem egymást kizárva, nem a másikat helyettesítve, hanem egymást kiegészítve – működhetnének.

Berlint a negatív centrum és a többcentrumúság mellett a sokféleség is jellemzi, és ez ugyanúgy vonatkozik a népességre, mint az építészetre. Berlin mindig is vonzotta az idegeneket. A különböző népcsoportok bevándorlásának hosszú a története. Nemcsak a mostani vendégmunkások – és lakónegyedeik – színesítik a város lakosságát (törökök, kurdok, délszlávok), hiszen a betelepülés történelmi előzményét jelenti a lengyelek, a zsidók s még előbb a francia hugenották, majd a svédek, csehek megjelenése. A kedvező, liberális időszakok lehetővé tették a különböző kultúrák egymás mellett élését mindaddig, amíg az elnyomó uralmak véget nem vetettek a virágzásnak.

Az építészet is sokféle. Berlin negyedeinek építészeti karaktere szemmel láthatóan eltérő, sokkal inkább, mint bármilyen más nagyvárosban. Ezenfelül Berlin két kiemelkedő centruma, a Kurfürstendamm és a történelmi központ maga is sokfajta negyedből áll. Különösen igaz ez a keleti központra – a Brandenburger Tortól az Alexander Platzig és a Stalinalleeig. A „Mitte” (a közép) különböző heterogén részekre bomlik. Egymást követik az Unter den Lindenen a kormányzat és a kulturális intézmények épületei. A város főútja a barokk, a klasszicista és historicista monumentalitás elegye. Hozzájuk csatlakozik a főleg klasszicista épületekből álló Múzeum-sziget, majd a századforduló emlékéit idéző Alexander Platz és környéke. A folytatás a Stalinallee s a mögöttes szocreál lakótelep. Ezzel még mindig nem teljes a kép, mert a Mitte ellentétes oldalán Nyugat-Berlin új művei láthatók: szétszórva a terepen Scharoun szabálytalan alakzatai, melyeket a Tiergartenig a töredezettség és az üresség jellemez. Szomszédságukban fekszik a modernista periódust követő formákban és stílusban felépült Friedrichstadt és a Potsdamer Platz környéke. A Mitte a legkülönbözőbb mozaikokból áll össze. Elképzelhetetlen ezekből a heterogén elemekből egységes jellegű városközpontot kiépíteni.

De miért kellene egy önkényesen kiválasztott irányzat, mondjuk a barokk egyeduralmát – ami sohasem volt – utólag megvalósítani? Végül is a Schloss újratereemtéséért küzdők az épület melyik periódusát akarják helyreállítani? A Schloss évszázadokon

át készült. A középkori erődöt reneszánsz palota, majd nagyméretű barokk átépítés követte. A befejezés, a kupola csak az 1850-es években került az addigra elkészült palota tetejére. A Schloss rekonstrukciójával hasonló helyzet állna elő, mint amilyen a Nikolai negyed újrafelépítésével keletkezett. Az NDK kormánya a nyolcvanas években elrendelte, hogy a középkori város szívében tervtárból előásott, de nem erre a területre készült rajzok alapján egy XVIII. századbeli színlelő negyed épüljön – nem a romokból, hanem a semmiből. Így egy sajátos, új „régí” negyed tarkítja Berlint. Miért kellene anakronizmust elkövetni és álrégit építeni?

A kiindulópont csak a már meglévő sokoldalúság lehet. Rossi hangsúlyozza, hogy nem lehet Berlinre egyetlen formát, egyfajta építészetet ráerőszakolni. O. M. Ungers „*városi archipelagó*”-nak nevezi Berlint, s a körzetek meglévő jellegének továbbfejlesztését javasolja (bár történelmi visszanyúlásai erőszakoltak). Ez vonatkozik a központra is. Miért nem lehet annak adott heterogén jellegét elfogadni? S ha a centrumnak ezt a sokfajtájúságát elismerjük, akkor hogyan lehetne a város kiindulópontjává tenni azt, ami hosszan elnyúlva kacsaringózik a város középső részében? És miért kellene egy ilyen széteső területet mint egyetlenegy centrumot ráerőltetni a városra, amikor – Berlin történetét tanulmányozva – jól tudjuk, hogy a város mindvégig policentrikus volt?

Nem szabad, hogy Berlin elkésve kövesse el mindazokat a hibákat, amelyeket nyugati várostársai előzőleg már elkövettek. Abból, hogy az egyes negyedek karaktere eltérő, nem következik, hogy funkciójuk is egyoldalúan monofunkciós legyen. Ahogy az összetett szerepet betöltő központ egyes funkciói területileg is elkülönülnek, s hogy ez a funkciómegosztás egyre nagyobb térségre terjed ki, megsokszorozódik közöttük a kapcsolat. A lakások aránya a központban a különböző rendelkezések ellenére is egyre csökken. A funkciómegosztás nagy távolságok áthidalására kényszerít, következésképpen a közlekedés különböző motorizált formái is elkerülhetetlenül megnövekednek. Berlin új központja, a Mitte efelé tart. A tömegközlekedés növelése mellett sokoldalú centrumok kiépítése és a lakóépületek irodákkal való vegyítése lehet a megoldás. A lakónegyedeket azonban száműzték a központi területekről. Az egyetlen kivétel az Alexander Platzot érintő – egy dekáddal előbb még a keleti zónához tartozó –, igénytelen bérházakból álló lakótelep. Mi lesz e bérházak sorsa? Bár helyzetük révén a szomszédságukban dolgozó funkcionáriusok legkézenfekvőbb lakóhelyei lehetnének, a presztízmunkát végzők és a jómódúak igényeit ezek a lerobbant lakónegyedek jelen állapotukban mégsem tudják kielégíteni.

Hasonló helyzetre nem volt még példa. Nyugat-Európa egyetlenegy nagyvárosában sem találunk a város kellős közepén – respektált helyen – már az építésekor is elavult, új, szegényes lakótelepet. Drámai a váltás, a nagy pompájú kormányzati, kulturális centrumról a prózai, kopott lakótelepre. Az Alexander Platzzal határos Stalinallee kilenc emelet magas sivár épületfala fedi a mögöttes lakótelepet. Valóban, építésekor is falfüggönynek szánták, hogy eltakarják az épületek háta mögött fekvő, akkor még romos várost. A Stalinallee három kilométer hosszúságban takarja a keleti közelmúltat. De az allee felé is reménytelen a helyzet, a szalagszerű épületeknek néhány magasépület közbeiktatásával százhusz méter széles út ürességével kell megbirkózniuk. Megoldhatatlan feladat. Afféle, már építésekor is elévült Brasília vagy „Ville Radieuse” a történelmi város befejezésekként. Tulajdonképpen itt találkozunk kelet nyugattal. A széles úton még ma sem érnek egymásba a kocsik, sétálók végképp nincsenek, nincs mit nézni, nincs hová beülni, nincsenek üzletek, szolgáltatóhelyiségek, szórakozóhelyek az út mentén. Mi lesz ezekkel az épületekkel? Túlélnek az egyesülést, vagy lebontás a

sorsuk? A legutolsó hírek szerint vállalkozó kedvűek „luxus”-lakásokat akarnak kialakítani a monumentális, monoton épületekben. Sikeres lesz-e a vállalkozás? Kérdéses.

S mi lesz a többi, több százezer lakásból álló, silányul felépített, a volt keleti zónához tartozó lakóteleppel? Az infrastruktúra elmaradottsága, a házak elhanyagolt és elévült állapota segítségért kiált. Többek között e lakótelepekre sem írtak ki pályázatokot, pedig ezeket sem lebontani, sem kiüresedésüket elfogadni nem lehet. A város közepén slummá romlásukat meg kell akadályozni, felújításukról nem szabad lemondani. Az infrastruktúra rendbehozatala és az ökológiai követelmények kielégítése után talán a részleges bontás, új elemek hozzáadása, a maradék felújítása és mindezek kombinációja lehetne a járható út. Ezzel emberibb léptékű, kevésbé monoton, személyesebb, melegebb, humánusabb atmoszférát árasztó épületek lakónegyede alakulhatna ki, ahol otthonra találhat a korábbi bérlő, a munkás és az újonnan kialakuló középosztályból jövő egyaránt. De ne legyen újabb tömegrombolás az építés első lépése. A már ott lakók kialakult jó hagyományait figyelembe véve, a folytonosságot fenntartva kellene átalakítani, fejleszteni. A gyors ütemben végbevitt nagyméretű rombolás nem építészeti, hanem társadalmi kérdés. A fizikai rombolás elsősorban a társadalmi kapcsolatokat veri szét.

A városnak gondot kellene fordítania Berlin többi részére, alcentrumaival, lakónegyedeivel, elhagyott gyárvidékével. Mi lesz Kreuzberggel, Charlottenburggal, Marzahnal? A Berlin centrumán kívül eső területek kívül rekedtek a várostervezők fókuszán. A centrumon túli területeken nem folynak nagyobb méretű építkezések, s nem hoznak létre újabb lakónegyedeket. Sőt a centrumra vonatkozó elképzelések is részekre bontva, egymástól függetlenül, elszigetelt tervként készültek el. Az egyetemes problémára ad hoc válaszok születtek. Berlin átfogó terv után kiált, amely elvállalná az egész várost, külső övezeteivel, lakónegyedeivel, etnikai csoportjaival, üzemeivel együtt.

A nagyméretű építkezések nemcsak azért koncentráálódtak a volt Kelet-Berlin területére, mert itt álltak rendelkezésre nagyméretű üres területek, s főleg nem azért, mert az épületek elmaradottsága miatt itt volt rájuk a legnagyobb szükség, hanem mert az elsőrendű cél a nagyvállalati és a kormányzati központ kialakítása. Mindez akkor, amikor a már felépült irodák jelentős része üres, kiadatlan, és a kormányzat, amennyire tudta, húzta-halasztotta az átköltözést. A belső városmagban az építkezések három területre koncentráálódtak. A Friedrichstrasséra (Friedrichstadt), a Potsdamer Platz környékére és a Lehrter Stadtbahnhof melletti területre. Az utóbbi esetben, a kialakítandó újabb kormányzati negyed még ma is konstrukció alatt él, míg az előző kettő lényegében elkészült. A nemrég még romos, hiányokkal teli Friedrichstrassén a rombolás előtti zárt, merev utca- és háztömbrendszert élesztették újjá quadrat beosztású, márványt üveggel váltakozóan alkalmazható homlokzatokkal. A homlokzatok négyzetű rendszerre a geometrikus utcahálózat megismétlése. Ez a minta a történelmi városrész véletlenszerű elrendezésével szemben szigorú rendszert képvisel. A kontraszt megtartása, a terület sajátosságának, hagyományának a felelevenítése, a helyi minta visszaállítása nem kellett volna hogy kizárja a lazítást: helyenként terek és zöld foltok közbeiktatását s az útszomszéd oldottabbá tételét. A meglévő városstruktúra fenntartása mellett az újonnan keletkezett igényeket is ki lehetett volna elégíteni. Az új követelményekre adott válaszok beiktatása ugyanúgy feladat, mint a hagyomány megőrzése. A felépült negyed inkább a századfordulós elképzeléseknek felel meg, mint a jelen igényeknek vagy a jövőnek. A korábbi zónarendszer fenntartása következtében – a kötelező húszszázalékos lakásterület-követelmény ellenére is – monofunkciós negyed alakul ki.

Ezzel ellentétben a Potsdamer Platz környékének magas épületekkel való beépítése már megtöri a hagyományt. A Leipziger Platz oktagonját megtartják, a Potsdamer Platzra befutó utcák kereszteződését szintén. De ez a tömörítés – magas házak felhúzása a város centrumában – akkor valósul meg, amikor mindenütt másutt már a magasságok redukciója folyik. Ez a zsúfolás forgalomtorlódást fog előidézni. Az újonnan felépülő tömbök, a szorosan egymás mellé állított magasépületek között az árnyék dominál. A megoldás nem vonzó, hiába van megamall, hiába van tucatnyi mozi befogadó IMAX-Theater. Pedig a terület beépítésén nagynevű építészek osztoztak, mint Piano, Kollhoff, Isozaki, Murphy & Jahn, Roger stb. Az újjáépített területet a legnagyobb nemzetközi korporációk sajátították ki maguknak: Daimler Benz (Piano terve), Sony (Helmut Jahn terve) stb. Rácsaptak a lehetőségre, miközben jó időre mentesültek az adófizetés alól. Az új negyed a város egészétől és a helyi hagyománytól teljesen eltérő atmoszférájú. A nosztalgikus építészet ellentettje.

A manhattanizmusra hangolódott épülettömbökkel azonban nem az a baj, hogy eltérnek a többi negyed jellegétől, vagy hogy mások, mint azok, amelyeknek a helyébe léptek, hanem hogy megismétlik az utolsó évtizedek jellegzetes mulasztásait. Az utcarendszert gondosan megtervezték, de az épületek méretekben, formákban, anyagokban egymást akarják túllicitálni. Az eredmény teljes hotchpotch lett. A szándékosan extravagáns épületek mellett az összefogásra hivatott utcarendszer szerepe alárendelt, nem tudja ellátni feladatát. Mulatságos, hogy a tervezők nosztalgiaellenessége mellett is hogyan képezték ki az Alte Potsdamer Strassét fákkal, padokkal, miközben mindenki a fedett üzletsorban nyüzsög, hiszen ott lehet három szinten vásárolni, étkezni, szórakozni. Ugyanakkor az Alte Potsdamer Strasse üres. A régi tér és környékének eleven szabadtéri élete a belső folyosókba szorult. Helmut Jahn megoldása kivétel, a hatalmas fedett tér levegős, természetes fénnel játszó, s az utcák ívei finoman ívelnek. Humánusabb környezet, annak ellenére, hogy a látogatók sétájukat üvegfalak és acélkonstrukciók között teszik meg.

A másik nagy léptékű terv még kivitelezés alatt van, a Tiergartentől északra, a Lehrter Bahnhof és környéke. Az új épületsoport, a Reichstagtól a Lehrter állomásig az állami negyed folytatása, északnyugati nyúlványa. Az újonnan épülő környezet a Tiergarten északi bekeretezését jelenti, illetve annak kezdete. Az elszórtan elhelyezkedő nagyszabású épületek, építmények a Potsdamer Platzcal és a Brandenburgi kapuval együtt félkaréjban veszik körül kelet felől a parkot. Vajon falat húznak a Tiergarten körül, vagy kaput nyitnak a park felé, hogy a negatív városközép elnyerje arra hivatott szerepét? A napjainkig kialakult kép ellentmondásos. A Potsdamer Platz határozottan kizárja a parkot, a Brandenburger Tor szűk kaput nyit rá, míg a Lehrter Bahnhof szórványos épületeivel és az állomás nagyvonalú ívével hangsúlyossá teszi a Tiergarten peremét, anélkül, hogy elszigetelné. Hogy melyik megoldás győz – további tervek, építkezések eredményeként –, ma még kérdéses. A veszély fennáll, hogy Berlin zöld centruma magára marad, ahelyett, hogy magához vonzaná a város egészét. A jelenlegi építkezések következtében felborult az egyensúly. Bár Nyugat-Németország bekebelezte a keletet, paradox módon Kelet-Berlin centruma győzedelmeskedik, és befogadja az egyesült Németország kormányzatát. Mégis kérdés, hogy a kormányzat átköltözésén és letelepedésén túl mennyiben lehet a város a mai körülmények között az ország centruma. München, Frankfurt, Hamburg más-más okokból vetélytárs. Az egyesült Európán belül a decentralizálás hogyan fog hatni a város további alakulására? Berlin akkor válik fővárossá, amikor a fővárosok jelentősége viszonylagosan csökken, amikor külön-

böző okokból világvárosok jönnek létre. Berlin milyen sajátos profilt tud kialakítani a globalizált világban? Mi lesz egyéni vonzóereje? Milyen intézményeknek ad majd szállást? Lesz-e belőle kelet felé tekintő vonzási központ, amely összehozza Európa két felét? Vajon megtalálja-e Berlin a megfelelő egyensúlyt központosítás és decentralizálás között? A városoknak – idézzük Pierre Vagót – gyülekező- és találkozóhellyé kell válniuk. A város összehozza az embereket, a spontán és a szervezett látogatókat, a bejáró dolgozókat és a helyi lakosságot egyaránt. Egyre inkább az a feladat, hogy az üzleti vállalatközpontok és a várost felkereső látogatók mellett a helyi lakosság is otthon érezze magát városában. Meg kell teremteni számukra a találkozás lehetőségeit, a centrumban ugyanúgy, mint a szétszórt helyi központokban, a város teljes területét élve, használva. A város vezetőinek a feladata, hogy vitrinépítés, múzeummá merevített központ helyett az egész lakosság örömeire fejlesszék városukat. A város évszázados policentrikussága predesztinálja Berlint, hogy sokrétű, sokfajta igényt kielégítő, komplex várossá váljon.

Ébli Gábor

RÉGI KÉPTÁR, MODERN MAGÁNGYŰJTEMÉNY, KORTÁRS MŰVÉSZETI KÖZPONT: MŰVÉSZETTÖRTÉNET MADRID MÚZEUMAIBAN

Az elmúlt évtizedben Madrid új művészeti múzeumokkal gazdagodott. A Prado már két évszázada a spanyol főváros büszkesége, s az ezredvég két további gyűjteményt tárított mellé. A spanyol állam megvásárolta s a felújított Villahermosa-palotában önállóan helyezte el a Thyssen–Bornemisza-kollekciót; egyúttal – Museo Nacional Centre de Arte Reina Sofía néven – huszadik századi művészeti központot hozott létre egy nagyvonalúan átalakított múlt századi kórházi épületben. Ilyen anyagi szerepvállalás és kultúrpolitikai elkötelezettség a múzeumügy mellett máris figyelmet érdemel. Hiszen a múzeum a modernitás legfiatalabb, egyszersmind gyorsan növekvő társadalmi súlyú intézménye. Különösen a huszadik század utolsó harmadában lett megfigyelhető a kultúra legszélesebben értelmezett területeinek muzealizálódása s ennek markáns példájaként a művészet szinte kizárólagos múzeumi reprezentációjának sikere. A múzeumok terjedésének különböző modelljei körvonalazódtak az Egyesült Államokban és Európában; s ebbe illeszkedik a madridi múzeumi hármás.

E kérdésnek fokozott jelentőséget ad a három érintett múzeum elméleti tipizálhatósága. A Prado a régi képtár klasszikus példája, míg a Thyssen–Bornemisza-anyag olyan nagypolgári magángyűjtemény, amelynek kialakulása követte a huszadik század kultúrtörténeti ívét. A Sofía királynéről elnevezett kortárs művészeti intézet a nyolcvanas évek végén eredetileg állandó gyűjtemény nélkül, azaz nem is szigorúan vett múzeumként jött létre, ám időközben jeles műtárgyanyagot kapott, s ma a klasszikus gyűj-

teményi elvekre is építő, de határozottan kortárs orientációjú múzeum. Így Európa egyik legkiválóbb uralkodói gyűjteménye, a modern magángyűjtés egyik elsőrangú példája s a késő modern kultúrpolitika merész, kortárs múzeumot alapító gesztusa képezi a madridi múzeumi hármas mai alapját.

A múzeumtörténeti szál azonban nem feltétlenül kötné egységbe a három intézményt. Ehhez az sem lenne elegendő, hogy egymástól sétatávolságra helyezkednek el: a klasszicista Villahermosa-palota a Pradóval átellenben, a Reina Sofía óriási, nem nagyon jellegzetes századfordulós tömbje a Prado sétányon délnek haladva. Annál lényegesebb, hogy a három gyűjtemény művészettörténetileg egymást követi. A Prado anyaga a trecentótól Goya haláláig terjed, a Thyssen–Bornemisza-gyűjtemény súlypontja a modernizmus, míg a Reina Sofía – mint tisztán huszadik századi múzeum – fókusza határozottan második világháború utáni. Természetesen számos átfedés van köztük: a Thyssen–Bornemisza is a kora reneszánszig nyúlik vissza, ám a Prado szomszédságában inkább a régi képtárat folytató modern, különösen a remek avantgárd anyagának van jelentősége. Hasonlóan, a Reina Sofía kiindulópontja is jóval a mai kortárs előtt található, s Picasso *GUERNICA*-ja éppen a múzeum központi darabja, de az intézmény igazi arcélét a kortárs adja.

A három múzeum így kiegészíti egymást. Ebben nyilvánvaló előkép Párizs, ahol a Louvre, a Musée d'Orsay és a Centre Pompidou rekonstruálja ma a művészet történetét időrendi tagolásban. Ahogy a Louvre és az Orsay cezúrája Corot művészete, illetve az Orsay és a Beaubourg vízválasztója az avantgárd, úgy a madridi hármas is lényegében egy klasszikus, egy modernista és egy kortárs szakaszra osztja a nyugati képzőművészetet. S ez nem csupán múzeumszervezési kérdés. A közgyűjtemények műtárgyállománya messze túlnőtt az egy-egy épületben elhelyezhető mértéken, ám az igazi ok a múzeumi anyag időbeli elválasztására a művészettörténet-tudomány mai dilemmája: lehet-e egyáltalán homogén múzeumi keretben kiállítani klasszikus, modern s kortárs művészetet. A múzeumi hármas párizsi és madridi megvalósítása mögött egyaránt ez a kétely húzódott meg: tartható-e még a művészettörténet folytonosságának feltevése, látható-e még egyazon szemmel a középkori táblakép, az avantgárd kollázs s a mai installáció? Már a helyhiány miatt is, Madrid a művészettörténeti széttagolás mellett döntött. A Prado – mint a múzeumok többsége a világon – csak szűk helyet kínál anyaga kiállítására; így egyértelmű volt a két huszadik századi súlypontú újabb anyag külön elhelyezése. A művészettörténeti egymásutánosság reprezentációjának kérdése így azt veti fel, hogyan befolyásolja a régi képtár megítélését a modern és kortárs anyag megjelenése; illetve milyen kihívás elé állítja a modern és kortárs anyag bemutatását a Prado által képviselt történeti norma. A múzeumi együttes titka a három anyag kölcsönhatása.

E tekintetben Madrid arra vállalkozik, hogy a felvilágosodás múzeumi ideáljának egy szeletét élessze újra. Természetesen nem a tizennyolcadik század végi, enciklopédista szemléletű, a természet és civilizáció minden területét felölelő univerzálímúzeum létrehozása a cél. Egy ilyen totalitásigény lehetetlenségét ábrázolta Flaubert *BOUVARD* és *PÉCUCHE*T című regénye. Sőt még a művészet szűkebb világában is nyilvánvaló, hogy a Louvre vagy a British Museum ilyen jellegű gyűjteményei is – szerencsére – csak részlegesek. Ám az összehasonlítás, a holisztikus nézőpont igénye ma is élő és érvényes. A madridi múzeumi *ensemble* a szépművészetek terén egy ilyen hosszmeteszlet kísérlete. Három helyszínen, eltérő kurátori szempontok alapján, de az esztétikai minőség iránti egyforma elkötelezettséggel mutatja be a latinitás utáni Európa művészetéből gyűjt-

tött anyagát. Ezzel elismeri a három részre tagolt művészettörténet bizonyos heterogenitását, a művészeti alkotás, bemutatás és befogadás történeti változását, ugyanakkor kiáll a múzeumi reprezentáció egyetlen, közösen és hosszú távon vállalható irányelve, az esztétikai érték keresése mellett.

Mindhárom múzeum központi eleme az állandó kiállítás, s ennek európai összehasonlításban is kiemelkedő mércéje a Prado képtára. A múzeum eredetileg természettudományi anyag számára épült, Juan de Villanueva tervei szerint, 1785-től. A III. Károly uralkodása alatt megkezdett építkezés a franciák elleni szabadságharc miatt csak VII. Ferdinánd idején, 1811-ben fejeződött be. Az udvari képtár fontossága ezalatt tudatosodott: Károly művészeti tanácsadója, a festő Anton Raphael Mengs vetette fel először az ötletet, majd a Napóleon által spanyol uralkodónak kinevezett Joseph Bonaparte hozott rendeletet egy Museo de Pinturas létrehozásáról 1809-ben; végül Ferdinánd felesége, María Isabel de Braganza valósította meg a tervet. A Museo Real de Pintura y Escultura így a királyi gyűjteményből kiválasztott háromszáz kép kiállításával nyílt meg 1819-ben.

Az uralkodói gyűjteményből folyamatos volt a képek átadása a múzeumba, ám azok 1868-ig királyi tulajdonban maradtak. Az államosítás előtti időszakban a képtár hehente csak egyszer nyitott ki, s a látogatáshoz udvari engedély kellett. A feudális gyűjteményből modern típusú közgyűjteménybe való átmenet ily módon elhúzódó évtizedeit azonban hamarosan követte egy másik jellegzetes európai múzeumi fordulat. Az 1835-ben szekularizált egyházi műkincseket eleinte az átmeneti múzeumnak kialakított Convento de la Trinidadban helyezték el a párizsi Musée des monuments français (1818) példájához hasonlóan. A Prado államosítása után azonban a kolostorban összegyűjtött háromezer művet átadták a Pradónak (1872). Mivel az Escorialból folytatódott a királyi gyűjtemény átszállítása a Pradóba, a hirtelen meggazdagodott múzeum – mai épületének még csak töredékét használva – túlterhelt lett. Ekkor adtak kölcsön, a „disperse Prado” akció keretében, az államigazgatásnak és vidéki múzeumoknak mintegy négyezer művet. A huszadik század elején a gyűjteményt jelentős magánadományok gazdagították, míg a polgárháború és a Franco-diktatúra hosszú évtizedes vándorútra kényszerítene a Prado anyagát (Genf). Ma 8600 mű alkotja a képtárat: az egyházi eredetű műveken túl, 3000 kép a királyi gyűjteményből származik, míg a további képanyag a múzeum szerzeménye a múlt század közepe óta. Ezt egészíti ki *A dauphin kincseként* ismert, XVI–XVII. századi francia iparművészeti anyag, egy hétszáz darabos szoboranyag s egy szerény grafikai gyűjtemény.

Az anyag kiállításának kereteit máig is a Villanueva-féle alaprajz szabja meg. Az észak–déli elhelyezésű, hosszúknak, alapjában kétszintes épület kulcselemei a hossz tengely, a köré csoportosuló kistermek, a két rotunda s a központi, bazilika jellegű, a fő tengelyre merőleges apszissal zárt csarnok. Ez utóbbihoz tartozott eredetileg a főbejárat, amely helyett ténylegesen a két rotunda felőli végen lehet a múzeumba jutni. A központi csarnok elválasztó funkciója az északi és déli szárny között megmaradt, ám mindkét szinten csak halványan érvényesül. A fő szintet jelentő első emeleten a fő tengely *enfilade* jellege sértetlen, a két rotunda közötti átlátás akadálytalan. Ugyanakkor a központi csarnok itt a képtár egyik csomópontja, hiszen Velázquez műveit mutatja be, s az apszisban a *LAS MENINAS*-t. A két oldalbejárat használata miatt viszont a rotundák érvényesülése csorbul: a két szint összesen négy rotundája közül csak az első emeleti déli működik galériaként, bár annak szerepe kiemelt. Ebben végződik ugyanis az

északi bejáratnál nyíló főtengely, s ennek a déli rotundának az *enfilade* felé nyíló fala így a képtár első számú fókusza. Az itt függő Goya-tabló, a LA FAMILIA DE CARLOS IV a Prado központi jelentőségű választása. Az oldalt elhelyezkedő kistermek a többszöri bővítési hullámok során készültek 1910 óta. Ám az 1989-ben befejeződött legutolsó, átfogó felújítás eredményeként is csak a Prado anyagának tíz százaléka látható a múzeumban.

A képtár történetileg a földszint északi csücskében kezdődik, az Alpoktól délre, illetve északra kibontakozó reneszánsz párhuzamos bemutatásával. A klasszikus módon iskolákba rendezett anyag inkább főművekre, semmint teljességre épül. A korai tizenegyedik századtól induló, a termek többirányúan egymásba nyíló jellegéből adódóan nem szigorúan kronologikus anyag csúcspontjai Fra Angelico ANGYALI ÜDVÖZLET-e (Lerma gróf tulajdonában 1611-től, Prado 1861), Dürer ÖNARCKÉP-e (a brit I. Károly hagyatékából IV. Fülöphöz került 1649-ben), több Cranach-kép (II. Lajos özvegyétől, Magyarországi Mária királynétól örökölte II. Fülöp), Raffaello VIZITÁCIÓ-ja (IV. Fülöp tulajdonában 1655-től, Prado 1837), a II. Fülöp által személyesen gyűjtött Bosch-képek sora (különösen A FÖLDI GYÖNYÖRÖK KERTJE ÉS A KIRÁLYOK IMÁDÁSA) s a Tiziano által V. Károly német-római császár megrendelésére festett ECCE HOMO (a Habsburg uralkodó révén Augsburgból került Madridba, majd Prado 1821).

Részben a királyi gyűjteményekből, részben későbbi hagyatékokból és ajándékozásból került a régi képtár ezen egyetemes művészeti termeibe Quentin Massys KRISZTUS BEMUTATÁSA A NÉPNEK, id. Pieter Brueghel A HALÁL DIADALA, Joachim Patinir MENEKÜLÉS EGYIPTOMBA s a velencei iskola, főként Tiziano számos műve. Az emeleti főtengely alatti, nagy falfelületű részek mutatják be Correggio, Andrea del Sarto képeit s különösen Veronese és Tintoretto nagyalakú vásznait. A Tintorettek egy részét Velázquez választotta ki IV. Fülöp számára Itáliában, ahová Rubens ösztönzésére látogatott el, s amely útjának festői hatása jól látható az emeleti Velázquez-terem két remekműve, a korábbi BACCHUS DIADALA és a későbbi VULKÁN MŰHELYE között. A Tiziano-rész szomszédságában, a földszint utolsó, viszonylagos egységet alkotó termében látható a harmincnégy képből álló El Greco-anyag. Bár Greco életében elismert festő volt, itt függő három legjelesebb műve, a SZENTHÁROMSÁG, a FELTÁMADÁS ÉS A PÁSZTOROK IMÁDÁSA mind XIX–XX. századi szerzemény.

A Prado elrendezésében azonban a képtár magva az első emeleti főtengely köré szerveződik. Az északi bejáratnál nyíló keleti szárny az egyetemes anyagot folytatja a barokk felé haladó németalföldi termekkel, amelyek központi művésze Rubens. A HÁROM GRÁCIA a festő hagyatékából került IV. Fülöphöz; a Saturnus jelentőségét különösen az emelet végében függő Goya-SATURNUS-szal való összevetés lehetősége adja; míg az EURÓPA ELRABLÁSA kiváló kiindulópont hatástörténeti vizsgálathoz Tiziano hasonló című művével, amelyet Rubens egykor még madridi tartózkodásakor látott a királyi gyűjteményben, s ma a bostoni Isabella Stewart Gardner Museumban függ. Rubensnek a Lerma gróf számára készített EL APOSTOLADO, illetve EL TRIUNFO DE LA EUCHARISTIA című hat-, illetve tizenkét darabos sorozata az ellenreformáció esztétikai világához nyújt kulcsot. S bár a Prado a XVIII. századi francia és brit festészetből is mutat műveket, Rubens és Van Dyck képeivel befejeződik a képtár egyetemes vonulata. Az emeleti tengelyt alkotó Központi Galériában és a flamand barokk utáni kistermekben, azaz a Prado által központinak minősített részen a nemzeti festészetet mutatják be. A Prado egyértelműen a spanyol anyagot hangsúlyozza képtárában, elsősorban annak egyetemesen is vezető érvényű fejezetét: a barokkot és Goya művészetét.

A spanyol barokk öt mestere közül Ribera és Murillo tölti meg a Központi Galériát; Velázquez az *enfilade*-ot felező központi csarnokban, Zurbarán és Cano – Herrera, Pereda és más mesterek társaságában – a szomszédos kistermekben kap helyet. Az okkersárga árnyalatúra festett, egyszerű kazettás mennyezetű s természetes felülvilágítást is nyújtó Központi Galéria az északi rotundából egyenesen vezet a délbe. Mivel a látogatók zöme ma az emeleti északi, ún. Goya-kaput használja, nagy részük számára az egész múzeumi kiállítás is Ribera tablóival, a spanyol barokk naturalista szakaszával kezdődik. S mert a képtár eddig ismertetett egyetemes gyűjteményének java egy emelettel lejjebb, a földszinten helyezkedik el, a kiemelkedően látványos Központi Galéria nem csupán a spanyol anyag, hanem az egész képtár kezdete lesz a látogatók zömének. Lévéen Ribera és Murillo festészete erős érzelmi töltetű, a fény által előhívott kontrasztokra épül, s a látogatók figyelmét azonnal megragadja, a két emelet ilyen megosztása és a Központi Galéria inszcenálása a műtörténeti sorrend figyelmen kívül hagyását eredményezi; főként mert a Ribera-anyag legnépszerűbb darabja, az *EL MARTIRIO DE SAN FELIPE* a Központi Galéria elején függ.

Hangsúlyozni kell, hogy Ribera és Murillo tablói számára a Központi Galéria ideális, ahogy Veronese és Tintoretto vásznai éppen egy emelettel alattuk, hasonló méretű termekben függenek. Sőt a Központi Galéria belsőépítészeti kialakítása kifejezetten szerény, ahogy azt egy ilyen barokk anyag érvényesülése meg is kívánja. De látni kell, hogy a képtár ilyen elrendezése felerősíti a Prado két alapvető üzenetét, a nemzeti anyag hangsúlyát az egyetemes előtt s a nemzetin belül a markánsan színpadias, reprezentatív, emocionális képcsoport elsőbbségét a reflektívabb, intellektuálisabb anyaggal szemben. Velázquez művei ugyanis kevésbé egységesítve, a közel nyolcszögletű s apszissal megtoldott csarnokon túl négy kisteremben elosztva függenek. A csarnok már egy évszázada Velázquezé, s korábbi rendezésekről fennmaradt fényképek jól mutatják, hogy az apszisban is mindig a *LAS MENINAS* függött. A mennyezet növényindás freskói mára természetesen eltűntek, s a kétsoros akasztás helyet adott az egysorosnak. A falak zöld kárpitozása azonban megmaradt, bár a csarnok közepén korábban található kényelmes zsámolyok eltűntek.

A Velázquez-csarnok a Prado kiemelt galériája maradt, s benne a négy főmű – *IV. FÜLÖP UDVARHÖLGYEI*, a már említett *BACCHUS-* és *VULKÁN-vásznak* és *DON GASPARE DE GUZMÁN LOVASPORTRÉJA* – kiválóan érvényesül. Hiányzik viszont az oeuvre egysége a további képek kistermekbe való elosztása miatt: a *LAS MENINAS* szofisztikáltságával vetekező, a szövönők ábrázolása ürügyén a kép a képben problematikáját tematizáló *LAS HILANDERAS* az egyik teremben, a *LA RENDICIÓN DE BREDÁ* egy másikban, a portrék egy harmadikban találhatók. A kistermek csak részben *enfilade* jellegűek, nem következetesen egymásból nyílnak. Bár Zurbarán, Cano és Pereda képeivel együtt a termeknek ez a csoportja egységre törekszik, a műtörténeti vagy tematikus egymásutánosság meg sem közelíti a Központi Galériáét. A kistermek előnye ugyanakkor a Velázquez-anyag önállóbb egységekre bontása. Az egyes művek jobban elkülönülnek egymástól: a látogató nem egy hosszú fal mellett, ugyanabban a pózban előrehaladva nézi őket, hanem a művek saját világát jobban tiszteletben tartó, intimebb terekben, némi keresés után fedezheti fel a – reprodukciókról már ismert – képeket.

Ezt megkérdőjelezi a képtár tömeges látogatottsága, amely elmélyült szemlélődésre alig hagy már alkalmat. A Prado harmadik, időrendben záró fókusza, a Goya-anyag e rendezési dilemmáknak végképp nem is tud megfelelni. A hatalmas képanyag a déli rotundában, a körülötte lévő kistermekben s a második emeleti termekben oszlik el.

A képtár egyetlen más festője sincs két emeletre, az időrendet – a terek sokirányúsága folytán – nem is követően széttagolva. A déli csücsök problémája, hogy a földszintjén lévő kapu nyitott a látogatók előtt, hiszen még az északi kapuval együtt is annyira szűk a befogadóképesség, hogy szó szerint állandó a sorban állás. A Goya-anyaghoz így a Központi Galérián át, közvetlenül a déli rotundába érve, valamint a Murillo kaputól a lépcsőn feljőve egyaránt el lehet jutni. Ám a rotundában, a kistermekben s a második emeleten, folyamatos időrendiség híján, a Goya-rész kezdő- és végpont nélkül három részre szakad. A központ a déli rotunda lenne, ám a Központi Galériából, Murillónak a sevillai templomokból 1901-ben a Pradóba áthelyezett képei felől ide belépve a híres IV. Károly-családkép minden előzetes Goya-anyag nélkül fogadja a látogatót. A múzeum alaprajzának logikáját tekintve ez a Prado első helyen kiemelt főműve, de az építészet logikája itt nehezen hozható összhangba a művészettörténeti értékkel. Noha a kép fontossága megindokolható – művészi megoldásán kívül a két, házasságtörésből született kisgyermek, a teljesen alkalmatlan király s a Godoy miniszter által való kihasználtságát göggel leplező királyné feszültségének ábrázolása –, a mű teljesen előkészítetlen a Murillo felől érkező látogatónak.

Annál inkább, mert a Goya-anyag időben korábbi része a második emeleten található: az 1770-es években az asturiai hercegek számára, majd a La Real Fábrica de Tapices megrendelésére készült bámulatos kárpittervek, egyúttal az oeuvre-ben elengedhetetlen fontosságú, 1800 körüli LA MAJA DESNUDA és LA MAJA VESTIDA. Sőt a kiállítási terek megosztottságával küzdve a Prado nem talált jobb helyet egy elsőrangú új Goya-akvizíciójának sem: a LA CONDESA DE CHINCHÓN, az emberi lélekábrázolásban kivételes érzékenységet mutató, egész alakos portré, amely tavaly került a Pradóba, szintén a második emeleten, a kárpitok, a Maják s a vallásos festmények sorában függ. A IV. Károly-családképet, a Doña Albát Maja-pózban ábrázoló képpárt s az alig húszéves Chinchón grófnő portréját egyébként Godoy miniszter léhasága köti össze. Godoy ugyanis a királyné szeretője, a két kisgyermek apja, egyben Doña Alba szeretője – és a két Maja-kép büszke birtokosa – s a portrén tőle immáron terhesen ábrázolt Chinchón grófnő férje volt. Egyúttal Goya mint udvari festő is neki volt alárendelt, egészen éppen a IV. Károly-családképig, ami után nem dolgoz(hat)ott többet az udvarnak. Művész és hatalom viszonya külön kapcsolatot teremt itt Goya és Velázquez között. Velázquez – részben zsidó származása miatt – a királyi udvarban az akkor ugyancsak közel teljhatalmat élvező Don Guzmánnak volt kiszolgáltatott, amint ennek fanyar üzenetét máig közvetíti a Guzmánt királyi pózban ábrázoló lovasportré.

A Goya-anyag harmadik fókusza – a Prado zárórésze – a rotunda körüli kistermekben található. Ez is megosztott a Napóleon elleni felkelés két tragikus pillanatát ábrázoló óriáskép (KÜZDELEM A MAMELUKOKKAL, illetve 1808. MÁJUS 3., azaz a kivégzés) és a fekete korszak öt termet betöltő művei, különösen a magányoskutya-festmény, a SATURNUS és az EL COLOSO között. A képek provenienciájából megemlítendő, hogy a negroid művek többsége 1881-ben, Baron d'Erlanger adományaként került a Pradóba, miközben az emlegetett IV. Károly a képtár számos más művét szemérmertlenség miatt majdnem megsemmisíttette. Az 1890-es évektől a Pradóban ugyanakkor egy ideig folyt a Goya utáni művészet termékeinek gyűjtése is, amelyeket várhatóan a most felújítás alatt álló Cason del Buen Retiróban fognak újra kiállítani, míg más részük már a Reina Sofiában látható. A Goya-anyag bemutatása már önmagában is a Prado vészes helyhiányának s bizonyos zavarának nyilvánvaló jele. Miközben a földszint néhány időszakos kiállítási termében láthatók a nemzetközi híró spanyol építész, Rafael Moneo tervei a

Prado nagyvonalú bővítésére, a múzeum a jelen adottságok között is található a Goya-anyag (s részben a Velázquez-művek) számára jobb bemutatást. Ehhez azonban elkerülhetetlen lenne egy elvi szintű döntés a spanyol barokk más reprezentációjáról.

A Goya-anyag körüli feszültség másik oka a Thyssen–Bornemisza-gyűjtemény elhelyezésében keresendő. A Villahermosa-palota ugyanis valaha Doña Alba lakhelye volt, így Goya is gyakran megfordult itt, s kiváló választásnak tűnt, hogy ide helyezték át képeit a Pradóból. A nyolcvanas években már a képek elhelyezését próbálták, amikor Hans Heinrich Thyssen báró, spanyol felesége és a spanyol állam megállapodott a magángyűjtemény tíz évre szóló kiállításáról. Helyszínül éppen a Villahermosa-palotát választották, amelyet 1992-re szintén Rafael Moneo tervei szerint alakítottak újjá a múzeumi funkció iránti példás szerénységgel. Mivel a spanyol állam 1993-ban meg is vásárolta a gyűjteményt, az ma állandó múzeumként működik a Prado szomszédságában.

A gyűjtemény kiindulópontját a mai báró nagyapjának Rodinhez fűződő kapcsolata jelentette, ám a kollektiót igazából fia, Heinrich Thyssen építette ki. Filozófiából doktorált Londonban, s a család acélipari vagyonából régi mesterek gyűjtésébe kezdett. Feleségül vette kászoni Bornemisza Margit bárónőt, s a rohonci kastélyban tartott anyag első kiállításán, a müncheni Neue Pinakothekban még Sammlung Schloss Rohoncz néven szerepelt 1930-ban. A család igazi székhelye már 1919 után Hollandiába került, onnan a második világháború miatt Svájcba, s 1949-ben Luganóban nyílt meg a gyűjtemény nyilvános, állandó kiállítása. Ám az első huszadik századi képét – egy Nolde-akvarellt – csak az unoka, a mai báró vásárolta egy stuttgarti aukción 1961-ben, két kiemelkedő nemzetközi gyűjtő, a görög hajótulajdonos Sztavrosz Niarkhosz és Nelson Rockefeller tanácsára. Innen rohamosan nőtt a modern anyag, s a mai madridi múzeumi alapítvány – amelyben a kormányt nyolc, a családot négy személy képviseli – legfőbb gondja a modern művek elhelyezése lett. A feleség, Carmen – zömmel impresszionista – anyaga jelenleg utazó kiállításként látható a világban, de már megvásárolták a Villahermosa-palota két szomszédos épületét 2002-től való elhelyezésére.

A palota alagsorában időszaki kiállításoknak van hely, míg a földszint és a két emelet mutatja be a gyűjteményt. A rendezés szigorúan időrendi s iskolák szerinti. Erre kiváló az épület: a belső udvar körüli négy fal jól követhető folyosók kialakítását tette lehetővé. A négy oldal fordulóí emeletenként nagyobb egységekre is tagolják az *enfilade* sorokat. A kívül-belül egyaránt hússzínű falak finom előkelőséget adnak a palotának, amelyben semmi nem emlékeztet az arisztokrata eredetre: nincs szőnyeg- vagy bútorstaffázs, miközben a termék ritmusa, az ablakmélyedések és a boltozat klasszicista rendje nem hivatkozódik, de rangos keretet ad a múzeumnak. A nyolcszáz darabos anyag szinte kizárólag festészeti, s a magángyűjtés lehetőségein belüli minél nagyobb történeti kiegyensúlyozottságra törekszik. Különlegessége a XIX. századi észak-amerikai és a német expresszionista rész, amelyek enciklopédikusnak mondhatók. A kubizmussal nyitó avantgárd anyag is jeles egységet alkot, s egy kivételesen fehérre meszelt terem sorban helyezték el.

Az itáliai primitívektől induló régi képtári anyag önálló elemzést igényelne. Főműve talán Ghirlandaio portréja GIOVANNA TORNABONNI-ról; míg Pulszky Károlynak utólagos elégtétel, hogy a ma már Sebastiano del Piombo és Tiziano közös művének tartott FRANCESCO VENIER DOGE PORTRÉJA nem került hátrébb, mint Duccio KRISZTUS ÉS A SZAMARITÁNIUS ASSZONY-a vagy Fra Bartolomeo SZENT CSALÁD ÉS A GYERMEK KERESZTELŐ SZENT JÁNOS-a. Ám a holland polgári festészet és a francia rokokó után a képtári rend törést

szenved a Hudson School és a korai észak-amerikai anyag bemutatása miatt. Ebben Copleytól Sargentig csak néhány kvalitásos mű található, s talán szerencsésebb lenne az anyagot mint a gyűjtemény külön fejezetét bemutatni. Itt nyilvánvaló az ütközés a múzeumi szempontok és a magángyűjtő egyéni ízlésének való megfelelési kötelezettség között. Mivel a nevet és címet jelző táblákon kívül semmilyen ismertető nincs a termekben, a látogató zavarba is jöhet, hogyan kerülnek a préri indiánjai az előző termekben lévő Boucher és az utóbb következő Caspar D. Friedrich közé.

A madridi múzeumi hármastextusában érdekes anyag a jelzésszerű posztimpreszionista művek (Van Gogh, Gauguin, Cézanne; egy fauve Braque 1906-ból, Derain) után következik. Munch, Ensor, illetve Kokoschka és Schiele után látható a *Brücke* és a *Blauer Reiter* válogatott képsora Max Pechsteintől a legtöbb művel reprezentált Kirchnerig, majd egy újabb teremsorban Marc és Javlenszkij műveitől a *Neue Sachlichkeit* képeiig. A modernizmus másik szárnyát a kiállítás utolsó előtti teremsorában Gris és Picasso kubista képei vezetik be. Ennek az *enfilade*-nak hét részre tagolt egységét két Mondrian-kép vizuális kerete fogja össze: a SZÜRKE-KÉK KOMPOZÍCIÓ (1912) és a NEW YORK CITY (1942) néz egymással szembe, míg köztük az izmusok teljes spektruma, felölelve látványos műveket (Robert Delaunay: LA GRANDE PORTUGAISE), sűrűn az orosz konstruktivizmust s két magyar alkotót is (korai Moholy-Nagy, késői Huszár Vilmos).

Schwitters Merz-kollázsainál és Léger, Braque 1917–1919 közötti műveinél fordul a teremsor az utolsó *enfilade*-ra, amely egészen a hatvanas évekig vezeti a kiállítást. Nagy jelentőségű választás volt az *enfilade* végére, az egész teremsort uraló helyre Roy Lichtenstein képét tenni. Az ide vezető út természetesen egyre több amerikai művészt mutat be. A két világháború közötti modernizmus kulcsműve még Picasso HARLEQUIN TÜKÖRREL-je, s igen nagy felület jut a szürrealizmusnak (három-három Dalí és Tanguy; Magritte: A MEZŐK KULCSA), de a háború utáni anyagban az amerikai túlsúlyt már csak Francis Bacon ellensúlyozza. A gyűjtemény azonban határozottan a tradicionális képfogalom keretein belül marad. Mint azt a mai báró többször elmondta, nem tekinti magát úttörő gyűjtőnek: apja régi képtári ragaszkodását, a moderntől való elzárkózását feloldotta, de a modern klasszikusait kívánta megszerezni. Ez az önkorlátozás biztosítja ma a gyűjtemény koherenciáját is, hiszen a kiállítás így a festészet újkori európai hagyományának megszületését, virágzását és kifutását öleli fel.

A madridi múzeumi együttes ereje éppen abban rejlik, hogy a művészetet a hatvanas évek óta ért kihívásokra egy harmadik intézmény, a Reina Sofia keres válaszokat. A Centre Pompidou alapterületét megközelítő kiterjedésű, nagy belmagasságú, hófehérre mázolt termek sorára tagolt kortárs múzeum állandó kiállítása két szinten helyezkedik el. A második világháború előtti anyag csomópontjai Gris, Picasso, Miró és a szürrealizmus, míg az 1950 utáni, egyetemes összehasonlításban (Bacon, Klein, Moore, amerikai minimalizmus) bemutatott spanyol avantgárd kulcsa Antoni Tàpies és Eduardo Chillida. A kiállítás fegyelmezetten időrendi, amit a következetesen geometrikus belsőépítészet ritmusa is erősít. Bár a két másik múzeumhoz hasonlóan a művekhez itt is csak a legszükségesebb információ társul, a termenként elhelyezett vezető szöveg jó megoldás: a dokumentáció az érdeklődő látogató rendelkezésére áll, de nem sérti a művek auráját. Ez különösen fontos az anyag heterogenitása miatt. Mivel a még formálódó gyűjteményt az elmúlt másfél évtizedben sietve állították össze, csak kis része főmű. Ezek érvényesülése elengedhetetlen az esztétikai irányok érzékeltetésére, miközben a nemzeti művészet alakulását kisebb művek sora reprezentálja.

E két elv kiegészíti egymást, de nem mosódik össze. A Prado és a Thyssen–Bornemisza egyetemes és klasszikus mércéje a legjobb szűrő a Reina Sofía számára. Óriási érték a huszadik századi spanyol művészet ilyen mélységű bemutatása, de ez, helyesen, nem váltja ki a művészeti progresszió egyetemes válogatású kiállítását. Nemzeti és egyetemes érték helyenkénti egybeesése jogos büszkeségre ad okot, de itt sem automatikusan a nevek alapján. A GUERNICA – amely 1981-ben került Madridba – az anyag meghatározó darabja, miközben a többi Picasso-mű, zömmel késői grafika, szerény jelentőségű. A Miró-képek is elismerten esetiek, miközben nagyon látványosak. A Gris-művek színvonala erősebb; egy részük Douglas Cooper, a londoni Courtauld Institute korábbi vezető munkatársa jeles kubista magángyűjteményéből, más részük a spanyol Telefonica nagyvállalat megfelelő anyagi háttérű friss vásárlásai révén jutott a múzeumba. Az elmúlt évtizedek anyagában érvényesül legjobban a különböző szintű értékek komplementaritása: a spanyol anyag csúcsei nyilvánvalóan maguk jelentik az egyetemes mércét, miközben a kiállítás más részei, egy kortárs anyagnál természetesen módon, még különböző, egymás melletti értékeket keresnek.

A Prado régi képtára így kiváló mérce volt a spanyol főváros modern közgyűjteményeinek kialakításához a közelmúltban. A felemás modernizáció és a polgárháborús évtizedek miatt Madrid a modern iránt legkevésbé fogékony európai kulturális központok egyike volt két évtizeddel ezelőttig. A politikai szintű s központi költségvetésből finanszírozott döntést e hiátus betöltésére szakmailag éppen a Prado színvonala segítette ahhoz, hogy mind a megvásárolt Thyssen–Bornemisza-gyűjtemény, mind a fokozatosan összeálló modern és kortárs anyag a minőséget tartsa szem előtt. A három múzeum a kölcsönös szakosodását is hangsúlyozza. A Thyssen–Bornemisza végleg a korai modern felé fordult, hogy ezzel egészítse ki a régi képtári anyagot; s ez lehetővé teszi a Reina Sofía számára a kortárs felé való további elmozdulást. Eközben a két huszadik századi anyag bemutatása a Prado számára is üzenetet jelent: a nemzeti és egyetemes művészet azonos skálán mérése, valamint a nemzeti reprezentációs igény alárendelése az esztétikai értékek a Prado számára is követendő alapelvnek tűnik. A Prado helyhiányának megoldásától függetlenül fontos lenne a XIV–XVII. századi spanyol és nemzetközi anyag kiegyensúlyozottabb elhelyezése, illetve a spanyol barokk eltérő súlypontjainak és Goya művészetének átgondoltabb elrendezése.

FIGYELŐ

„NAGYON SZÉPEN FÁJJON”

Utassy József: *Isten faggatása, 1992–1994*
Littera Nova, 2000. 80 oldal, 690 Ft

Utassy József: *Szép napkeltő holnap. Versek,*
1995–1997
Orpheusz, 2000. 88 oldal, 676 Ft

A hang

Van egy hang. Olyasmi, mint a Louis Armstrongé, kicsit rekedtes, ráülepedtek a szesz, a dohány, a keserűség lerakódásai. Ül egy ember a világ végén (tényleg a világ végén, mert Magyarországon, annak is Budapest nevű városában), zümmögve, öregesen dalol, beszél, énekét szavaiba önti, prózájába dallamot lop. Mint Vargás Llosa regényének *Beszélője*, kollektív emlékeztékként fogad be és borít ki magából mindent, ami a törzsre vonatkozik. Mesél, zenél, cifrázza egyre, hogy, amint egy korábbi versében olvashatjuk, „*ha már fáj a sorsa, / nagyon szépen fájjon*”. Felkap, megforgat, átalakít nemzedékek száján érkezett énekeket, látványfoszlányokat, személyes élményeket: „*soraimat olyan / személyesen tördeli majd a ritmus / miként gyerekmarmom / térdemen a mogyorófa-vevszót*” (MILLPENGŐ – PILLANGÓ). Nem szónok, nem is prédikátor: egyszerűen ember, aki jött valahonnan, bőrrebe, érzékeibe ivódott, levetkőzhetetlen emlékekkel. Az alanyiség ebben a kántálásban elmosódik, a közvetlen benyomások közvetettbe, a közvetettek közvetlenbe fordulnak át. Utassy lírai tartománya időtlen világ, a pillanatnyiség frissességével villan elénk minden, amit – meglehet – ő már ezer esztendeje cipel magával. És ad tovább, ha van kinek: „*gyere, te klottgatvány / kicsi taknyosom [...] holnaptól te mesélsz, / bizony, / te mesélsz immár!*” (HOLNAPTÓL TE MESÉLSZ).

Hátország

Háta mögött a múlt, mindenekelőtt a hol idilli, hol groteszk színekkel, anekdotikusan festett gyerekkor, az örök veszteség. Mulatságos-

keserves epizódot dolgoz fel például a PAKK című vers. Az élmény feszítően saját volta evidens, a hazugról jött csomag történetét mégis értelmezhetjük egy magyar irodalmi vándormotívum felülírásaként. Mind az Ottlik-regényben, mind a LÉGY JÓ MINDHALÁLIG lapjain a kifosztott pakk a végső megaláztatásnak, a legbensőbb, lelki tér megszenteltetésének jelképe. A csomag dobozba zártságával, az ott-honi életből vett mintajellegével töményen őrizi az elhagyott (s persze lassanként kinőtt) tojáshéj melegét. Földhözragadtanban nézve a dolgot: egyszerűen élelem, felbecsülhetetlen kincs, a hazai foggal harapható, körömmel szaggatható, fulladásig nyeldekelhető íze, eleven erő, melynek révén belénk testesül az, amitől távolra vetődünk. Az Utassy megírta pakkot a mostohaapa orozza el, s az esti ablaknál leselkedő fiú látja, hogy „*mint egy hatalmas számárpöcs, / úgy mered ki Vörösné szájából / a kolbász*”. Az obszcén zárókép mondhatni a költészet bosszúja: Vörösné egy örökkévalóságig így marad, vörös doronggal a szájában, mint egy megerőszkolva, megtorlasképpen a megerőszkolt gyerekkorért.

A „*csókkal pecsételt*” pakk pedig az anyától érkezett, aki nemcsak a gyerekkor-univerzum főszereplője, de a felnőttvilág állandóan visszakísértő háttéralakja, mindenhol jelen lévő, sehol sem lelhető, mitikus nagyasszonya. „*A szülőrés szorítása*” (MESE SZÜLETÉSNAPOMRÓL) nem ernyed el soha, minden szorongó, szorongató élmény forrása, s egyben minden menedék jelképe is. A József Attila-i anya-fiú viszony nyilván hatással lehetett Utassy anyaképére, ám jelentős különbség, hogy nála nem a szülő, hanem a fiú válik „*cédá*”-vá, hűtlenné. E világon nincsenek jó fiúk, elfajzunk mindannyian, szégyent hozunk Anyánk fejére. Pedig ő az, aki a köldökzsínór láthatatlan kötelékével hozzáfűz még egy ősi renchez: „*összeférceled feslett éjszakám*” (A MAGÁNY NAGYASSZONYA). A versből szóló azonban itt sem ideálizál, nem egyengeti simára a valóság fintorait, magasztos és közönséges ugyanolyan evidenciával forr össze, mint költészete más helye-

in: „*Fakulsz a földdel, mérgülsz az éggel, / alkohol tüzén lassúdan égsz el*” (SZÍNEDELŐTT). S a szesz alkonylobogása a rokon elődként korábban megidézett Rembó Artúr „illuminációit” vagy Apollinaire szeszeit csakúgy felidézheti, mint egy vidéki kocsmapulot vagy egy pohártaipkarikákkal foltos, viaszosvászon konyhai terítőt.

Az eggyel közelebb múltban pedig ott a veterán küzdelem, a harci moraj megcsendesedett emléke s még inkább a kiábrándulás. A diktatúra és diktátuma elleni, körömszakadtig folyó harc, a börtönévek kényszerű aszkézise után a szabadult rabok csalódása, megcsalátása következett, meg persze a szemkápráztatóan színes, ingerlő, riszáló és ugyanakkor agresszív szabad világ. „*Magamra maradok végleg. / Szabad vagyok. Nagyon félek*” (EZÉRT VOLT HÁT). Vagyis: „*Szabadság, szerelem*” helyett „*szabadság, félelem*”. A megvívott, kiizzadott, tűzből, tűzzel kikapart szabadság ábrázata medúzaarc. Aki hadakozott érte, most fogva van. A rendszer-váltás illúzióvesztésének torokszorító érzése (amihez a fiatalságvesztés, szerelemvesztés, fiúvesztés motívumai fonódnak Utassynál) kevés helyütt fogalmazódott meg olyan tömör öntörvényűséggel, mint a MÉZMADÁR mindössze négy sorában:

„*Csalogattál, mézmadaram,
hajlottam dalodra.
Most itt állok a dzsungelben,
sziszeg rám a kobra.*”

Ősebb a játék

Azon az emberen, aki a fenti dzsungelben álldogál, nagyon is nyomot hagyott az idő, mára „*koporsósza van / tömjénillata*” (FIAM ÉL), panaszkodik, káromkodik, sóvárog és dühöng, várva, hogy „*rácsukják a tepsit*” (MAJD ÖSSZEOMLOK). Talál még időleges menedéket a múlt ellen, ha mást nem, hát az „*Ördögfig*”-nak elkeresztelt *Csehót*, ahol szesz láng és versláng hevíti a barátokat. Nyüszítve, elemi vággyal sir a kézilabda- vagy narancsmellű nő, az évada múlt szerelem után („*Ó, szoknyahullató, / hatalmas szerelem, / meghalok nélküled!*” – SZÁMŰZVE A SZERELEMBŐL), de még megvan szertelen-esztelen lendülete, mellyel tengerritmusú hancúrozásról, asszonyokról s mindenekelőtt élete asszonyáról szólhat: „*Neked kaszálnom kellene a rózsát!*” (ERZSIKÉM!).

„*Mert ősebb ám a játék, mint a munka*” (FORTÉLY) – árvizek múltán, apályok ínségében megmaradt a legrégebb instrumentum, a versnek, dallamnak nevezett szerkentyű, ketyere, amellyel kijátszhatók mindennemű ártó hatalmak, a rabság egyfejű, hatalmas és a szabadság százhuszonhét fejű, alattomos sárkánya egyaránt. Az Utassy-vers nemcsak a keserűség, de (éltető ellentmondás) mindig a spontán öröm, az önfeledtség helye is. Ez a dévaj játékosság nem ismer tabut, fenekestül forgatja fel a világot, kajánul elegyít szentet és profánt. A Nagy László-i, Juhász Ferenc-i nyelvtáformáló kísérletek megcsendesedett visszhangjaival találkozunk itt-ott, legszembetűnőbben talán a szófajváltó képzők alkalmazásában: „*pulizsa szellő pásztorul*”, „*remekítget*”, „*hamuhodik*”, „*bölnykedik*”, „*istenget*”. Vásott könnyedséggel röpdösnek az elemi erejű képek: „*Nézd a kétfejű / és nyolclábú kutyát, hé! / Megjött a tavasz*” (MOSOLYOD IRÁNT), „*ejtőernyőzőn köröd / a szoknyád*” (HARAG MÚLTÁN), „*verebekkel / tollaslabdázna / a fák*” (A KAKUKKFŰ ILLATA). Groteszk rímekben, anagrammajátékokban sincs hiány: „*mért nyögsz ezüst húr / kérdezd utassy apót / utazik a pók*” (ŐSZ VAN SZERELMEM), „*állhatatos / hű géplakatos*” (ELKÖSZÖNŐ SOROK M. G.-TÓL). Az alábbi egy-, illetve kétsoros két aforizma is a látszólagos nyelvi önkény rejtette mélységekről vall: „*Rög esz meg*” (RÖGESZME), „*temérdek / önérdek*” (VILÁG). Hogy ez a legkevésbé sem tét nélküli játék mennyire parttalan, arra legjobb példa az égitestek biliárdgolyóival vívandó kozmikus játszma: „*Játsszunk egy partit, Istenem!*” (NEHÉZ NAP).

Szent pogánykodás

A kozmosz amúgy is közel van Utassy világában, közel, mint a biliárdposztó, közelebb, mint az alacsony mennyezet. Az eposzi hősé növekvő költőfigura időnként fel-felnyúl egy csillagért, megkondítja a Holdat, vagy épp megtépázza a Nap üstökét. A tragikus lételmény, mely szerint „*zuhan, / minden zuhan, / zuhan a drága kozmosz a semmiben*” (AUGUSZTUSI ÉNEK), nem hagyja nyugodni ezt az új vágánst, mai igricet. Egyenesen a Legfelsőbb Tanácshoz fellebbez, a diktátornak látott, saját fiának nem (s a költő fiának sem!) kegyelmező Istenhez fordul.

Nem is valami nagy reverenciával, hajbókoló alázattal, hanem éppenséggel felszegett fej-

jel, keményen megvetve lábát. Utassy Istene éppoly emberszabású, emberindulatú, mint a PARASZTBIBLIÁ-É. Vagyis faggatható, szidható, „lilára” püfölhető valóságos személy. „Az Úr haragja elől futok, / mert kioktat, belepofáz” (TÁVOZOM AZ ÉDENKERTBŐL). És nemcsak a pofázást, de minden mást is pontosan úgy csinál, mint mi mindannyian, ember ő, éppúgy, akár a földi zsarnokok. Esendő, de korántsem ártatlan, a világ minden disznóságát személyesen ő műveli: katonákat fegyverez fel, beteget öldös.

Mi több, az Isten időnként retteg is teremtményeitől, legalábbis van oka félni azok legnagyobbjúbikától, a költőtől, aki ha jól neki-durálja magát, túltesz a Teremtőn magán is: „Istenke is csak habog / egy-egy versük úrfelmutatásán” (CSEHŐ). A tetejébe még fenyegetőzik is, fenyegetőzik kegyetlenül kifelé a versből, és úgy köpködi sértéseit, ahogy a cseresznyemagokat szokás a nyitott ablakon át. Vádolja, pocskondiázza a Fennvalót, mint egy ivócimborát, (ki)tagadással fenyegeti, mint egy rossz fiút. Van is respektusa az Úr színe előtt. Isten türelmetlenül, alig várja, hogy „a vers tábornokává” nevezhesse ki a halott költőbarátot, Rózsa Endrét, magának Utassy-nak pedig „előre köszön” (IMMÁR).

A kozmikus játszma azonban mindig két-esélyes, ebben a gyürkőzésben hol az egyik, hol a másik fél kényszerül két vállra, s nincs végeredmény, nincs megállás. Íme a sokatmondó NYILATKOZAT:

„Tagadom Istent.
És minden vallást a földön.
Mert szellemem számára börtön.
Ám arcod,
ijedt angyali arcod
keresztje előtt

a mennyboltot magamra öltöm.”

Minden közvetlenség ellenére az emberi és az isteni szféra között jól érzékelhetően ott tárog korunk hatalmas szakadéka – szinte érezzük a könyvből kicsapó, már-már ziháló dühöt, kétségbeesést, amiért a Magasságbeli épp nincs a közelben, hogy emberünk „istenesen” eltárgyalhassa vagy tán megölelgethesse. Egy sóhaj, egy kurjantás, egy keserves káromkodás viszont szemvillanás alatt átröppenhet ezen az árkon. „Kereszteld meg pogány vízzel / Nagy, le-

nyugvó, piros szívem” – fohászodik az ŐSZÖK ŐSZÉ-ben a gigászi én, aki méltó küzdőpartnere Istennek. Eleven ellentmondásoktól lüktet ez a pogánykodó-kereszténykedő, nekidühödő-megjuiházó hit. Utassy olyan erővel tagad, hogy a megtagadottnak léteznie muszáj, s olyan büntudattal könyörög hozzá, mint aki attól retteg: a semminek beszél.

Egyszerű ez?

Világlíra az Utassyé, amennyiben világ és líra elválaszthatatlanul keverednek benne. Versel a világ, világol a vers, de mindig az élményé az elsőbbség. „A jambust én egy sánta / nyugdíjas parkórtól tanultam” – és trocheust totyognak a libák, szonetté ír bennünket Isten, hexameterben mérhető a távolság (MILLPENGŐ – PILLANGÓ). Korántsem esik azonban saját alkotása csapdájába, pontosabban éppúgy beleesik, mint minden valódi költő, s tudja is magáról, hogy ott van, nem színlel naivitást: „Költőnek lenni: gályarabság, / Robot egy képzelt tengeren” (KÖLTŐNEK LENNI). Tudomása van a költészet kannibáli hajlamairól is, arról, hogy fel-emészt, művé, ha élő, vérző eleven művé is, de „csak” művé transzformálja a személyiséget. Ezért a tollat így szólítja meg: „te iszonyú uszonyú hal, / cápák cápája, gyilkosom” (TINTAHAL). Igen, gyilkos a vers, kiirtja, kiírja a költő alól az életet, elfogyasztja és elemészt, egy Utassyhoz hasonlóan szenvedélyes alkat esetében nagy lángon.

S ugyanígy szembesülhetünk az elnémulás, a megfoghatatlan, a megszólaltathatatlan paradoxonával, hiszen a jó költészet A CSEND HINTÁJA is, melyben „a senki ül, / de nem beszél, csak senkiül”. Vagy éppen megsejthetjük a vers-tárgy-költő-szöveg-befogadó négyzet játékának összetettségét. Nem véletlen, hogy a másodiknak tételezett kötet záróverse, vagyis éppen a teljes ötéves korszakot összegző darab (ráadásul nem is „tipikus” Utassy-mű) hangzik így:

„Te az időnek dolgozol,
én az időtlenségnek.
Te asztalomra bort hozol,
s én dalba írlok téged:
te az időnek dolgozol,
én az időtlenségnek.”

A költemény címe EGYSZERŰ EZ!, s a formai egyszerűség, mi több, szemmel látható takaré-

kosság ellenére nem árt élnünk a gyanúperrel. A leírt helyzet csakugyan egyszerű – lenne, ha fény derülhetne ama bizonyos „te” kilétére. Ám a vers nyitott, mélyebbre nyílik, mint azt a felszínes olvasat sugallná, nevezetesen, hogy, akárcsak Ronsard tette, „a költő megörökíti, dalba foglalja kedvesét”. (Igaz, ha csupán azt tekintjük, hogy Utassy ezt a meglehetősen szakállas témát szinte teljesen eszközők nélkül megújította, már az is rendkívüli teljesítmény.) Praktikusan gyanakodhatunk a sokszor fel-emlegetett feleségre vagy édesanyára, de nem zárhatunk ki egyetlen más feloldást sem. Ez a „te” lehetünk mi, olvasók, együttvéve vagy külön-külön, de lehet akár egy másik én, akit a képzelet, a tükör, az ablaküveg vagy akár a borospalack felülete vetít. S lehet szó éppenséggel Istenről, akitől az efféle boros trükkök Jézus óta korántsem állnak távol, ugyanígy az inspirációról, egyfajta névtelen, modern Múzsáról, de akár bármiféle verstárgyról, az ábrázolandó világról, annak valamely mozzanatról is.

Igen ártatlannak tűnik a játék, s éppen ezért nem az. Hiba lenne pusztán az irodalmi halhatatlanság illúzióját vélnünk gondolati alapnak. Hiszen az „idő” nem csak mint „időleges” s az „időtlen” sem pusztán az „örökbecsű” jelentésben érthető. Elgondolkodtató szellemi közlekedésről értesülünk itt: a fosztóképző másik időbe, az időntúliségbe, időnkívüliségbe lépteti át a megszólítottat, s bennünket (akik talán e megszólítottal azonosak is vagyunk) újabb találgatásokra készítet. Az anyagi (bor) és az anyagtalan (dal) tartományai első látásra jól elkülönülnek egymástól, ám az a bizonyos, eredendően az anyaginak „dolgozó” egyes szám második személy képes átlépni a kettő közötti határvonalat. Az „én”, aki őt átlépteti, eredetileg az „időtlen” révsze, mindenestül isteni lényegű, felkent személy. Ám ugyanakkor életerős, földhöztapadt is – szerencsés kettősség birtokosa. Akinek ideleenn asztala van, rajta bora, melyet elfogyaszt majd, odafenn pedig verse és más minőségű léte, kozmikus harcai, nos, az az ember mindkét világot teljes jogú lakója.

Lackfi János

AKI VERI VAGY AKIBE VERIK?

Eörsi István: *Szögek. Összegyűjtött versek, 1952–2000*

Palatinus–Noran, 2000. 427 oldal, 2960 Ft

Ha jól számolom, Eörsi Istvánnak a SZÖGEK a huszonhetedik (önálló) kötete. Nem számítom ide fordításait, melyek közül Lukács két monumentális műve, A TÁRSADALMI LÉT ONTOLÓGIÁJÁRÓL ÉS AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTÓSÁGA, valamint az öt Shakespeare-dráma mellől a KI KICSODA szócikkében kimaradt az 1990-es Ginsberg-kötet, a MÁJUS KIRÁLYA (ami azért elképesztő, mert közismert Eörsi szimpátiája és nagyra-becsülése a beat pápája iránt, és a szócikket ő maga állította össze); ezzel szemben ide számítom a MEGÉLT GONDOLKODÁS címen megjelent, Lukáccsal készült életútinterjút, akármilyen arányban épüljön is valódi és fiktív elemekből, mert irodalmi műként Eörsi alkotása; továbbá az 1956-os ŰTI AZ ÖRDÖGÖT ÉS AZ 1971-es KÜLÖNREMÉNY-T, melyeket az irodalmi lexikon szócikke szerint „elkoboztak”, akármint jelentsen is ez. Azért számoltam meg a köteteket, mert meglepett műfaji összetételük, nevezetesen az, hogy a huszonhétből tizenegy kötet egészében, kettő pedig részben verseket tartalmazott. Az ÚMIL szócikkének írója nem lepődött meg: „költő, író, műfordító”-nak titulálja Eörsit, aki azonban a KI KICSODA-ban azt mondja magáról: „író, dramaturg”. Ezzel szemben az irodalmi közbeszédben mint jeles esszéistát és publicistát, az IDÓM GOMBROWICZCSAL szerzőjét szokás emlegetni; drámáiról többnyire sehogy sem, verseiről mellékesen esik szó. A szerző és recepciója tehát felerészben egyetérteni látszik az életmű súlypontjainak kijelölésében, legalábbis annyiban, hogy miket *nem* tekint művei közül a legfontosabbaknak. Az embernek mégis az az érzése, hogy Eörsi elsősorban költőnek látja vagy legalábbis annak szeretné látni magát. Mint erős és határozott kritikai érzéssel megvert ember látja, hogy ezek a versek általában nem nagyon jók, mégis, talán Karinthy *fiatalembere* módjára, kevesebbre becsüli bármennyire is elismerést kiváltott értekezéseit és alkalmi szövegeit, és költői életműve kiteljesedésében látja a még fel nem fedezett Északi-sarkot.

Eörsi szemében, legalábbis én így látom, a vers multifunkcionális nyelvi objektum. Minősége, milyensége a megalkotás szituációjának meghatározottságai szerint változik. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ezek a költemények a megszokottnál erősebben kötődnek megalkotásuk idejéhez és irodalmi, lírai köznyelvéhez. Olyannyira, hogy ez a kifelé irányuló kötés erősebb a verseket egymáshoz kapcsoló szálak erejénél; erősebb a szellemi közeghez kötő adhézió, mint az életmű belső kohéziója. Sokszor érdekesebb is Eörsi egyes költeményeivel foglalkozni, mint költészete egészével; a kötetbe gyűjtés gesztusa azonban most az utóbbi elemzési szempont szerinti gondolkodást kívánja.

Annak ellenére, hogy egyrészt az Eörsi-versek mindig egyszeri jelenségként, keletkezésük körülményeihez, élményalapjukhoz és egyfajta író-olvasó-társadalom hármassághoz szorosan kötődve formálódnak, másrészt, hogy Eörsinek a verssel mint nyelvi és poétikai alakzattal szembeni, alkalmyszerűen változó viselkedése mélyen meghatározza az egyes szövegek megformáltságát és esztétikumát, mégis azt lehet mondani, hogy költeményei egyes szempontok szerint életműve egészét vizsgálva is meglehetősen hasonlóak egymáshoz. Kiváltképp ilyenek a nyelvi és verstani vizsgálódás által feltárható ismérvek.

A sorok hosszúsága az esetek nagy részében ingadozó, nemcsak valamely kötött mértéket nem követ, de a verselési rendszerek egyikébe sem tartozik. Ha ezt egy szabad versről szólva állapítjuk meg, abban semmi meglepő nincs. A látszólag kötöttebb minták követésére törekvő formák esetében azonban olvasói várakozásunknak bizonyos ritmikai és hangzásbeli szabályosság, a zeneiségnek legalább jelzésszerű jelenléte felel meg, és ha semmi ilyesmit nem találunk, azt csalódottan vesszük tudomásul, ami a vers befogadásához nem a legideálisabb olvasói beállítottság.

Mondok egy példát. Az *ÉS VISSZHANGOK MINDENFELÉ* (melyet taláalomra választottam, ahol a kötet éppen kinyílt) szabályos formában írott, bár rímtelen, négy soros strófákba tördelt versnek látszik. Harmadik verszaka így hangzik: „*Lélegzésed álommadár mely / behatárolt eget keres. / Az enyém szívósan csapódik / az éjjel kőlapjai közt.*” Az első sor trochaikusnak indul, ami a közepe táján jambikussá változik, persze nem a szó klasszikus értelmében, hanem ahogy a

magyar verstanban ezeket a fogalmakat némi képp fellazítva, hangsúly és szótaghosszúság egymást kiegyenlítő szimultaneitásában használjuk. A második sor hangsúlyai azonban nagyon erősek, ez a sor hangsúlyos verselésű felező nyolcas, és ez nagyon intenzíven idéz meg népköltészeti vagy népies műköltészeti előképeket, a dalköltészet hagyományát. A harmadik sort nyitó anapestus középső szótagjára eső hangsúly mintegy zárójelbe teszi az előtte álló és amúgy is gyenge nyomatékú névelőt, így visszafelé tekintve ez a sor inkább megint trochaikus benyomást kelt; míg a zárósor jambikus indítása inkább anapestikus lüktetés érzetét keltő zárlatba fut. Összességében azt lehet mondani, hogy a strófa ritmikája kaotikus. Nemcsak nem követ mintát, de nem is kerüli azokat az előképeket, melyek nagyon határozott tartalmakhoz, hangulatokhoz kapcsolódnak, mint amilyen a verbunkos zene szövegvilága vagy a korai romantika patetikus dalköltészete, amit a trochaikus nyitások idéznek Himfytól a hazafias himnuszköltészetig. Ehhez hasonló gondolatok mondhatók el a versszak dallamairól is. A mondatok befejezése nem esik egybe mélyülő magánhangzósorral, a sorvég gyakran hangzórendjében is felfelé szökik, és a rím hiánya is az így érződő bizonytalanságot húzza alá. Más versekben, ahol rímek vannak szórt vagy olykor szabályos elrendezésben, ez a fajta zeneiség valamelyest szabályosabb, és ezzel a sorok is ívszerűbbek lesznek.

Ha már szóba hoztam, itt érdemes röviden kitérni Eörsi verseinek rímelésére. Az eddigiek ismeretében nem meglepő, hogy verselésének ezt az elemét sem tartom kiemelkedően művészinak. Ugyanakkor meg kell hagyni, hogy ha odafigyel rá, hangulatos rímei vannak. A nonszensz versek rímei például gyakran a groteszk hatást erősítően éles csengésűek, folytonos visszatéréssel vagy tájnyelvi alakokkal (skót-hótt; walesi-elszi) keltenek humoros hatást. Ugyanakkor ezek között is akadnak elképesztő példányok (kása-hogyha; ügyeügye). Legtöbbször azonban nincsenek efféle szélsőségek, egyszerűen csak hanyag, esetleges rímeket találunk. Ha már rímel, hát rímeljen, mondja Eörsi, de nem fordít a dologra kiemelt figyelmet.

Visszatérve a ritmikára: a magyar jambust úgy szokás meghatározni, hogy a sorok zárása szabályos, a sor egésze pedig nem tartalmaz

olyan feltűnő szavakat-szótagokat, melyek kivrívóan ellentmondanak a jambikus lejtésnek. Ha egy vers nem ilyen, akkor akaratlanul is előképeket idéz fel: ha hangsúlyos, akkor a népies irodalmiságot, ha trochaikus-hangsúlyos, akkor a szerelmes vagy hazafias tárgyú romantikus dalköltészetet és az emlékezetünkben ehhez kapcsolódó eseményeket juttatja az olvasó eszébe. Olyasféle többlet ez, amit a költő kihasználhat a vers ki nem mondott közléseinek egyik eszközeként, és amit ugyanakkor nem hagyhat figyelmen kívül, mert ezzel a vers egyik jelentést hordozó rétegét engedí kicsúszni a kezéből. Eörsi költészetének nagyjából az egészében ez történik, kivéve persze a szabad verseket és a szabályos formában írott darabokat. Nyilván vannak olvasók, akiket a vers zenei megformálatlansága nem érdekel. Én nem tartozom közéjük.

Ugyanakkor a szabad versek sem lehetnek akármilyenek. A grammatikai és retorikai alakzatok a maguk egyszerűségében nagyon is erős előzetes formát alkotnak, és a kötetlen vers Whitmantól, Apollinaire-tól vagy Ginsbergtől származó előképei ugyanolyan erős hatású, jóllehet nehezebben ellenőrizhető minták lehetnek, mint ha terzinában vagy szonettben gondolkodna az ember. A kötött forma azonban elfedheti a nyelvi alakzat esetlenségét, apró pontatlanságait. A szabad vers éppen ellenkezőleg: minden apróságot a végső-kig kiemel. A gondolati ív legkisebb bizonytalansága is derékba törheti az egész költeményt. Eörsi efféle munkái közül azok a legjobbak, melyek majdhogynem prózai szövegek, és csak a motorjukul szolgáló emocionális hajtóerő lendíti ki őket próza voltukból. A GULAG-DALOK némelyike vagy A MARADJHŰT-CÁBAN ilyen, és még néhány a kötetben olvasható versek közül. Az érzelmileg igazán megterhelt szabad versek azonban, mint a SIRATÓ, a Danilo Kiš halálára írott DANILO vagy az EGY SZARAJEVÓI HOTELSZOBÁBAN, sajnos inkább váltottak ki belőlem visszatetszést, mint megrendülést. Ezekben az esetekben a szabad vers egyedi belső formáját elsősorban az alkalmazott nyelvi alakzatok csekély változatossága, alkalmazásuk monotonája alkotta meg, nem a tárgy öntörvényű líraisága.

Persze lehet azt mondani, hogy a nyelvi-poétikai készség nem változik meg alapvetően az élmények, élethelyzet-változások hatására. De a formák választásának és alakításának ga-

korlatán talán már nyomot hagynak az élet drámai fordulatai; hiszen csak nem ír az ember ugyanúgy verset börtönben, mint alkotóházban; talán csak más lélegzettel versel a szellemi vagy (talán jobb esetben) fizikai segédmunkától ellopott percekben, mint amikor kényelmes megélhetését írói ösztöndíj biztosítja. Nos, úgy látom, hogy amennyire az országos politika történései nem hagynak nyomot a nemzet irodalmán, tehát ahogy például 1945 vagy 1956 nem jelent cezúrát az irodalom folyamatainak történetében (annál inkább 1938 vagy 1979, amikor pedig látszólag nem történt semmi), úgy az egyes alkotó munkássága sem ott mutat töréseket, ahol a külső szemlélő keresné. Eörsi mentalitása természetesen megváltozott 1956-ra, mondjuk 1952-höz képest (bár erről az olvasó nem szerez tudomást, nyilván mert ekkoriban keletkezett műveinek Eörsi ma már kevésbé örül), nem is beszélve a börtönben szerzett merőben újfajta tapasztalatok mentális hatásáról. Poétikai gyakorlatában azonban az 1970-es évek során mutatkozik fordulat, és ugyanezre az időre esik az attitűd megváltozása is: az irónia ornamentális motívumból szerkezetképző elemmé válik, és egyre gyakrabban jelennek meg nyitott szerkezetű darabok. A korábbiakban a versek valamifajta bölcsességet igyekeznek megközelíteni és birtokba venni vagy egyenesen tanítani. Persze továbbra is vannak ilyenek, elég A TITOK-ra vagy a SZÖGEC-re gondolni, de például a JUGOSZLÁVIAI VERSES NAPLÓ, amit egészében véve szeretek és jónak tartok, már sokkal több ürességet hagy a megelevenítő olvasói jelenlét számára. Nem hiszem, hogy a versek intellektuális volna lenne valamiféle választóvíz. (A korai verseket sokkal inkább hangulatiaknak látom, megítélésem szerint az „intellektuális költészet” vádja az életmű egészére kiterjesztve félreértésen alapul.) A következő lényeges mozzanat pedig inkább a nonszensz elemek megjelenése ebben a költészetben, aminek jóvoltából az 1990-es években a legnagyobb hatást sikerült elérnie, ha nem is az olvasóközönség osztatlan gyönyörűségére. A KALAP ÉS A VILLAMOS egyes verseire gondolok, és a politikai bökkversekre, melyek a maguk nemében kétségkívül kitűnőek.

Azt hiszem, minden költő életében vannak olyan helyzetek, melyekben körülményei a lehető legjobban megfelelnek tehetsége természetének, tehát amikor a nyelvben és az irodal-

mi hagyományban a lehető leginkább otthon érzi magát, amikor a lehető legintenzívebb önkifejezésre képes, még ha ezek a körülmények mindennapi létezése szempontjából nézve ellenségesek, embertelenek is. Ha az alkotót (vadromantikus elképzelés szerint) akár élete árán is remekműveket előállító lénynek tekintjük, úgy ezeknek a helyzeteknek az elérése az egyetlen módja annak, hogy az alkotó csakugyan megírja a csak tőle várható remekműveket. Radnóti Miklós legértékesebb költeményeit az üldöztetésben, a fogolytáborban, a halálmenetben írta. Ez tény. Csak hogy olyan tény, amiből nem következik semmi. Sokan hivatkoznak arra, hogy József Attilának az éhezést és a legmélyebb emberi katasztrofát – mely még önnön egzisztenciájából való kikényszerülésére is kiterjedt – kellett megélnie ahhoz, hogy legszebb verseit megírja. Ez azonban már nem igaz. József Attila életének viszonylag nyugalmasabb, felfelé ívelő periódusaiban sokkal izgalmasabb és gondolatgazdagabb műveket produkált, mint tragikus élethelyzetekben. Azt azonban meg kell hagyni, hogy még világának tragikus széthullását is képes volt remekművekkel dokumentálni. Eörsi nem ilyen alkat. Őt alkotóként, nyelvész-ként megbénítja, ha külső körülményei megalázóak, embertelenek. Az a fajta vegetatív optimizmus, ami hozzásegíti a túléléshez, ugyanakkor megakadályozza léthelyzete érzékeny átélésében; neki némi távolságra, rálátásra van szüksége a sikeres munkához. Minél közelebb áll fizikai és intellektuális, pláne emocionális valójában a verse tárgyául szolgáló történésekhez vagy személyekhez, annál gyakrabban vét az esztétika eszményei ellen, annál gyakrabban fordulnak elő munkáiban ízléstelenségek, aránytalanságok; annál sűrűbben csúsznak ki a tolla alól bombasztikus közhelyek, csak a nyers indulat formátlan közvetítésére alkalmas kifakadások. Börtönévei alatt például nem írt jó verset, vagy legalábbis azóta sem publikált az idő tájt keletkezett és akkori létét lírai formába öntő, igazán jelentékeny költői szöveget.

Kétféle érzékenység interferenciáját látom működni, amikor ezt a jelenséget figyelem. Eörsi líraeszményének kétirányú és egymást kölcsönösen kizáró meghatározottsága ez. Egyfelől egy „hagyományos”, ha úgy tetszik: modern vagy romantikus európai, elsősorban német líraeszmény érvényesülését látom, melynek legfontosabb értéke a közérthetőség,

közéleti elkötelezettség és racionális gondolkodásmód, ennek sajátosan ornamentális iróniájával; központi alakja a közvetlenül, elsősorban magáról beszélő költő-narrátor. A másik oldal egy angolszász, a (vallomások) beatköltészetben és ikerpártjában, a tárgyiasabb „egyetemi” költészetben kicsúcsosodó irodalmiság és annak alkalmasint szerkezetalkotó iróniája, mely távoli rokonságot tart az úgynevezett új szenzibilitás poétikaival.

Ezeket a törekvéseket, melyek egyébként külön-külön mind nagyon érdekes és értékes műveket generáltak, természetesen nem lehet összeegyeztetni. Eörsi könyvei, melyek mind nagyon izgalmasak voltak a maguk idejében, válogatott anyagukkal egy könyvvé szerkesztve nem adnak ki egységes, pláne kerek történetet. Nem mondom, hogy nem lehetne tendenciózus válogatással sorba rendezni őket, de ennek nem lenne értelme, mert a két- (vagy inkább még több-) féle beszédmód egyidejűleg formálódott, és esztétikai különbséget sem tudnék tenni köztük. Itt is, ott is akadnak jobb és rosszabb darabok.

Összefügg ez némiképp a szerző társadalmi berendezkedésre vonatkozó nézeteinek változásával, de ez az összefüggés sem szoros. Eörsi hajlamos arra, hogy egymásnak homlokegyenest ellentmondó nézeteket *hirdessen*, és most tudatosan használom ezt az anakronisztikus kifejezést, mert határozottan *hirdetményszerű* szövegekre gondolok. Mondok két példát.

Az 1963-ra datált *NOSTALGIA*, ha nem tévedek, szájhagyomány úján terjedt, és a fél ország röhögött rajta. Így hangzik: „*Szép a szocializmus, de a kommunizmus maga a szépség. / Lenin szerint aranyból lesznek az utcai vécek. / Marx szerint nem lesz rendőr, de mindenki művészé érik, / s az arany vécekben Szapphók lesznek a vécsnének. / Akkor szeretnék élni, a kommunizmus korában. / Egy órával se később és egy perccel se korábban.*” Az 1968-ban megjelent *VÁLTOZATOK EGY KÖZHELYRE* című kötet *LENIN*, 1922 című darabja persze nyilván nem a megjelenés évében keletkezett, és Eörsi előző (egyben első) megjelent kötete, a *FIATAL SZEMMEL* volt tizenöt évvel korábban (1956-os kötetét elkobozták), tehát a Leniners pontosan nem datálható, annyi mégis bizonyos, hogy az idézett kegyetlenül gúnyos hangú darab megírása után éveket megjelen-tette. Csak a végét idézem: „...*nincs visszaút. Ez a gigászi / kockázat a világ forradalma. / Másként kell és végig kell csinálni.*” Eörsi mégsem ugyan-

azzal a szájjal fúj hideget és meleget: verseiben eltérő beszédalakzatok jelennek meg, és ezek jelzésértékének megfelelően az egyes darabokat eltérő mélységig kell komolyan venni. Hogy mikor mennyire, azt a költő elképzelése szerint az olvasó meg tudja ítélni; de hogy miből és miként, az már szélesebb érvényű gondolat, és Eörsi költszetének egészére vonatkozik.

Miközben a versek nyelvében, poétikájában, retorikájában és gondolatiságában nem látunk korszakhatárnak tekinthető stílus- vagy beszédmódváltást, aközben egy fontos fordulat mégis megtörténik, és ez a költőnek és versbeli narrátoralteregójának a szétválasztása. Az átlépés a „szituált narráció” helyzetébe egyfajta képviseleti beszédforma stádiumából történik, ami akkoriban a közéleti, politizáló és persze intellektuális költészet meghatározó beszédformája volt. Ennek különösebb jelentősége nincs, csak azért érdemes kiemelni, mert nem ezen a tájon keresi az ember a posztmodernitás vagy az új szenzibilitás beszédalakzatai felé történő fordulatot.

Hogy a példa, amit az egymásnak ellentmondó állításokra hoztam, ne tűnjék egyszerűnek és véletlenszerűnek, mondom még egyet, most már a SZÖGEK-ből. Az 1974-es LELTÁR utolsó szakasza így hangzik: „*Azt kérdezed: min buzgólkodom? / Mindig magát keresi a hűtlen. / Előre nézek: nem vagyok ott. / Hátra nézek: ott sem. Hova tűntem?*” Itt maga az önazonosság ironikus kérdéssé tétele a vers tárgya. A NEGYVENHÉT ÉVE FIGYELEM némiképp terjedelmesebben és részletesebben, szintén ironikusan, de megéltten, ezt a kétséget teljes életállapotként ábrázolva beszél a személy megkettőzöttségéről a beszédben és a létezésben. Ha ezután továbblapozunk, a legújabb versek között találjuk 1996-ra datálva a tematikailag azonos, állításában tökéletesen ellentétes HA ÉNT MONDOK című verset. Eleje és vége: „*Ha lefekszem / én fekszem le / én kelek fel / ha felkelek [...] Ha ént mondom / azt én mondom / én megyek el / ha elmegyek.*” Vagyis miközben a NEGYVENHÉT ÉVE FIGYELEM az új szenzibilitás emblematikus programverse lehetne, aközben a jóval későbbi HA ÉNT MONDOK arról tanúskodik, hogy beszélője tökéletesen problémamentesnek látja azonosságát alkotójával. A kérdés már csak az, és ez szöveget is üt az ember fejébe, hogy mi szükség van egy ilyen evidencia kimondására és bővebb kifejtésére.

Természetesen azt gondolom, hogy ez a te-

matizáció szükséges, és latensen antagonisztikus állítást tartalmaz. Ez a tökéletesen kételemmentes azonosságdeklaráció ugyanis úgy működik, mint a rámutatások általában: határjelenségként szituálja önmagát, és a határ helyére történő rámutatás gesztusa elmozdítja a határt a helyéről. Vagyis miközben a deklaráció problémamentes jelenségnek állítja a „*Ha ént mondom, azt én mondom...*” tézist, aközben az olvasatban az én eloldódik korábbi rögzített helyzetéből, és az olvasó azt gondolja: *jó, jó, de ki az az én, aki magát énként azonosítja, melyik én az az én, aki beszél, és persze melyik én vagyok én, aki ezt a beszédet megéletem?* Vagyis a dilemma túllép a deklaráción, kérdés a válaszon.

Talán a dilemma kiterjesztése az életmű egészére némiképp erőltetettnek, belemagyarázásnak tetszik. Az azonban kétségtelen, hogy Eörsi lírája egészében véve az állandó polémia helyzetében áll – azt lehet mondani, hogy ebben a költészetben a dialogicitás sajátos eseteként van jelen a megszólító beszédmód –, és hogy lírai ellenbeszédként semmiképpen sem egyszerűsíthető le a benne foglalt politikai állásfoglalások hatalomellenes jelentései-re. A *polemicitás* (ha van ilyen szó) mint a dialogicitás szélső esete természetesen elválaszthatatlan az ironiától, ami egyenesen az alapját képezi. Azonban annak is sajátos esete, hiszen az az álláspont, melybe helyezkedve vitatjuk és nevetségessé téve megsemmisítjük a velünk szemben állók nézeteit, ebben az esetben tisztázatlan, sőt természetéből adódóan tisztázhatatlan. Ennek az eszményi álláspontnak a megalapítva elfoglalása éppen a polemizáló diskurzus során történik, s ebből adódóan nem a szöveg megalkotottságának, hanem olvasatának részét képezi.

Nem ennek a dolgozatnak a feladata a művészi ellenbeszéd alakzatainak taglalása, de annyit fontos leszögezni, hogy – szemben a politikai értelemben vett ellenzéki megnyilatkozásokkal – nem egy a jelenleg elfoglalttól elkülönített pozíció elfoglalására történő késztetés a gesztus lényege, hanem egyfelől annak a feltételezése, hogy nem létezik olyan pont, melynek elfoglalása kívánatos lenne, sem olyan állapot, melybe meg kellene érkezni mindannyiunk legnagyobb gyönyörűségére, másrészt nincs olyan beszélő, akinek virtuális testiségét betöltve a költő (vagy más területen működő alkotó) felelősségtől áthatott szöveget intézhetne közönségéhez. Az ellenbeszéd lényege a

kimozdulás az éppen elfoglalt beszédhelyzetből, kilépés a megszólaltatott narrátori jelenlétből, mintegy folyamatosan önnön levedlett bőrünként hagyva hátra az aktualitását vesztett jelenléte dokumentáló szöveghelyet, és ebben az eltávolodásban/eltávolításban keresni önnön azonosságunkat.

Érintkezik ez a beszélői állapot egyrészt az új szenzibilitás korábban már emlegetett és meglehetősen bonyolult szerző/narrátor pozíciójával, de a beszélői pozíciót naiv vagy álnaiv módon meg nem jelölő költői eljárásokéval is, mint amilyet a nonszensz költészetben vagy (Eörsinél) a politikai bökversekben láthatunk. Ezekben a szövegtípusokban a vers tréfás dal-szerűsége, triviális játékosága kelti azt a látszatot, hogy a pozíció, melyet elfoglalva tréfálkozunk, mindenki számára ismert és elfoglalható. A KÉT KONDA vagy A GYÖNYÖR azt a látszatot kelti, hogy a szerző az egyetlen elképzelhető álláspontot képviseli, ebben olvasói természetesen egyetértenek vele, és együtt röhögnek a versben kifigurázott pitiáner alakokon. Emlekeztetőül: „*Új sertések muzsikálnak / öröklött melódiát, / beleengnek a rózsás hajak: / »Isten, röfröf család.«...»*”, illetve: „*»Piac« – suttogja páras ajakal az exkommunista, / nadrágja duzzad elől, »Bérmunka« – búgja –, »Tulajdon«...»*” és így tovább. Ide is kapcsolható a fentebb más összefüggésben említett NOSZTALGIA című darab és jó néhány hozzá hasonló politikai szatíra.

Ennél összetettebb azoknak a költeményeknek a problémája, melyekben a konkrét politikai jelenségekre történő utalások szűkszavúbbak vagy felismerhetetlenek. A LISTÁN című vers már Ernst Jandl akasztófahumorról ironizáló nonszenszeit juttathatja az eszünkbe, melyek szintén valami konkrét és politikailag szituált áthallást rejtenek a végtelenségig lecsupaszított és elvont formában. Ebből is némi emlekeztető: „*Felvettek egy listára / Nem vagyok a listán / Felvettek egy listára / Nyomom sincs a listán / Számítanak istvánra / Én vagyok az istván / Felvették a listára / István nincs a listán / Megpróbálják vanni / Hogy ne bírjon lenni / Úgy a listán hagyni / Hogy még rá se tenni...»*” stb.

Szintén érintkező műtípus a hagyományos, angolszász mintákat követő nonszensz költemények sora, melyek Edward Lear-áthallásaik jóvoltából a *gyermekversek* kategóriába kerültek, bár gondos szülő aligha adná őket gyermeke kezébe. Ilyen például A KALAP ÉS A VILLAMOS című, némiképp horrorisztikus tréfa. A BU-

GYI A SZÉLBEŒN filozofikus, a KATTANBOGARAMRÓL inkább politizálva parabolisztikus apróság, de mindkettő ehhez a poétikához kapcsolódik, és Eörsi legjobb versei közé sorolom őket; ellentétben a műfaji előírásoknak pontosabban megfelelő darabokkal, melyek között hihetetlenül bárgyú példányok is akadnak. Ugyanakkor klasszikus nonszensz versek mondható a HÁROM MESE vagy a HÁROM ROMÁNC, esetleg a LEOPOLD SZAKÁCSKÖNYVE ciklus, melyek különösebben bonyolalmas áthallások nélkül is szellemesek és mélyek a maguk módján.

Az emlegetett költészeti tendenciával a másik oldalról érintkezik az a műtípus, melynek gyűjtőneve *új költőiség* vagy *új személyesség* lehetne. Elsősorban világirodalmi hatásokat látok mögötte. Talán Ginsberg utazó- és élményköltészetének folytatása ez, ami a mai amerikai költészet egyik legkedveltebb műtípusa. A JUGOSZLÁVIAI VERSEK NAPLÓ 1976-ból éppúgy ide tartozik, mint az életmű egészén végighúzó átomleírások vagy a Ginsberg halálára írott alkalmi munkák.

Persze az is igaz, hogy ennek az új személyességnek a beszédmódja nyílik meg a leginkább Eörsi rendszeresen előtörő apokaliptikus gondolatai számára, s így a múlt század közepének amerikai beatköltészetére emlekeztető bombasztikus politikai közhelycsokrok állnak elő, annak ellenére, hogy az életrajzi tények esetleg fedezetet látszanak nyújtani hozzájuk. Sajnos a GULÁG-DALOK legtöbbször, az EURÓPA vagy az E. I. ÖNKÉNTES sorozat egyes darabjai (...*össz-komfortos lakásában falatozva... stb.* és még jó néhány) az apokaliptikus képek halmozásával viszolyogtató hatást keltenek nem tárgyakkal, hanem önmagukkal mint félresikerült versekkel szemben. Visszakanyarodva kiinduló tételhez: ezek azok a szövegek, melyek rálátás nélkül, konkrét élményből és az abból születő indulatból építkeznek, és egyúttal ezek Eörsi leggyengébb munkái. Nem szeretnék becsületsértést elkövetni, de szegény Kuczka Péter utolsó versfűzeteinek haláltáncdalai jutottak az eszembe róluk.

Ezek tehát olyan dolgok, amiket rosszallok Eörsi költészetében. *Ugyanakkor* (mert magamtól sem tagadhatom meg azt a jogot, hogy kétfélt gondoljak egyszerre) azt is belátom, hogy nem lehet egy költőtől elvitatni egész élete és munkássága központi értékének a jogoságát. Ha nem fogadjuk el, az már a mi dolgunk, olvasóké, de tisztában kell lennünk az-

zal, hogy így ennek a költészetnek a lényegét utasítjuk el, és így nem lesz esélyünk többé a befogadásra. Arra gondolok, hogy minden baromkodás, ironia és clowngesztus ellenére vagy azzal együtt, Eörsi a költészetet és egyáltalán az emberi beszédet *halálosan* komoly dolognak tartja. Erre is hozok egy példát, egy rövid verset 1976-ból, melynek ALÁZATOS KÉRELEM a címe: „*Emberséged, megbecsülésed / jelül úgy hazudj nekem, / mint főnöknek vagy feleségnek: / hogy hihető legyen. // Ha nem zavar, hogy rajtacstiplek, / állj meg a mondat közepén, / s üvöltés rám inkább, köpj le, üss meg, / esetleg lőj belém.*” Ez a fajta komolyan vett beszéd túl van minden lehetséges nyelvi játékon, retorikai alakzaton, poétikai finomságon és stílári trükkön, de túl a gyakorlati létezésen és annak viszonyain, túl az adott világ adott esetlegességein. „*Jönnek a bájos tények / mint a manóknak, / ruhákat cserélnek, / hosszúkat, rövideket. // Tetszenek. Szépek. / Nem kellene...*” – írja emblematikus versében, a MONOLÓG-ban (1970-ben). A beszéd, a nyelvmondása és értése ebben a létezőmódban a világban való lét legfontosabb *ténye*. Bármit *üzenjenek* is a szövegek.

És befejezésül még valami, ezekről a bizonyos szövegekről, különbözőekről és különreményekről. A huszadik század második felének költészete alapján véve nem látszik különösebben eseménydúsnak. 1970 táján van egy komolyabb korszakhatár és stílusváltás, ami elsősorban Tandori első két kötetéhez kötődik, de túlzás lenne azt állítani, hogy ez a váltás felforgatta volna a líra köznyelvét. Sokkal inkább úgy látszik, hogy az erre érzékenyebb költők egyre szűkszavúbbak lettek, majd elhallgattak; a többiek pedig beszéltek tovább a saját nyelvükön. Nemcsak Eörsi nemzedéktársai, de az egy évtizeddel fiatalabbak sem gondolták komolyan, hogy stílust, attitűdöt vagy intonációt kellene váltaniuk. A legjelesebbeknél – magánál Tandorinál, de Takács Zsuzsánál, Oravecznél, Petrinél is – ez a fordulat egybeesett magával a megkésített pályakezdéssel. Eörsinél ez a dolog azért okozott sokszorosan összetett alkotói válságot, mert tájékozódása és alkotó tehetőségének kibontakozása sokirányú volt. Politizáló emberként és politikai gondolkodóként azt kellett megélnie, hogy előbb a szocializmus, majd annak megreformált változata esett darabjaira; kiderült, hogy a világgörredalom, mely íratt Eörsinél eleinte komoly elkötelezettséget látunk, nem több egy birodalom ci-

nikus hódító ideológiájánál. Ugyanígy foszlott semmivé egy emberöltő alatt az újkori történelem legnagyobb ambícióval indult gondolati rendszere, a modernitás egyelőre utolsó „nagy elbeszélése”, a marxizmus és annak minden megújítási kísérlete. Eörsi mindezekben politizáló emberként, gyakorló forradalmárként, filozófáló íróként és Lukács György tanítványfordítójaként külön-külön és együttvéve is érdekelt volt, és vesztésként került ki. Szerencsés alkotáinak köszönheti, hogy nem roppant bele ezekbe a kudarcokba, hanem profitált belőlük. „...*sejtem már a tihot: / amit vesztek, azt nyeresem*” – írja A ПИТОК című versben, és több ez dacos paradoxonnál. Mint ahogy ez is: „*Számomra olyan a szabadság / mint a rabruha...*”

A legmaradandóbb lírai gondolatainak látom ezeket a paradoxonokat, jóllehet valójában értelmezhetetlenek; vagy talán éppen azért, mert lírai helyi értékükön túl nem is akarnak jelentést konstruálni. Ha létezik egyáltalán ebben a költészetben a Szabó Lőrinc-től örökölt *különbéke* vagy ennek saját megújított változata, a *különremény* (jellemző, hogy éppen ezt a címet viselő kötetét kobozták el az 1971-es keményvonalas visszarendeződsé idején), az kiváltképp a paradoxonokkal történt megbékélésben nyilvánul meg; ahogy zárványként őrzi meg őket a folytonos összeomlások és paradigmaváltások rendszerében. Azt pedig, hogy Eörsi olvassa-e inkább magát vagy írja, tehát hogy lírai életművét nyelvi-retorikai-poétikai *megalkotottságként* vagy a finalitás jegyében álló történetként szemlélt sorsának *olvasataként* érdemes-e olvasni, továbbá hogy az öntörténet alkotójaként és az önélet központi alakjaként elszenvedő alany vagy döntésről döntésre haladó sorsalakító-e; metaforikusan szólva, hogy nyeletik-e vele a szöveget, vagy ő tekint részvétellel azokra, akik a maguk jószántából nyelték le (a börtönben, hogy néhány napra a valamelyest emberibb rabkórházba kerüljenek, de az azonos című versben még ennyi sem jár nekik: tört krumplival tömik őket, és megvárják, míg a szögek természetes úton távoznak a testükből), nehéz kérdés, és talán nem is érdemes megválaszolni. Ő is hajlik a jelenet képes beszédként való értelmezésére, én is megmaradok ennél: „*A szöveget magam is lenyeltem, / ezért nem végeztem kereszten, / így lettem belül csupa rozsdá. / A pléhkorszak hajnalán kezdtem. / Itt vagyok. Nézz rám gyanakodva [...]*” – mondja a kötet címadó versében. Ez

a megszólítás azonban már nem az olvasónak szól, hanem annak a valakinek, akinek, végigbeszélve az Eörsi-költészet megannyi szerepét, valamennyi veszteséget sikerült megnyernie.

Bodor Béla

TÉNYLEG FRISS

Pósfai György: *Friss Cipó-történetek Kortárs, 1999. 132 oldal, 550 Ft*

A kiadó Új Látószög sorozatában mintaszerűen gondozott, karcsú könyvecske jelent meg. A tartalom hangulatához illő tipográfia, a filozofikus mélységeket sejtető, egyszersmind karikatúrisztikus borító a nemrégiben tragikus hirtelenséggel elhunyt grafikus, Horváth Péter munkája.

A hátoldalon FORGALMI ENGEDÉLY-nek nevezett kérdőívszerűség áll, melyből a rejtélyes szerzőről néhány adatot is megtudunk, például, hogy Szombathelyen született 1956-ban. Fontosabb azonban az a gyanú, amit ez a „*forgalmi engedély*” kelt bennünk. Üdítően új, mégis valahonnan ismerős világba invitál a szerző, akiről hírlik, hivatása szerint mikrobiológus, aki jelen könyvén kívül verseket is írt, és a múlt évi novemberi *Holmiban* egy hosszabb, nyilvánvalóan önéletrajzi elemeket tartalmazó sejtelmes, komoly elbeszélése is megjelent. Ami a CIPÓ-TÖRTÉNETEK frissességét illeti, azt mondhatjuk, amit újabb, többnyire a posztmodern jellegzetességeivel leírt irodalmunk egy egész irányáról, hogy tudniillik éppen az ismerősségek, az előzmények és minták sajátos elegyítésével hozza létre eredetiségét.

A ciklusokba rendezett, egy-két lapos szövegek három ugyancsak képlékeny és változó-könyvi figura köré szerveződnek. „*Kezdetben volt Cipó, előtte voltam én, és legelőször volt Márta. Legalábbis így mondják, akik emlékeznek az időtlen időkre. Mindenesetre most hárman vagyunk, és azon iparkodunk, hogy jól érezzük magunkat.*” Így kezdődik az egyik írás, amelyben arról is szó van, hogy a három figurának háromszor három feje van, de mindez nem biztos, az is lehet, hogy Cipó sárkány, nyolctonnan lábakkal, és „*képes mindenkit eltaposni, aki nem elég ügyes, hogy idejében észrevegye, szemfényvesztés az egész.*”

E szereplők néha vízimadarakként zurrognak-zirregnek át a tó tükre fölött, Az ÖREG MOLNÁR-ról szóló mesében meg mintha rágcslók lennének, akiknek mérgezett süteményt tesz ki a gazda, mindenesetre sokat nevetnek, idétlenkednek, „*leplezik a szomorúságukat*”. Az elbeszélő azt mondja magáról, hogy „*számtalan életem van, szabad vagyok*”. Többször említi, hogy világmegváltással foglalkoznak. Cipó képéről tudjuk, hogy „*túláságosan nyitott volt, védtelenséget, sebezhetőséget sugallt*”, sorsáról pedig azt, hogy „*korán belevetette magát az élet értelmébe*”.

Ezek a figurák végső soron a nyelvben léteznek, nyelvi klisékből állnak össze. A leplezett moralizálás játékként jelentkezik, az erős érzelmesség álcinizmusban. Témaelőzményként eszünkbe jut a Lázár Ervin-mesék szeretet- és jószágmotívuma, valamint az a dinamika és ritmikusság, amely okán szinte versnek olvashatjuk azokat. A sokféle nyelvi játék (a filozofikustól a léháig) a Tandori-Parti Nagyvonat követőjévé avatja Pósfait. Hozzáteszem, hogy némelyik mesében a kegyetlen, itt-ott undort keltő gesztusok az angol nonszensz irodalom hagyományait és még valami szelídebb Tarantinót is eszünkbe juttathatnak. (Egy „*kedves ismerősről*” a boncolás kideríti, hogy „*teljesen rohadt volt a belseje*”, egy embernek baltával széthasítják a gerincét, „*szétloccsantják az esze tokját*”, a drága Márta vattás fogpiszkálóval turkál a fülében.) A poliszémikus bravúroktól a groteszken keresztül egy szinte egészében kitalált nyelv felmutatásáig terjednek Pósfai eszközei. Egy helyen azt játssza, hogy gyengeelméjűnek nézi az olvasót, midőn elmagyarazza, hogy ha esténként Cipó a Kék cápában iszogat, akkor nem egy valódi porcos halra kell gondolnunk. Egy másik epizódban az agg agár azért nevezi finom embereknek Cipóékat, mert olyan roppantul tájékozottak, hogy a csere-misz öregasszonyra pillantva megjegyzik: „*Mari néni*”, Cipó derekát meg „*komi szesúz*” gyötri. A „*neuroncsatormák*” és a „*dezoxiribonukleinsavak*” mellett bennfentesebb szakszerűségeket is olvashatunk (A POFON KÉMIÁJA című írásban például), és a KOPPÁR KÖLDÜS (Tandori) szóalkotóröncsoló megoldásait juttatja eszünkbe a HALVADÁSZAT vagy a TEREMTÉS.

Ezekben érthető és lefordítható, de mégis idegen nyelvnek tűnő anyagokkal birkózhat az olvasó, ilyenekkel: „*Letkezzen a zirrekéből romszor annyi dezgetett lumingó.*” Kedvencem az a húszsoros írás, ahol szegény sótlan Mártát be-

dörzsölték egy kis sóval, meghintették porcukorral, mert már megecetesedett, „kerék alá tették, onnan is kivették”, mígnem rájöttek, hogy az eredeti volt az igazi, s felsóhajt a narrátor: „Édes sótlan Márta.”

A FRISS CIPŐ-TÖRTÉNETEK igazi értékét a fentiek kivül a nagyon természetesen kezelt műfajköziségében és humorában látom. Az áthallások, az ironikus célzások romantikus vadászkalandokat idéznek; giccset; népi műfajokat: szólást, közmondást, vásári rémhistóriát és rablóregényt – minden nagyképű fontoskodást mellőzve, könnyed és szórakoztató természetességben. Nem tudni, merre fog haladni az író. A naivságnak álcázott bölcsesség felé, a „sületlenségek” direkt túlhajtása felé, netán némi szépelgés veszélye is kísért? Ebben az első könyvben a nyilvánvalóan széles körű irodalmi tájékozódás máris markánsan egyéni látásmódot szolgál.

Doboss Gyula

AZ IRODALOM MINT INTELLEKTUÁLIS TEVÉKENYSÉG¹

Bényei Tamás: *Apokrif iratok*
(*Mágikus realista regényekről*)
Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen,
1997. 418 oldal, 550 Ft

Tamás Bényei: *Acts of Attention Figure and Narrative in Postwar British Novels*
Debrecener Studien zur Literatur 6., Peter Lang,
Frankfurt/M., 1999. 232 oldal

Bényei Tamás: *Rejtélyes rend.*
A krimi, a metafizika és a posztmodern
Akadémiai, 2000. 234 oldal, á. n.

(Hogyan közelítsünk az irodalomhoz?) Ezt az egyértelműen megválaszolhatatlan kérdést azért is jó mindig újra föltenni, hogy ne kerül-

jünk abba a helyzetbe, mint Villanelle, Jeanette Winterson SZENVEDÉLY című regényének hősnője, aki a vízen nagyszerűen jár, de úszni nem tud. Jó lenne persze egyszerre minden ismeretnek a birtokában lenni, és annak a képességnek is, hogy úgy tudjunk választani, hogy semmit se veszítsünk el, hogy semmiről ne kelljen lemondanunk, és mégis összefogott maradjon a tudásunk. A közelítés magában foglalja a szétszóródás és a félreértés lehetőségét is, ami lehet, hogy nem veszteség, hiszen egy nagyvonalú tévedés elvezethet egy nagyszerű(bb) megoldáshoz, még ha kerülő úton is. És inkább a gyümölcsöző tévedés megkockáztatása, mint a bizonyosság bebiztosításának mechanizmusa.

Közelítés nélkül nem mű a mű, amely játszadozik bár a proximitással, mégsem engedi soha igazán közel a közelítőt, aki éppen ebben a közelítő keresésben vétheti el leginkább a találat. Még akkor is, ha a legpontosabban próbálja végigkövetni: szó szerint vagy távol a szó szerintségtől; különböző módszereket és technikákat alkalmazva: akár a könnyed és naiv, akár a tudós és távolságtartó vagy a beleérző és tudatlan olvasást követve. Nem mondhatjuk, hogy az ártatlanság pozíciójából, mert tudjuk, hogy olyan nincs: nincs ártatlan szem, nincs tiszta lap, balítéletek foglyai vagyunk. Eleve. Holott általában értelmezésben vagyunk, és a szöveg engedi a megközelítést, semmit nem rejt el, ott van teljes egészében, felajánlja magát olvasásra: szó szerint vagy allegorikusan, analogikusan vagy metaforikusan, allegorikusan, metaleptikusan vagy szillettikusan.

Még többszörösebb áttételek sora kezdődik, amikor egy olvasatról/olvasásról kell megszólalni: hogyan lehetséges kijönni az értelmezés barlangjából, meglátni a fényben a művek másféle arcát: nem tudjuk biztosan, hogy a kirajzolódó árnyékokat találgatjuk-e vagy a valódi tárgyat. Az írás rögzítette változást az olvasásnak újra mozgásba kell hoznia. Az olvasat azonban újra csak rögzít. Még a rögzítéssel szembeni kétségeit és elbizonytalanításait leginkább megfogalmazó és önmagában hordozó szöveg is – bizonyos vonatkozásban – mozduatlan.

Harold Bloom beszél azokról az áttételekről, melyekkel minden írás és maga a szöveget író is szembe találja magát: az írás sok másik írásból (írás alapján) születik meg, és mindig

¹ J. L. Borges írja: Poe-tól „származik az irodalomnak mint intellektuális tevékenységnek a felfogása...”. In: Az ŐS KASTÉLY. Esszék. Európa, 1999. 105. o. Részben innen kölcsönöztem a címet.

az a kérdés, mennyire lehet ezeket a hatásokat redukálni vagy kikerülni a hatásuk alól. Minden olvasat sok (más) olvasás eredménye, a kritika pedig egy mély tautológia diskurzusa – és egy szolipszistáé, aki tudja, hogy amit gondol, az igaz, de amit mond, elvétí az igazságot. A kritika rejtett gyökerek tudásának művésze, mely szövegről szövegre vándorol.² A helyzet feltette kérdés az is, hogy mennyire lehet megfeleledkezni és tudatában lenni annak, hogy az irodalom nyelv is, és nem csupán nyelv, hogy egyszerre tudjuk, hogy a nyelv világteremtő és ugyanakkor ennek eszköze is; hogy önmaga komolyan vétele, de paródiája és iróniája is egyszerre, hogy az olvasóról és az olvasatról is mond valamit, amikor önmagáról beszél, és mégsem mond semmit, hisz az olvasó nem csupán az olvasatban megjelenő nyelv. Ily módon az olvasat sem csupán a mű maga: több is, kevesebb is, az is és más is. Ahogy Rushdie könyvével kapcsolatban Bényei Tamásnál olvashatjuk: „Az értelmetlen világ, történelem által ide-oda dobált, szétforgácsolt szubjektum[a] önmagát eleve jelen lévő, transzcendens jelentést garantáló autoritásként allegorizálja. A szöveg ugyanakkor tisztában van a megalapító hiány begyógyíthatatlanságával, önmaga metaforizálási-megnevezési vágyának alaptalanságával, a pre-textus belső megalapozottságával. Az allegória így önmaga megalapozási kísérleteinek olvasásává, önmaga olvashatatlanságának, lehetetlenségének olvasásává válik.”³

Talán a legfontosabb kérdés ebben az összefüggésben – és úgy tűnik, Bényei Tamás számára is – az, hogy miként olvassunk. Hogyan lehet úgy elmondani az olvasás élményét, hogy az mások számára is felidézze az élményszerűséget, miképpen lehet vonzóvá tenni mások számára saját vonzódásainkat? Lehet-e hatáskeltés nélkül hatást elérni? Hogyan olvassuk az olvasatot? Úgy, ahogyan Montaigne javasolja, hogy az élvezet vezéreljen bennünket, és csak örömet keltő könyveket olvassunk, ahogyan Füst Milán is csak Shakespeare-t volt hajlandó olvasni élete vége felé? Vagy nyugodjunk bele, hogy sok könyv inkább erőfeszítés

kíván, mintsem örömet szerez? El lehet-e választani a kettőt? Aggódjunk-e az olvasástól és a hatástól vagy sem?

(A szerzői pozícióról) Bényei Tamásnak három könyve jelent meg négy év alatt (1997 és 2000 között). Ez a három könyv egyrészt tizenkét regény részletes elemzését-értelmezését tartalmazza, másrészt egy tematikus vonal mentén számtalan regény olvasatát adja.⁴ A REJTÉLYES REND című kötet monográfia, mely a kortárs antidektívregények és előzményeik bemutatását tűzi ki célul, s a (korábbi változathoz képest megújított) cím is kifejezi azt a szerzői szándékot, mely szerint „a rend (a klaszszikus krimi) és a rejtély szembeállításánál most érdekesebbnek tűnik számomra a két műfaj (fogalom, jelenség) kölcsönös egymásba foglaltsága, a rendben már eleve törvényszerűen meglévő rendtelenség és rejtély”. (7. o.) Az APOKRIF IRATOK „felvázolja a mágikus realista írásmód sajátosságait, és a kategória történetét ismertető fejezet után” (16. o.) áttekinti az általa mágikus realitásnak tekintett regények közös vonásait. A könyv második felében pedig egy-egy (ténylegesen öt: García Márquez: SZÁZ ÉV MAGÁNY, T. MORRISON: SALAMON ÉNEK, S. RUSHDIE: AZ ÉJFÉL GYERMEKEI, A. CARTER: ESTÉK A CIRKUSZBAN, G. SWIFT: LÁPVILÁG) regény részletes elemzése található. Az angol nyelven írt könyvben hét angol regény (köztük egy trilogia, így ténylegesen itt is öt szerző öt művéről van szó) elemzését találjuk (E. WAUGH: BRIDESHEAD REVISITED, J. FOWLES: THE FRENCH LIEUTENANT’S WOMAN, W. GOLDING: RITES OF PASSAGE, CLOSE QUARTERS, FIRE DOWN BELOW – az ún. SEA TRILOGY –, J. WINTERSON: THE PASSION, I. MCEVAN: THE INNOCENT), noha nem monografikus céllal, hiszen „nem épül egyetlen összefüggő tézisére, nem szándéka, hogy a (II. világ)háború utáni brit regényről átfogó képet adjon, sem pedig az, hogy a jelenlegi kritikai kánont vizsgálja felül”. A művek – a szerző bevallása szerint – nem reprezentatív értékük miatt választottak ki, és bár számára „mindegyik a korszak jelentős és erőteljes

² In: Harold Bloom: THE ANXIETY OF INFLUENCE. Oxford U. P., 1973. 93–96. o. H. Bloom ebben a könyvében főleg a költészetéről és a költői hatásról, kritikájáról beszél, én itt most, megfelelően a témához, a kritikai szálát erősítettem fel.

³ Bényei Tamás: APOKRIF IRATOK. I. m. 242–243. o.

⁴ Bényei Tamásnak összesen négy könyve jelent meg. Az első: ESENDŐ SZÖRNYEINK ÉS MÁS TÖRTÉNETEK. JAK, 67, Pesti Szalon, 1993. Ennek egyik írása a REJTÉLY ÉS REND. A METAFIZIKUS DETEKTÍVTÖRTÉNET (19–32. o.), mely a REJTÉLYES REND előzményének tekinthető. A könyv előszava szerint ez a könyv a megjelenés előtt kilenc évvel íródott.

brit regényei közé tartozik, nem szándéka kijelölni velük irányzatokat vagy tendenciákat”. (9. o.) A kötet az összetartó erőt a könyvön kívüli szándék és cél alkalmazásából nyeri, amelyet Vladimir Nabokov ír le, s melyet a cím is idéz: a figyelem cselekedetei („acts of attention”) azt a mentális erőfeszítést jelentik, amelyet a narrátor (minden valószínűség szerint az író szeleme, aki/ami az egyik főszereplő) azért tesz, hogy erős koncentrációval bele tudjon helyezkedni a fizikai tárgyak (egy toll, egy íróasztal, egy szoba) történetébe; maga a figyelem aktuális az, amely a dolgokat egész múltjuk láthatóságának értelmében transzparenssé, áttetszővé teszi. Nabokov szavaival: „Az áttetsző dolgok azok, melyeken keresztül a múlt felragyog!” (9. o.) Mindez leírni látszik Bényei Tamás szerzői ars poeticáját és olvasói-írói intencióit: „Azért kölcsönöztem ezt a terminust, hogy egyfajta attitűdöt jelezsek, amelyet reményeim szerint alkalmazni tudok az itt olvasott regényekkel szemben, és nem azért, mert azt gondolom, hogy a művészi és kritikai diskurzus összeolvadása eltörli a különbséget az én szövegem és a fikciók szövege között, vagy mert az itt követhető interpretációk versenyre vólnének kelni a művekkel.” (9. o.)

A három előszövből röviden kirajzolódik egy irodalomtudós olvasói-szerzői magatartásmódja, melyet a kötetek majdnem be is teljesítenek. Bényei Tamás olyan elemző, aki a szoros olvasat megkívánta figyelemösszpontosítással világitja át a műveket, megtart egy bizonyos távolságot az olvasottakkal szemben, és a primer szöveget és olvasatát nem tekintti egyenlőnek. Teszi mindezt figyelemre méltó elméleti felkészültséggel, az összefüggések és átfedések felismerésével, az absztrakciók és a konkrétumok arányának fenntartásával. Elméleti beállítottságát főként az (egyébként nagyrészt Európából származó) amerikai teoretikusok – Paul de Man, J. Hillis Miller, Derrida – és az általuk olvasottak széles köre (pl. Nietzsche, a pszichoanalízis: Freud és Lacan, a francia irodalom/elmélet is, Barthes, Baudrillard, Bataille, Kristeva, Foucault; ugyanakkor a posztmodern irodalommal foglalkozók: L. Hutchinson, B. McHale, J. Barth és még sokan mások) alakítják ki; ez Bényei Tamás könyveiben a retorikai-nyelvi szempontokat előtérbe helyező olvasás és olvasat elsődlegességében jelenik meg, és összefonódik saját kutatásainak eredményeivel és invenciókat sem nélkülöző felis-

meréseivel. Az elemzett regényeket elsősorban olyan szöveggként és írásmódként látta, melyek a nyelv lehetőségeit igyekeznek a végső határokig vagy határtalanságokig kiterjeszteni, és az írástechnikai bravúrok, a retorikai eszközök – különböző figuratív és narratív elrendezések, chiazmusok, paranomáziák, katakrézisek etc. – segítségével feltárni a regények szövevényes szövegvilágát. A mágikus realista regényeket az általánoson elfogadott társadalmi vagy territoriális megközelítés helyett egyfajta sajátos (posztmodern) írásmód megjelenéseként gondolja el, az angol regényeknél a trópusok szerepét hangsúlyozza, az antidetektívregényeknél pedig a műfaj felforgatásának és újrafelhasználásának ellen- és posztmodern változatai foglalkoztatják. Könyveiben a figyelem tárgyai a régi-új technikák és írásmódok, a regényírók világteremtő eszközeinek és játékaiknak felfedése és működtetése, a szövegek retorikai rendezése/rendezettsége.

(Egy olvasás térképe) Mindez nem tartozik a revelatív felismerések közé – és ezt Bényei Tamás is tudja –, hiszen majdnem evidencia a regény történetében, hogy a '60-as évek körül „a kimerülés irodalma” után (John Barth) megjelenik „az újrafeltöltődés irodalma”: itt találkoznak és csapnak össze a filozófiai és irodalmi diskurzus dekonstrukciós ekvivalenciájának kísérletei, az elmélet és szépírás határainak lebontása és a tradíciók (például DON QUIJOTE, TRISTRAM SHANDY) újrafelfedezése. Bényei Tamás erre a tényre és tudásra fűzi fel elemzéseit. Azért lényeges ez, mert a dekonstrukciós olvasattal szemben azt a kifogást szokták említeni, hogy az egyes művek elemzését mellékesnek tekinti, és csupán a szöveggel mint önmaga lebontását felfedő szöveggel foglalkozik. Nem állítható, hogy Bényei Tamás kizárólag ennek az olvasási módnak kötelezte volna el magát, inkább, hogy ismeri és alkalmazza; felfedezi a szöveg „kettős kötéseit”, a nyelv követetetlen játékait és ellentmondásait, de néha ki is lép ebből a körből. Éppen akkor válnak érdekesebbé elemzése, amikor nemcsak a nyelvi szempontok mentén olvas, hanem az egyes regényekre vonatkozóan kitekint például etikai-morális jelenségekre is. Két könyvének (APOKRIF IRATOK, ACTS OF ATTENTION) tizenkét regényelemzését a harmadik kötetben – bár tematikája a detektív- és antidetektív-re-

gények elméletének bemutatása – több mikroelemzés egészíti ki (például Poe, Borges, Eco egy-egy művének részletezésével), így mind az intenzív, mind az extenzív olvasásnak teret enged, amennyiben az APOKRIF IRATOK-ban és az ACTS OF ATTENTION című könyvében kevesebb könyv alapos olvasatával találkozunk, a REJTÉLYES REND pedig egy témához fűződő nagyszámú regény elrendezését tűzi ki célul. Bényei Tamás könyvei úgy beszélnek a regényről, mint egymással szoros kötelékben és összefüggésben lévő és bár változatos és változékony, mégis egységes univerzumról, rávilágítva azokra a szálakra, melyek a regényeket mind vertikálisan (időben elrendeződőként), mind horizontálisan (a tematika, a struktúra vagy írásmód mentén) rendezik el. A hangsúlyokat is a jelentős, már kanonizálódott regényekre helyezi, Garcíá Márquez, Rushdie, valamint Fowles és Golding műveire, illetve Poe-tól indítja a klasszikus detektív történet hagyományát, itt is érintve a kánonképződés kérdéseit.

Hangsúlyosnak tűnik mindez, mert napjainkra a regény (és még inkább a detektívregény) perifériális, komolytalanak tekintett műfajból elismertté és komolyan veendővé – s nem kevésbé népszerűvé – lépett elő, mégis őriz valamit a korábbi ambivalenciából. Bár Croce szerint „Az az állítás, miszerint egy könyv regény, allegória vagy esztétikai értekezés, körülbelül annyit ér, mintha azt mondanánk, hogy sárga a borítója, és a harmadik polcon balra található”,⁵ mégsem tagadható, hogy egy-egy írásmódnak vannak sajátosságai. Bényei Tamás könyveiben felszínre kerülnek a regény írásmódjának megkülönböztető jegyei, de a műfajon belüli elméleti problémák is, illetve választásai és olvasata arra világítanak rá, hogy mennyire nem problémamentes maga a műfaj sem; például a mágikus realista regények meghatározása és behatárolása vagy egy bizonyos korszak – ha nem is reprezentatív, de jelentős – szövegeinek feltárása, mint a II. világháború utáni angol regények vagy a különböző beszéd- és írásmódok összeolvasztásával működő detektívregény. Azt is felvázolja, hogy miképpen őrzi a diskurzus változatosságát a regény olyan módon, hogy egyesíti a különböző írásmódokat az esszétől a paraboláig, a leírástól a jellemzé-

sig, a mítosztól az értekezésig, s még inkább így van ez, amióta egy abisszikus láncolatot elindítva reflektál saját írásmódjának változatosságára.

Ha Bényei Tamás könyveit egymás mellé helyezzük, nyilvánvaló szerzőjük regény mellett döntése, és – négy könyve alapján – ezen belül is főként a XX. századi angolszász, illetve latin-amerikai, spanyol nyelvű regény és -elmélet iránti érdeklődése rajzolódik ki. Mindez olyan teoretikus olvasat mentén kapcsolódik össze, melyet a szövegek átjárhatóságának felmutatása és a regények világának alapos ismerete jellemez. Az átjárhatóság és összehasonlíthatóság elvét követve nem hierarchizál a regényműfajon belül, sőt inkább tágít a regényhez kapcsolható epikai műfajok felé, és a hivatkozott regényekkel is egyenrangúként bánnik. Sok felismerés és apró részlet érzékeny észrevétele jellemzi az elemzéseket, az APOKRIF IRATOK történeti bevezetőt tartalmaz, az ACTS OF ATTENTION elemzéseit a mitikus utalások is gazdagítják, a REJTÉLYES REND-be is beleszövegednek historikus elemek, mégis mindezek úgy tűnnek, mintha egy archaikus, felejtető megközelítés relikviái lennének a lingvisztikai-retorikai elemzés mögött. Így aztán mégsem sikerül teljesen kikerülnie annak az olvasatnak a csapdáját, mely miközben az elbizonytalanításokra és megrendítésekre hívja fel a figyelmet, erős és visszautasíthatatlannak tűnő állításokat tesz; írásmódjának racionalitása, nyelvi megoldásai helyenként monotonizálják, mechanizálják olvasatait. Bár írói világában nem hiányzik a logosz mellől a phüszisz sem, de az élménynek és az örömmek az intellektus és a ráció mögött jut hely, a szofisztika megelőzi a csodálkozást, a tudós olvasat az élvezetet. De könnyű-e vonzódásainknak úgy hangot adni, hogy amit gondolunk, és amit sikerül ebből közvetítenünk, az másokat is megérintsen?

(És a mese bővölete?) Bényei Tamás könyvei egészek, pontosak, tárgyismeretük lenyűgöző, rendezettségük logikus, a szerzői beszéd áttekinthető, tudós és magabiztos. A hiányérzetet hiánytalanságuk tünete kelti. (És most csupán arról van szó, hogy kérdéseim egy másfajta olvasat megközelítési szempontjait vetik föl.) Hol marad az a rés, mely az olvasásnak abból az alázatából fakad, mely f/elismeri, hogy minden értelmezés csak a tehetséges értelmezések

⁵ Idézi Borges: A KRIMI. In: Az ŐS KASTÉLY. Esszék. Európa, 1999. 102. o.

egyike? Hogy az előttünk megmutakoztót mindig csak egyféleképpen látjuk, bármennyire is körüljárjuk? Hogyan lehet úgy megszólalni, hogy a válaszok mellett fennmaradjon a műre való további kérdés lehetősége is? Nemcsak fenomenológiai, de kritikai kérdés is, hogy mennyire engedjük feltárujni a művet magát. Nem kockáztatjuk-e, illetve mennyire kockáztatjuk, hogy a megszólalás fölébe kerekedik a műnek? Bényei Tamás bevezetőinek szavai szerint tud arról, amit – az ontológiai differencia mintájára – talán esztétikai differenciának nevezhetnénk, és amely a mű és a műről való beszéd különbségében mutatkozik/mutatkozhatna meg – de amit az előszóban szándéklént előlegez, azt a főszöveg nem teljesíti be: az elemzések mintha túlnőnének a primer szövegeken, a részletező, mindennek a feltárására irányuló olvasat ellentmondani látszik a szerzői ars poeticának.

A differencia valódi fenntartása esetén jobban megőrződik (a mű kiváltotta) rácsodálkozás, a meglepődés és a heurisztikus létfelismerésből fakadó öröm, melyet az olvasás folyamata során tapasztalhatunk, és amely – éppen, mert végleges válaszok és megoldások nélküli –, újabb olvasásokat indít újtjukra. Ha egy olvasat nem meríti ki teljesen az intellektuális és mentális kényelmetlenségérzetet, akkor a mű esélyt kap arra, hogy megmaradjon mindig újat és mást mutató mozgásában. Így nincs megoldása, és nem kelti az egymegoldós olvasat illúzióját sem. Ekképpen esetleg a *beavatás* tragédiája, a *szenvedély* démoni és mesés ereje, az *ártatlanság* ambivalenciája⁶ a közvetítés révén is hat, és nemcsak az írói techné cselvetései és játéka mutatkoznak meg, hanem mindaz, ami (még) az írói szándékot (is) meghaladja. Hiszen nincs abszolút pozíció. Sem írói, sem újrírói, sem kritikusai.

Harold Bloom idézi és terjeszti ki az értelmezésre is a Zimzum fogalmát,⁷ mely a Teremtő visszavonódása vagy ön maga visszavonása a teremtés érdekében, azért, hogy lehetővé tegye a teremtést, mely nem ő maga. Ez a terem-

tő visszavonódás minden teremtésre érvényes lehet: egy (mikro)világot létrehozó írás szerzőjére is, aki egyben olvasó – Paul de Man Nietzschét idéző kifejezésével *Überleser* –, egy fikatív önmagát meghaladó olvasó, aki egyidejűleg negatívan betölti, de túlradóan meg is haladja énjét. Az ilyen olvasó egyszerre vak is és áttetsző is a fénytől, öndekonstruált, teljesen tudatában lévén annak, hogy elválasztott mind a szövegtől, mind a természettől.⁸ Persze mindez csak mint minta, mint elérendő és megközelítendő cél szerepelhet minden olvasó-író számára (e sorok írója számára is), hiszen nincs tökéletes olvasás, és ez az olvasói modell is csak egyike a lehetséges olvasói elképzeléseknek. Amikor Borges Poe-t említi az elsők között, akik az irodalmat intellektuális tevékenységként fogták fel, arra is gondolkunk kell – és ez a teoretikus tudás szintjén a REJTÉLYES REND-ből is kiderül –, hogy Poe egyike volt azoknak is, akik az emóciókat, a szenvedélyeket, tehát a rációt és logikát bomlasztó jelenségeket is beleírták műveikbe. Úszott is, vízen is járt.

Bényei Tamás könyvei fontos kézikönyvek, kutatásai olyan területre irányítják a figyelmet, mely kiegészíti a magyar irodalmi recepció palettáját, s amely hozzájárul a szükséges ki- és rátekintéshez. Még vonzóbbá és termékenyebbé válhatna kutatása, ha a témához kapcsolódó és általa utalásként ugyancsak említett magyar vonatkozásokat – mind a mágikus realista, mind az antidektívregények összefüggésében – a későbbiekben kibontaná, akár (a ma talán már nem igazán divatos) összehasonlításokat is megtéve. Előszavai (és máshol megjelent írása is)⁹ előlegezik ennek a tervnek a beteljesítését is, s ez folytatása (lenne) annak a hagyománynak, mely a századelőre nyúlik vissza, és amelyet főként a *Nyugat* írói követtek: egyben és egyként nézni és láttatni a magyar és világirodalmat, a (kortárs) magyar és külföldi regényt.

Máthé Andrea

⁶ J. Winterson: A SZENVEDÉLY, W. Golding: A BEAVATÁS, I. McEvan: AZ ÁRTATLAN című regényekre utalok.

⁷ Vö. Harold Bloom: KABBALAH AND CRITICISM, The Seabury Press, 1975 és A MAP OF MISREADING, Oxford University Press, 1975 – most ez utóbbit idézem.

⁸ Harold Bloom: A MAP OF MISREADING. I. m. 5. o.

⁹ Bényei Tamás: HÁY JÁNOS ÉS A MÁGIKUS REALISTA PRÓZA ROKONSÁGA. *Kritika*, 1977/7.

KORSZAKOK PÁRBESZÉDE

Heller Ágnes: *A zsidó Jézus feltámadása*
Múlt és Jövő, 2000. 116 oldal, 1200 Ft

1

„Lehet-e visszaemlékezni valamire, amire egyáltalában, még nyomokban sem emlékeztünk kétezer éven át? Nem maradnak-e ezek a közösségek szellemileg halottak, akármennyit tudhatunk is meg rólok most, kétezer esztendő múltán? Vajon nem csak azok támadhatnak fel, akikről valamilyen formában mindig tudtunk valamit, akik legalább nyomokat hagytak emlékeztünk homokjában? (10.) Az idézett, hangos töprengésnek ható s kétségtelenül retorikus formába öltöztetett kérdések nem egyszerűen az Ágostontól Pascalig oly sokszor megfogalmazott paradoxont keltik életre (a már rég megtalált keresésével kapcsolatban), hanem a tudható és a csupán sejthető világok – vagy ha jobban tetszik: a történeti filológia s vele a történetfilozófia, a tömeglélektan, valamint az üdvtörténetet faggató exegézis – peremvidékére kalauzolniak el bennünket; olyan területre tehát, amely „létfamáját” tekintve a paradoxonok szülőházája. E peremvidék logikája és nyelve minden vonatkozásban meghatározza Heller Ágnes kis terjedelmű, ámde a recenzens szemében nagy jelentőségű könyvecskéjének már a meghökkentő címben – *A ZSIDÓ JÉZUS FELTÁMADÁSA* – is sugallt megközelítésmódját. Nem arról van ugyanis szó, hogy a szerzőt a történeti emlékezet felfedte új nyomok (elsősorban a qumráni tekercsek felfedezése folytán keletkezett immáron tengernyi irodalom) inspirálta volna műve megírására, s nem is arról, hogy akár zsidó, akár pedig keresztény álláspontból valamiféle, bár önmagában is üdvtörténeti léptékű eseményt vizsgálna – hasonlóan például Izrael állam létrejöttének ilyen irányú értékeléséhez –; nem, Heller Ágnes az Aufklärung szellemiségében gyökerező filozófiatörténeti hagyományt követi. Mégis, a többféle regisztrert megszólaltató módszerre – a mnémotekhné, az emlékezet technikáinak elemzése, a már említett történetfilozófia, óhatatlanul is a különféle teológiai irányzatok interpretációja stb. – valamennyi megközelítési kísérletet képes egyetlen főkérdésbe foglalni; s ez a főkérdés körülbelül így formulázható: miért *éppen most* (az elmúlt s feltehetőleg az

eljövendő néhány évtizedben) merült fel a zsidó Jézus alakja úgy, mint a szinte valamennyi értelmezési lehetőség számára megkerülhetetlen probléma?

Az európai fogalmak szerinti múlt nélküli kultúrák kiváló kutatója, Claude Lévi-Strauss használja a történelem felkínálta „nyomokkal” kapcsolatos alábbi megkülönböztetést: az egyik fajtája e nyomoknak olyan, mint valami féle, a múlt egy tetszőleges pontján gondviselészerűen elhelyezett ajándék, amely ott hever az út szélén, csak le kell hajolni érte, a másik viszont inkább a zsákmányhoz hasonlatos; miközben adatokat, információkat gyűjt, a kutató egyszerűen kifosztja a megismerni vágyott területeket. (Ez utóbbi mozzanatról egyébként Lévi-Straussnak mindenkinél alaposabb ismeretei lehettek.) Ebben az értelemben a zsidó Jézus figurája a megismerés és a hagyomány többszörösen is kifosztott, lerombolt és felperzselt birodalmából lép elénk; és mindehhez ne felejtsük el hozzátenni: az említett birodalom az ókeresztény kor kezdeti időszaka, valamint körülbelül a XX. század közepe között érdemben nem változott sokat. Ugyanez vonatkozik a názáreti Jézus kétszere sen is – mind a kereszténység, mind pedig a judaizmus részéről – megtagadott hús-vér lényére, noha teljesen elszegényedett ágról, de mégis Dávid házából származó, heterodox galileai környezetben felnőtt, „műveltségére nézve” leginkább farizeus vándorcaddiqra is. Ő a Sánta Bileám, a ben Panthéra (Namér), aki egy római katona és egy zsidó nő tisztátalan nászából született (volna), s csakúgy ő a kék szemű, pufók csecsemő („*Madonna con bambino*”), illetve az az éteri, pneumatikus lény, akit „*a zsidók megöltek*”. Az iménti két figura és számtalan alteregójuk a II. századtól fogva az európai középkor hitvitáin át egészen a modern időkig rengeteg alkalommal szembeülhettek egymással. A „zsákmányszerző” filológia és teológia által felkínáltakkal semmi re sem jutva fel kell tételeznünk, hogy a zsidó Jézus alakjának rekonstrukciójához, helyesebben szólva „felidézéséhez” – úgy tűnik – mégiscsak szükség van a Lévi-Strauss-féle *ajándékozás* gesztusára (s ezzel még egyáltalában nem az üdvtörténeti értelemben felfogott csoda mozzanatára akarok utalni, hanem csupán az emlékezés és a történeti megismerés egyik sajátos típusára); ilyenformán pedig termé-

szetszerűleg nem a múlthoz kötődő „nyomolvasás” lesz a szimbolikus *feltámadás* magyarázatának lényegi mozzanata, hanem az emlékezet-felejtés viszonyrendszerének felfedésén keresztül a *jelen* „szellemi felségterületeinek” (lehetőségképpen pontos) tisztázása.

2

Heller Ágnes könyvének olvastán teljességgel világos, hogy a zsidó Jézus feltámadásának nincsenek szigorú értelemben vett történeti, illetőleg tudományos eredői. Nyilvánvaló az is, hogy a történeti filológia egyik hagyományos Krisztus-figurára sem „mutat rá”: íme, ő lenne a zsidó Jézus. (E tekintetben az élenjáró szakirodalom – elegendő talán itt csupán Vermes Géza magyarul is megjelent trilógiájára utalnom – sem jelent kivételt. Különös, hogy a BIBLIA-filológia avagy a patrisztika kutatására vonatkozóan egészében is ugyanaz a helyzet; a qumráni tekercsek érdemi részének vagy a nag-hammadi gnosztikus könyvtár egészének ma már bárki számára hozzáférhető kiadásai lényegében kizárnak mindenféle „titkot”, és ellehetetlenítenek mindenféle titok utáni sóvárgást, egyúttal pedig nem befolyásolják „lényegesen” a kereszténység forrásvidékéről, illetve a gnoszticizmusról eddig kialakult képet. Ugyanez vonatkozik az eblai leletekre is, amelyek inkább a szír nemzeti öntudat föltüzelésére kínáltak alkalmat, mintsem az ószövegségi filológia bármilyen szintű revíziójára. Persze az a kitétel, hogy „nem befolyásolják lényegesen”, csak a legtágabb arányok szintjén igaz. Ám talán kielégítő indok ebben a recenzióban, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy Heller Ágnes könyve nem a történeti filológia éltető dűnamiszát, az emlékezet totális offenzíváját kísérli meg felvázolni, hanem legalább annyira a (tudatos) felejtés mechanizmusát is.

Emlékezet és felejtés nem feltétlenül egymást kioltó tevékenysége, de mindenesetre dokumentálhatóan agresszív párbeszéde – szerencsés esetben – a múlt és a jövő felé egyaránt nyitott jelen megformálódását eredményezheti (nyilván nem véletlen, hogy a szerző könyvének mottójául Paul Ricoeurt idézi: „*Nincs emlékezettel rendelkező lét, mely ne lenne egyben jövőre irányuló lét is*”), de fordulhat eszelős tradi-

cionalizmusba is (lásd a jelenkori magyar jobboldali közgondolkodást), illetve hasonló jellegű politikai messianizmusba (miként például a fél évszázaddal ezelőtti magyar történelem esetében). Mindenesetre a főleg Jan Assmann, Yosef Hayim Yerushalmi, Pierre Vidal-Naquet s Pierre Nora történeti mnémotekhné-kutatásaira támaszkodó Heller Ágnes eljárás-módjában – amelyet, miként már szó esett róla, a zsidó Jézus feltámadása „miért éppen most”-jának kérdése inspirál – az aktuális emlékezetet hordozó jelen faggatása központi szerepet játszik. Többféle út, illetve módszer mutatható ki e jelen „megjelenítésére” vagy jobban mondva „kikényszerítésére”; az egyik ezek közül a recenzió címűl is választott *korszakok párbeszéde* – Yerushalminak a talmudikus judaizmus szövevényes „történetfelfogására” utalva. Az említett, sarkított formában megfogalmazva kizárólag a kezdetre (kinyilatkoztatás), illetőleg a végre (megváltás) koncentráló gondolkodásmód anélkül teremt meg a különféle időszakok metafizikai diskurzusának lehetőségét, hogy a múlt időben egyenesen előrehaladó logikai pályákat önmagába visszahajló körre kényszerítené. „*A modern ember számára – írja ezzel kapcsolatban Heller Ágnes – nincs ciklikus történelem, s mint tudjuk, a zsidók voltak azok, akik a lineáris történelmet üdőtörténetbe ágyazva felfedezték. Nem a régi Judea ismétlődik meg a mai Izraelben, erre nevetéses lenne még gondolni is. De a kollektív emlékezetben sok minden visszatérhet, és élő jelenné válhat. Miért ne lehetne a kétezer év előtti zsidóság számos vallási árnyalata s ezek közül a zsidó Jézus tanítása visszaidézhető és megőrizhető a mai kollektív zsidó emlékezetben?*” (98.) A lineáris történet-szemlélet illetően értelmezésével avagy a Juda/Judea sorsával kapcsolatos megjegyzés feltehetően azonnal vitára ingerli a mégoly jámbor olvasót is, de sokkal fontosabb – és eredetibb ennél – az idézett szövegrész második felében rejlő elgondolás: valóban miért ne támadhatnának fel újra Jézus korának különféle, ortodox és heterodox „vallási árnyalatai”? A kérdés persze merőben álságos, hiszen jól tudjuk, hogy a felidézett, kétezer évvel ezelőtti „vallási paletta” színkínálatában például a *zsidó-kereszténység* „újrafelfedezése” mindkét oldalról – a messiáshívó zsidók, illetve a kereszténység zsidó gyökereit spirituálisan komolyan megélő keresztények részéről – már megtörtént.

A már megtörtént és a történőfélben lévő dolgok együttese pedig annak a történelmi dünamisznak a hordozója, amely képes arra, hogy a jelent valóban eszkhatológiai horizonton tegye láthatóvá s érzékelhetővé, vagyis az emlékezetet (ebben az esetben a „kollektív emlékezetet”) jövőformáló erővé változtassa. Heller Ágnesnek tökéletesen igaza van, amikor így ír: „*Más a jövője annak a zsidóságnak és annak a kereszténységnek, amely vissza tud emlékezni a zsidó Jézusra, mint annak, amelyik a zsidó Jézust elfelejtette.*” (98.)

A(z eleven) jelen kikényszerítésének másik módja maga a *paruszia*, s itt e kifejezést – a szerző deklarált szándékának megfelelően, miszerint nem foglalkozik a „három nap misztériumával”, magyarul nem keresztény teológus módjára jár el – a görög szó etimológiájára hagyatkozva használom. A *paruszia* ugyanis nem más, mint *jelen-lét*, mi több, a par excellence jelenlét, amely a keresztény teológia nyelvén történetesen a Megváltó második eljövételét jelenti. Akár ez utóbbi konkrét jelentést vizsgáljuk, akár pedig a bibliai történet szemléletről leváló szekularizált európai történetfilozófiai felfogásokat (beleértve az Aufklärung, illetve a modern idők megannyi vallástalan megváltáselméletét), lényegében ugyanahhoz a logikai sémához jutunk: a *parusziát* egy bizonyos eljövendő esemény előérzete táplálja – mintha csak a vihar előtti első baljós szélvonatra figyelni kéne –; a jelen minden ízeiben tőle függ. De tőle függ az a kétezere év nem csupán elmúló, hanem beteljesedő idő is, amely mindenfajta gyűlölködés és pusztítás ellenére Egyház és Zsinagóga közös korszaka (ólám, aión vagy [kairosz], saeculum), amelyhez mérten a várt – illetve Heller Ágnes könyvében „teoretikusan előérzett” – feltámadás eseménye szükségképpen új korszak nyitánya kell hogy legyen. Heller Ágnes – különböző, keresztény és zsidó szerzőktől egyaránt – nagyon is beszédes példákat idéz arra vonatkozóan, hogy mind a józan ész, mind pedig a reményesség szintjén kitapintható folyamat Zsinagóga és Egyház „világtörténelmi útjának” találkozása. Csak egyetlen idézet – Thomas Cahilltól: „Az ezredfordulón itt az ideje Jézus újraértelmezésének. Remélem, hogy a zsidó/keresztény megbékélés hamarosan el fog jutni a ma még távoli pontig, hogy a zsidók felülvizsgálják automatikus (és teljesen értelmetlen) viszolygásukat mindentől, ami keresztény, és

Jézust magukénak tekintik, nem mint a Messiást, hanem mint fivérüket, aki Istent Abbának szólította. Nekünk, keresztényeknek pedig ideje volna elismernünk, hogy félreismertük Jézust majdnem minden dologban, ami számít.” (38.) Rokonszenves szavak. De túl a „khiliaszta reflexeken” – miszerint az immáron megélt ezredforduló okán nagy és átfogó lelkiismeret-vizsgálatokat várt vár el tőlünk „a világ” – hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy a legradikálisabb következtetést az utolsó mondat tartalmazza. Ha ugyanis a kereszténység az elmúlt kétezere év során valóban félreismerte Jézust „*majdnem minden dologban, ami számít*”, akkor kézenfekvő következtetés, hogy a kereszténységnek gyökeres megújulásra van szüksége; enélkül aligha képes visszatérni a Názáreti bibliai alakjához. Amint látható, a logikai kör önmagába zárul...

Az idők összegyülekezésének (és egyúttal összegyűjtésének) harmadik, mondhatni paradigmatis formája a zsidó-keresztény hagyománykörben is az *ünnepek* értelmezéséhez tapad. Vagyis ahhoz a felfogáshoz, miszerint az ünnepek megélése során valamilyen módon a kezdet, illetve az alapítás eseménye tér vissza; s ez a(z önkéntelen) gondolkodásmód különösen a misztérium típusú ünnepek megtartása esetén figyelhető meg. Paradox módon ez a logika – s a körje gyűlő tradícióegyüttes – Heller Ágnes könyvének tematikájával kapcsolatban kettős csapdát rejt magában: egyrészt a kereszténység történetében majdnem teljesen elikkadtak a zsidó, vagyis az ótestamentumi ünnepek (s a helyükbe javarészt olyanok kerültek, amelyek kizárólag a szakrális néprajz érdeklődésére tarthatnak számot), másrészt viszont az antik visszatérés-teóriák éppen itt törnek át a bibliai üdvtörténet lineárisnak mondott felfogásán. Valami hasonló olvashatunk rögtön a könyv ELŐHANG-jában is: „*A keresztény Jézus harmadnapra támadt fel. Kétezer esztendőre volt szükség ahhoz, hogy a zsidó Jézus feltámadjon. Ennek a két mondatnak látszólag semmi köze nincs egymáshoz. Az első mondat az üdvtörténethez tartozik, s kétezer esztendő alatt sosem ment feledésbe. Minden keresztény mindig tudta és vallotta, hogy ma is tudja és vallja, hogy Krisztus a harmadik napon feltámadott, ahogy minden évben – húsvét napján – újra és újra feltámad.*” (7.) Jelen és jelen-lét megéléésének, értelmezésének döntő fontosságú különbsége rejlik ab-

ban, hogy az idézett utolsó mondat második felével egyetértünk-e vagy sem. A szerzőnek persze igaza van abban, hogy a hagyomány mintha arra utalna: a húsvétot valahogy így szokták megülni. Ám kereszténység és kereszténység között világnyi különbségek rejlenek – éppen úgy, mint például a zsidó Jézus megítélésére vonatkozóan –; az ÚJSZÖVETSÉG szemlélete alapján ugyanis, szemben az évenként ismétlődő peszcházaldozattal, a názareti Jézus egyetlenegyszer mutatta be a saját, tökéletesnek mondott véráldozatát. A kulcsszó itt az *egyszer s mindenkorra* (ephapax); ahogy a „krisztológia alapítója”, Pál apostol fogalmaz a ZSIDÓ LEVÉL-ben: (Krisztus) „...a tulajdon vérével ment be egyszer s mindenkorra a szentélybe, örök – vagy: korszakos – váltságot szerezve” (*día de tu idiu haimatosz eiszelthen eisz ta hagia aiónian lütrórszin heuramenosz*; ZSID. 9,12). Sarkítottan fogalmazva: „az újra meg újra feltámadó”-nak az a siratás dukál, amelyet Ezékiel próféta említ a Tammúzt gyászoló asszonyokkal kapcsolatban (EZÉK. 8,14), vagy amelyet – Zakariás szerint – Hadad Rimmónért szoktak tartani a megidőí völgnyben (ZAK. 12,11). Márpedig mindkét említett próféta elretentő példának szánta a felidézett esetet; gondolom, teljességgel egyértelmű, hogy az ünnep tartalmában – a sokat emlegetett *üdv történeti* esemény mellett – egyik esetben a *mitológia*, másik esetben viszont a *történeti filológia* világa jelenített meg.

3

Módszertani értelemben a szerző szigorúan elválasztja egymástól az úgynevezett történeti faktumok értelmezését, az emlékezet és a felejtés (kollektív) technikáinak – jobb szó híján – fenomenológiai elemzését, illetve az előfeltevéseknek ama rendszerét, amely nélkül egy zsidó vagy keresztény teológus mozdulni sem tudna. A nagy kérdés az, hogy lehetséges-e egyáltalán ilyesfajta vegytiszta elválasztás vagy sem, illetve, hogy nem alkalmaz-e mégis – mintegy eredendő szándéka ellenére – a filozófiai tradíció értelmében *kívülálló* úgynevezett *üdv történeti* vagy még inkább (Karl Löwith kifejezésével élve) *történetológiai* elemeket? Mindez Heller Ágnes megfogalmazásában a *transzcendencia* és a *vallás* distinkciójaként merül fel (talán éppen az elmúlt évtize-

dek európai történelme a bizonyítéka annak, hogy e kettő mennyire nem ugyanaz); a szerző – úgymond – a rendelkezésére álló szövegekre reflektál, azzal az előfeltevéssel, hogy a textus önmagában sem nem szakrális, sem nem profán. „*A megváltástörténet szövegei* – olvashatjuk – *a szó közvetlen értelmében éppen úgy nem transzcendensek, mint a történelem szövegei. S mégis olyan szövegek, melyek arról tudósítanak – Hegel kifejezését idézve –, hogyan testesül meg Isten szelleme a gyülekezetben. A gyülekezetben azonban nemcsak Isten szelleme van jelen, hanem a különböző korok egymással harcban álló, előítéletes, kicsinyes, gyakran gyűlölködő embereinek szelleme is. E két szellem közötti feszültségről szól – többek között – ez az írás.*” (18.) Világos beszéd; a Hegelnél jéggé dermedt protestáns nyelvezetet újszövetségi kifejezésekkel így „olvaszthatnánk föl”: a szakrális vagy kinyilatkoztatott szöveg elsődleges igazolója annak *inspirált* (görögül *theopneusztoz*) = *Istentől lehelt* jellege, s csak másodlagos verifikálója a hagyomány. (A hagyomány jobbra fundamentalista, teljes elvetése nélkül is az iménti sorrend megőrzésének lehetősége rejlik például a Krisztus-hit mindig „con-temporalis” jellegének jól ismert kierkegaard-i ideájában. Másrészt pedig az egyház-történet valóban lefordítható „*Isten szellemé*”-nek (*Pneuma hagion*), illetve „*e világ szellemé*”-nek (*pneuma tu koszmu tutu*) szűnni nem akaró konfliktusait összegző háborúság történetére. A zsidó Jézusnak már az ókeresztény kor hajnalán tetten érhető elfeledésére vonatkozó stratégiák azonban nem csupán az imént említett konfliktustörténetből táplálkoznak, hanem magának a kinyilatkoztatásnak (történeti értelemben a bibliai kánonnak) a terepén belül emelnek hatalmas és áthághatatlan falakat – igazolandó: az „autentikus kinyilatkoztatás” felségterülete idáig terjed és nem tovább. Végző soron az evangéliumi Krisztus-krisztológia fogalomoppozíciót is ez a szemlélet határozza meg, de Markion vagy a II. századi gnosztikusok modern örökösei (Schelling vagy Nietzsche, a „pálvallás” ostorozói) is itt lelik meg szellemi szülőföldjüket. Ha ugyanis a názareti Jézus egy másik, az ÓSZÖVETSÉG Istenének hatalmi szféráján felül álló örökkévalóság küldötte lenne (Markion és a gnosztikusok), illetve, ha a kereszténység – úgymond – a „pálvallás” rárakódott ballasztjaitól megszabadítható lenne, akkor immáron az égvilágon sem-

mi szükség nincs a zsidó Jézus alakjára, helyébe egyfajta *egyetemes ember* (*anthróposz katholicosz*) állítható, akire egyenesen mint Alapítóra lehet emlékezni. A lényegi kérdés tehát nem az emlékezet/felejtés-stratégiák kialakulásának és történeti útjának nyomon követésében rejlik, hanem egy-egy nagy horderejű teológiai döntés megértésében és rekonstrukálásában. (E teológiai döntések a keresztény alaptanítás szemszögéből nézve egyértelműen „diabolikus” jellegűek.) Úgy tűnik, ebben az értelemben a zsidó Jézus elfelejtése csupán egy pillanat műve lehetett, mint ahogy a Heller Ágnes által diagnosztizált mostani feltámadása sem egyértelműen a „megérlelődő idő” hozadéka.

A bibliai kinyilatkoztatás üzenetén belüli megosztás és meghasonlás kimunkálása tartalmazza „kódolt formában” (azaz a logikai alapsémákat tekintve) a zsidó Jézus megtagadásának és ezzel együtt elfeledésének szinte valamennyi történeti formáját. Ezen a kényszerű örökségen túl csak a *hellén világ*, Pál apostol kifejezésével élve a *par excellence pogányság* szemlélete hat; eszerint a kollektív feledés, illetve emlékezet is valamiféle jól formált műalkotáshoz hasonló. E műalkotás létrehozásának pedig megvannak a maga mesterségbeli szabályai, de tág tér nyílik benne az egyéni leleménynek, sőt zsenialitásnak is. Mindkettőre bőven találhatunk példát Heller Ágnes könyvének olvastán; mindamellet a zsidó Jézus elfelejtése mint sajátos negatív műalkotás már az ókeresztény korban különféle tradíciók logikai szálaihoz szövődik. Elég, ha erre vonatkozóan csupán a mindig ugyanazokat az ószövetségi könyveket interpretáló, terjedelmes antijudaista irodalomra utalok. Valójában tehát egyfajta, a maga nemében bravúros formában létrehozott, torz emlékezetművel állunk szemben, amelyet – úgy vélem – elsősorban az *apokrifek* műfaji logikája inspirált. Az a szándék ugyanis, amely a múlt feneketlen szakadékainak betemetését célozta, olyan kisimult metafizikai táj létrejöttét segítette elő, amelynek végtelen horizontjain egy és ugyanazon történet aggályosan precíz, egyre pontosabb (és lényegtelenebb!) részletei tűnnek elő. Egészen addig, amíg az iménti tökéletességigény, valamint beavatottságvágy következtében az emlékezet és a feledés meghatározott arányain nyugvó *műalkotás* – akár a szétlőtt szobor – elemi tényekre hullik szét. Ezek az elemi tények pedig olyanok, mint

a kőszavatag sziklái: holt mindenségként hevernek idő és örökkévalóság peremvidékén.

Akárhogy történt is legyen, egy dolog bizonyosnak látszik; az elmúlt kétezzer év során az emlékezet és a feledés egyaránt mindig a műalkotásra, a szoborra irányult – ezzel akart valamit kezdeni –, s nem a sivatagi kőbányára, ahonnan a szobor anyagja származott. Másként fogalmazva, az így felfogott szobor vagy kép mindig is megvolt, sohasem tűnt el az emlékezők és a feledők közös világából. „*Mert a kép mindig valami egész – írja Heller Ágnes –, és nem egymástól független mozaikok darabjaiból áll össze. A zsidó Jézus képe, ismétlem, egy mindig ismert szöveg radikálisan új interpretációja, semmi más. Lényegében egy interpretatív 180 fokos fordulat, aminek során [sic!] a zsidó Jézus feltámadt.*” (14.) Ugyanakkor pedig a *kép* abban a tekintetben is pontos, mi több, érzeki hasonlat, hogy világosan kifejezi azt a már a második keresztény nemzedék körében is megmutatkozó vágyat, amely a láthatóra, a tapinthatóra irányult, s amely a názáreti Jézus valamilyen formában való megörökítését célozta, illetve célozza mindmáig. (Éppen ellentétes e szándék mindazzal, amit Pál apostol a hit, *pisztisz* leglényegének tartott, vagyis hogy az ne a láthatóra irányuljon. ZSID. 11,1.) Nyilvánvalóan hosszú út vezet az első „autentikus Krisztusportrétól” – amelyet Edessa város kapujánál függesztettek ki, s amelyhez maga a Megváltó ült modellt (lásd a két forrásban is fennmaradt szír apokrif ABGÁR-LEVEL-et) – a Torinói lepel övező kultikus érdeklődésig, de valamennyi elősorolható példa esetén lényegében ugyanazt az intenciót érhetjük tetten. Jóllehet Heller Ágnes előrebocsátja, hogy elemzése elsősorban a *szövegszerű* történeti relikviákra irányul, s az általa is fontosnak tartott képi ábrázolással nem foglalkozik, annyit mindenesetre meg kell említenem, hogy a két- és háromdimenziós kép (az ÚJSZÖVETSÉG nyelvén egyaránt *eikón*) szempontunkból nem elsősorban mint emlékezhordozó a fontos (hiszen a Krisztusportrék az egész európai művészettörténetben hangsúlyozottan anakronisztikus formai jegyeket viselnek), hanem mint a zsidó Jézus elfeledésére irányuló szándék egyik legtudatosabban alkalmazott előfeltétele. Hiszen – kell-e mondanom? – ebben a szándékban a názáreti Jézus által sohasem diszkreditált, hanem éppen hogy megerősített „ószövetségi” *törvény* érvénytelenítése rejlik; márpedig ho-

gyan lehetne elválasztani egymástól a zsidó Jézus alakját és azt a világot, amelyben élt, s amelynek legfőbb kifejeződése maga a törvény? (Ne feledjük, a tarsoszi farizeus, Pál apostol számára a *törvény* és *Krisztus* lényegében ugyanaz.)

Az emlékezetmű megformálásának, illetve szétrombolásának még egy, Heller Ágnes könyvében fontos szerepet játszó mozzanatról szeretnék szót ejteni, s ez a mozzanat – akár a szobor talpzata vagy „kiállításának” tere – az emlékezet helye. A részben Pierre Nora – de legalább ennyire Assmann – elgondolásaihoz kötődő, AUSCHWITZ ÉS JERUZSÁLEM címet viselő 5. fejezetet a szerző lényegében véve ennek a kérdéskörnek szenteli. Heller Ágnes megközelítésében az iméntiekre vonatkozóan Auschwitz nem a *sóá* szimbóluma; „*Auschwitz nem pusztá helynév – írja –, hanem Jeruzsálem ellentéte. Tudatosan vagy tudattalanul, de ennek a kettős szimbolikának is van szerepe a zsidó Jézus feltámadásában. [...] Amikor Auschwitzról és Jeruzsálemlről beszélek, Auschwitzot mint helynevet vallási szimbólummá emelem, ahogy Jeruzsálemet mint helynevet nem pusztán Izrael állam fővárosaként, hanem vallási szimbólumként is megidézem.*” (89.) Se szeri, se száma azoknak a jelképes funkcióknak, amelyek Dávid hajdani fővárosához az elmúlt háromezer év alatt hozzákapcsolódtak. De e jelképek közös nevezője, hogy (ha jól emlékszem, Joyce használta ezt a kifejezést) valamennyien *anagógikus* alakzatok. Anagógé – a SEPTUAGINTA görög nyelven – az áldozat *felvitelét* jelenti; s valóban, találébb elnevezést ezeknek a költői alakzatoknak keresve sem lehetne találni: Jeruzsálemba a Szentírás szövege alapján mindig csak *fölmegy* (ála) az ember, miközben a város maga – a kétezer éves galut, a háborúk, a hatalom birtokosainak változása ellenére – mozdulatlan maradt. Ha más nem, akkor az *áldozat* metafizikai kérdése (úgy érzem, emögött például nagyon nehéz *nem* üdv-történeti eseményt látni!) Auschwitznak is új orientáló szerepet szán az emlékezet szakrális terében. Mondhatom úgy is, hogy ez a szerep a „keresztény világ” számára a *megütközés helye* (proszkomma, szkandalon), amely mindenkor az emlékezet, illetve a feledés kollektívumát érinti. Mindahhoz, amit az elmúlt kétezer év zsidóság és kereszténység viszonyát érintő eseményeihez mérten Auschwitz kifejez, „a kereszténységnek” – saját lényegének megtagadása nélkül – csak egyféleképpen le-

het viszonyulnia; erre vonatkozóan – mintegy metafizikátlanul kikényszerített logikai érv gyanánt – Heller Ágnes a következőket írja: „...a kereszténységnek emlékeznie kell a zsidóság ellen elkövetett bűneire, el kell felejtienie azokat a rágalmozó értelmezéseket, amelyeket az antijudaizmus generációról generációra átszarmaztatott. Nincs más választásuk, mint feltámasztani a zsidó Jézust”. (93.) Érdekes egyébként, hogy szigorúan logikai értelemben a kereszténységnek több mint tizenkilenc évszázada – szimbolikus értelemben a RÓMAI LEVÉL 11. fejezetének megírása óta – „*nincs más választása*”, ám minden jel arra vall, hogy történeti értelemben mégiscsak van. A sokat hivatkozott felvilágosodás libertinus szellemisége pedig egyáltalában nem a történeti kereszténység nevében nyilatkozottat ki holmi egyetemes emberi jogokat.

4

Kr. u. 70-ben, Jeruzsálem és a Szentély pusztulását követően, ortodox (farizeus) zsidóság és kereszténység – mondhatni a gondviselés kegyének köszönhetően – éppen csak megmenekült az egyik dánieli birodalom, a hódító Róma vasmarkának halálos szorításából. Jóhanán ben Zakkáj javnei jesivája, valamint a törvényt betartó zsidó-keresztények pellai közössége (a pellai menekülés mítosz voltáról Marcel Simon ír megfontolásra méltóan!) egyaránt a *túlélő* pozíciójából kezdte meg az eljövendő kétezer év arculatát döntően meghatározó tevékenységét. Mind a két csoport az elhagyott Jeruzsálemhez viszonyítva alakította ki a maga „emlékezetstratégiáját”; ám amíg a korai kereszténység hamarosan megelőgszik az *allegorikus város* emlékével (amelyet az égi Jeruzsálem eszkatologikus képe táplál), addig az elpusztult Szentély romjait őrző emlékezet az egész zsidó apokaliptikus irodalom alaplényévé válik csakúgy, mint az „erec” és a város utáni soha nem szűnő sóvárgás. Ezt az – elvileg – kétféle forrásból eredő apokaliptikus képzetkört az ÚJSZÖVETSÉG zsidó Jézusa teljes mértékben kitölti, hiszen egyrészt a paruzsia az allegorikus város megelevenedésével, valódivá válásával kell, hogy együtt járjon (erről tudósítanak a JELENÉSEK KÖNYVÉ-nek utolsó fejezetei), másrészt pedig – amint már mondtam – az ÓSZÖVETSÉG „felől” érkező Krisztus a törvény és a próféciaik beteljesítője. Ennek a

logikai konszenzusnak persze hívó szemszögből csak egyfajta beteljesedett, eszkatológiai állapot képes érvényt szerezni – amikor is a dolgok a „végső állapotukban” mutatkoznak majd meg –, amúgy viszont csupán valamiféle *valláson kívüli*, a felvilágosult liberalizmus szellemében fogant politikai konszenzust tudok elképzelni, amely viszont – s ehhez elég a mai közel-keleti eseményeket nyomon követni – alig-alig tűnik életképesnek. A politikai konszenzus fenntartása érdekében ugyanis nemcsak a militáns iszlám szellemet kellene palackba zárni (hiszen az iszlám a saját belső lényege szerint sohasem fog megszelídülni), hanem – legalább turisztikai látványosságként – az ókori Róma *pantheónszemléletét* kellene érvényre engedni, azaz helyet biztosítani a „szent városban” az *egyetemes* (ha tetszik: a gnosztikus) Krisztusoknak csakúgy, mint a nemzeti jellegűeknek (például ama szittyá legénynek, aki a magyarok istenével ápol szoros családi kapcsolatot); ebből pedig sem a bibliai „ad litteram”, sem pedig az „anagógikus” város nem kelne életre soha, csupán egy monumentális keleti bazár forgatagába elegyedhetnek.

Mindamellettt Heller Ágnes könyvében többszörösen is megragadható valamiféle, a nyilvánvaló történeti ellentmondásokat elnyelő egyetemesség megfogalmazásának igénye, amelyet különféle teoretikus megfontolások támasztanak alá. Ilyen például a *GLOBALIZÁCIÓ ÉS VALLÁSOK* című alfejezet mondanója; nyilván abból a történeti tapasztalatból kiindulva, miszerint a kereszténység *globális* – vagy ahogyan nevezni szokták – *világvallás*. Kétségtelenül globális a tekintetben, hogy a Glóbusz felszínét – különösen a XX. század közepe óta – egy vékonyka, összefüggő kulturális porréteg borítja, ennek azonban vajmi kevés köze van a Krisztus-hithez. Amennyiben azonban világvallásról valóban a „világ” vallását értjük, sem a zsidóság, sem pedig a kereszténység nem minősíthető a legcsekélyebb mértékben sem az előbbi módon; sőt éppen ellenkezőleg, szigorúan „a” világgal szembehelyezkedő vallásokról van szó.

A másik hasonló, szintetizáló jellegű elgondolás a mai filozófia általános helyzetének értékeléséhez kapcsolódik. „*Ma a filozófiában a metafizika utáni korban élünk. A monoteista vallások filozófiája nem fogalmazható meg a transzcen-*

denciához való viszony felvetése nélkül, de el lehet gondolni őket metafizika nélkül is” (69.) – olvashatjuk az erre vonatkozó érvelést. Karl Barth, Bultmann, Buber és Lévinas példája következik ezután, majd pedig az egymással diagonális ellentétben álló szemléletmódok és nyelvek egymásra történő lefordíthatóságába vetett hit megfogalmazása: „*Mindezzel nem zárom ki a metafizikát a vallási alapokra épült filozófiákból, csak azt mondom, hogy nem szükséges és elengedhetetlen tartozékuk azoknak. Ugyanakkor a nem metafizikai alapokra épült vallásfilozófiákban is lehet találni közös nyelveket, vagy lehet egymás nyelvére lefordítható nyelveken beszélni, hasonló kérdéseket feltenni, továbbá egymás válaszait komolyan venni. Tehát a filozófia alapjainak pluralizálása nem feltétlenül vonja magával a dialógus ellehetetlenülését.*” (69.) A könyv talán legeredetibb, az iméntiekre vonatkozó ötlete nem a jelen, illetőleg a jövő, hanem a múlt példájára való hivatkozás; az *Egy új Hellenizmus felé?* című alfejezet az európai középkor egyik megvalósult eseményét említi fel: a nyugati skolasztika, az arab nyelvű muszlim és zsidó filozófia, valamint (jóval kisebb mértékben) a bizánci kultúra közös szellemi koinéját, amely politikai értelemben ezer darabra hulló mozaiknak bizonyult ugyan, de a filozófia alapzataira vonatkozóan nagyon is összefüggő paradigmák együttesét jelenti.

Az „új hellenizmus” metafora kapcsán felidézett szellemi koinének – önmagában – semmi köze sincs semmiféle divatos vallási „ökumenizmushoz” (minden ilyen ökenizmus magában hordozza a vallási szinkretizmus lehetőségét); az „ökumenizmus” – nevéből fakadóan – az *oikumené*, a „lakott világ” (jelen esetben a globalizációval kifejezett lakott világ) vallása, s vajmi kevés köze van az *oikonomiához*, amely szóval már az antikvitás idején is körülbelül a mai *üdv történet* fogalmát jelölték. Azaz elsősorban nem a tér- és időbeli, hanem a szellemi univerzalizmusa alapján ismerhető fel. Mindezt talán azért is fontos megemlítenem, mert a zsidóság és a kereszténység teológiai gondolkodásában központi szerepet játszó üzenet (maga a „*kérüigma*”, illetve „*eu-angelion*”) *Isten királyságára* (*malikut JHWH, baszileia tu theu*) irányul. Márpedig ez a királyság – úgy is, mint szellemi birodalom, s úgy is, mint kézzelfogható politikai alakulat – egyáltalában nem globális jellegével tüntet. Itt azonban – miként már jó néhányszor e recenzióban – el

kell választanom a Heller Ágnes követte analízis világosan körülírt módszerét a teológiáétól. (Éppen ezért nem vitatkozom például az 50. oldalon olvasható – s feltehetőleg Vermes Géza szellemi stigmáját magán viselő – sarkos kijelentéssel, miszerint: „*Jézus természetesen nem tartotta magát Istennek. Egy hívő zsidó számára ez abszurd pogány gondolatnak tűnt.*” Mindenfajta vita helyett csupán szerényen jegyzem meg, hogy Jézus természetesen Istennek tartotta magát – pontosabban az Örökkévaló Fíának –, s részben kifejezetten azért, hogy a hívő zsidó számára mindez abszurd pogány gondolatnak tűnjék.)

A fenti példa egyáltalában nem általánosítható; hadd idézzem fel példának azt az elgondolást, ahol a szerző történeti, tömeglélektani, filozófiai következtetései a legközelebb jutnak a teológiai (precízebben szólva: a számomra rokonszenves teológiai) állásponhoz. S ez pedig annak a tudatosítása, hogy a kereszténység – a zsidósághoz fűző közös szellemi származást igazolandó – nem az előbb említett *oikumené* vallása. „...*az a tény, hogy a kereszténység kisebbségi vallássá vált, és feladta azt az igényét, hogy abban az értelemben váljon világvallássá, hogy az egész világon mindenkit megtérítsen, irrelevánssá tette a zsidók megtérítésének hosszú ideig tartó keresztény buzgalomát. A zsidó most mint megtérő fontos, aki megtéréseivel bizonyítja a kereszténység egyedül üdvözítő voltát, hanem mint zsidó, aki zsidónak maradva valamilyen módon elvállalja a közösséget a kereszténységgel is. A kaput, amelyet meg kellene nyitni, a zsidó Jézus örzi.*” (84.) Én azt hiszem, hogy az imént idézettek a dolog jelenlegi állása (különösképpen pedig a magyarországi helyzetkép) szerint inkább hatnak próféciaként, mintsem tudományos elemzéseként. De arról is meg vagyok győződve, hogy a „reményprincípium” kitüntetetten fontos része az üdvtörténetnek.

5

Mint ahogy már szó esett róla, a zsidó Jézus feltámadása nem a mitológiában, hanem a történelemben „történt meg”; Heller Ágnes helyeslőleg idézi E. P. Sanderst, aki nemcsak „*azt mondja, hogy Jézus létező személy volt, hanem azt is, hogy valójában többet tudunk róla, mint igen sok kortársáról, akiről a krónikák is megemlékeznek.*” (48.) Mégis, ha valamilyen csoda folytán ki lehetne törölni az emlékezetből azokat a

szégyenteljes eseményeket, amelyek az elmúlt két évezred során a kereszténységnek a zsidósággal szemben tanúsított magatartását általában jellemzik, vajon milyen fényben tűnne fel a kezdet, vagyis a (kollektíve) feledendő avagy emlékezetet követelő lelki-archeológiai rétegek alatti régió? A Talmud TAA^NITH című traktátusa elbeszéli, amint Rabbi Honi, a „körhúzó” (merőben anakronisztikus módon) még az első Szentély pusztulása előtt, egyszer a váratlanul kitörő zivatar elől egy barlangba menekült. Miközben ott ült, és várta, hogy elálljon az eső, elaludt; aludt hetven esztendőn át. Ezalatt a Templom elpusztult, majd Zerubbábel idején újra felépült, amikor pedig Rabbi Honi felébredt, s kiment a napvilágra, azt tapasztalta, hogy körülötte alaposan megváltozott minden. Mit tehet ilyenkor egy csodarabi? Odamegy az első szembejövő járókelőhöz, és megkérdezi: „*Mi újság a világban?*” (TAA^NITH, III,9.)

Ha az előbbi példában említett „*eszkatologikus eső*” (Robert Eisenmann kifejezése a JAKAB-LEVÉL 5,17–18-ra vonatkozólag) bárkit is kétezer éves barlangbéli rejtőzködésre kényszerített volna, akkor a felébredő valószínűleg azt tapasztalná, hogy – a számbeli arányokat nem számítva – „szellemi alaprajzát” tekintve a világ nem sokat változott. Zsidóság és kereszténység egymáshoz fűződő viszonyát szemlélve – s emlékeztetve arra, hogy (ha hinni lehet Josephus Flaviusnak) a Javnéba, illetve Pellába menekülők egy önmagával meghasonlott, polgárháború sújtotta világot hagytak maguk mögött – tisztán filológiai szempontból is úgy látszik: a kezdet „még minden lehet” jellegű állapota ismétlődik újra. A tiszteletre méltó csekély kivételtől eltekintve tökéletesen érdektelen és dögunalmas magyar teológiai irodalomban Heller Ágnes könyvecskéje (jóllehet mind zsidó, mind pedig keresztény teológiai megfontolásokból is nyilván sokszorosan támadható) a maga előrebocsátott módszerével a címben foglaltakkal kapcsolatban lényegében véve minden fontos kérdést feltesz, s a válaszait átfogó magyarázatok együttesével illeszti össze. A modernitásban gyökerező s a modernítésre irányuló, valamint a mnemotekhnét faggató kérdéseivel – különösen a magyar kultúra hagyományait tekintve – nagyon fontos lépést tesz a kezdet alaposabb megértése felé.

Rugási Gyula

KASTÉLYAINK, BELÜGYEINK

Kenedi János: K. belügyi iratfelmérő jelentése a Kastélyból Magvető, 2000. 205 oldal, 1890 Ft

Kenedi Jánost, az 1956-os Intézet munkatársát és a Nyilvánosság Klub ügyvivőjét utóbbi társadalmi szervezet 1995-ben delegálta abba a bizottságba, amelyet Kuncze Gábor kért meg: mérje fel, miféle dokumentumok találhatóak a Belügyminisztérium irattáraiban, s tegyen javaslatot arra vonatkozólag, mi történjen ezekkel. A rendszerváltozást követő öt esztendőben botránysos módon senkinek sem jutott eszébe, hogy talán mégsem rendjén való az, hogy a Köztársaság Belügyminisztériuma továbbra is őrzi a diktatúra belügyi igazgatásának, titkos és nem titkos rendőrségének szinte valamennyi iratát, ahelyett, hogy ezek az elsőrendű történeti források azt szolgálják, ami fennmaradásuk egyetlen értelme: a közelmúlt megismerését és megértését. Kenedi Jánost az ilyesfajta iratok meg a belőlük megismerhető történetek akkor már régóta izgatták. Amikor a bizottság megkezdte a munkát, tagjai közül valószínűleg Kenedi tudta a legtöbbet az irattárakban elfekvő talán legfontosabb dokumentumtípusról, az állambiztonsági szervek tevékenységével kapcsolatban keletkezett iratokról. Ezt még a „hivatalból hozzáértő”, a BM irattárában továbbszolgáló számos „törzsgárdatag” is elismerte. Szűkmárkúan bántak pedig ők az ilyesmivel, hiszen – utasításra vagy csak ösztönösen? – igyekeztek minél szűkebb részt nyitni az irattár vaskos ajtaján, ha pedig az iratfelmérők mégis becsusszantak valahogy, felettebb hallgataggyá váltak. De Kenedi Jánost – ezt még az örök is megvallották – nemigen lehetett átverni.

Innen számítva eltelt egy jó fél évtized, s Kenedi János azóta sem szereti, ha megpróbálják ezt tenni vele. A „törzsgárda” tagjai már 1995-ben kissé óvatlanul elejtettek olyan megjegyzéseket, hogy az irattár olykor bizony kiegészíti azokat a kollégákat, akiket nehéz sorsuk a Nemzetbiztonsági Hivatalba vetett még 1990-ben. Az intézményi és szellemiségi kontinuitásnak ez a vékony, mondhatni alig látszó szálcskája akkor mélységes felháborodást keltett

a bizottság tagjaiban. Kenedi csak mosolygott – mintha azt mondta volna, lehet itt még más is, külön is. Lett is, de erről később. 1996-ban Kenedi tette közzé Bibó István 1956-os forradalomról tett rendőrségi vallomásai szövegét – ennek bevezetője legnagyobb részét éppen az említett iratok sorsával, természetrajzával, saját történetükkel foglalkozott.¹ Még ugyanabban az évben megjelent egy kétkötetes forráskiadvány, ugyancsak Kenedi János szerkesztésében, *KIS ÁLLAMBIZTONSÁGI OLVASÓKÖNYV* címmel.² A kötet mai ünnepnapok (október 23., március 15., június 16.) Kádár-korszakban keletkezett állambiztonsági „lenyomatával” foglalkozott – és mindenekelőtt azt mutatta meg, hogy ama korszak mindennapjaiban mennyire volt jelenvaló a „szolgálat”. Röviden: ott volt minden kilométerkőnél. Mire az olvasókönyv az év vége felé napvilágot látott, az iratoknak már saját, a szó legszorosabb értelmében vett jelenkori történetük volt. Mivel a most előttünk fekvő kötet nem más, mint az iratok 1996 óta továbbbíródo története, talán nem felesleges röviden felidézni az addigi fejtegetet.

Amikor Glatz Ferenc művelődési miniszter 1989 őszén miniszteri rendeletben intézkedett minden harminc évnél régebbi irat felszabadításáról, egyben állampolgári jogként határozta meg a levéltárakban való kutatást. Egy csapásra megnyiták az állami levéltárak, s gyakorlatukat követte az akkor még az állampárt birtokában lévő pártarchívum is, valamint a katonai levéltár is. A rendelet azonban természetesen nem vonatkozott az olyan forrásokra, amelyek még nem kerültek levéltárakba, hanem keletkezési helyükön maradtak. Az egyik ilyen „keletkezési hely” a Belügyminisztérium volt, melynek őrzetében hatalmas iratanyag halmozódott fel. Ezek közül a legjelentősebb forrásértékkel a politikai rendőrség iratai bírtak. Ide tartoztak a politikai perek iratai is, a titkosrendőrségi nyomozástól a bíróság ítéletéig.

A Belügyminisztériumban még 1988–89-ben számos terv született a politikai rendőrség funkcionális és szervezeti átalakításáról. Eköz-

¹ Kenedi János: *A FOGOLY BIBÓ ISTVÁN VALLOMÁSAI AZ 1956-OS FORRADALOMRÓL. 1956-OS INTÉZET, 1996.*

² Kenedi János (szerk.): *KIS ÁLLAMBIZTONSÁGI OLVASÓKÖNYV, 1–2. köt. Magvető, 1996.*

ben azonban a szervek folytatták korábbi években megszokott tevékenységüket is: tovább gyűjtötték az adatokat az „ellenséges-ellenzékinek” nevezett politikai személyekről, szervezetekről. Miközben a titkosrendőrség belső átalakítási, „modernizációs” terveket készített, tovább folytatta „operatív játszmáit” az egész magyar politikai átalakulás befolyásolásának céljából. Vezetői úgy hitték, hogy a maguk eszközeivel hozzájárulhatnak az átalakulás számukra kívánatos irányához, valamiféle olyan „demokratikus, szocialista”, de plurális politikai szerkezet kialakításához, melyben az ex-kommunista párt különleges hatalmi pozíciók birtokában marad. Mellesleg a titkosrendőrségi apparátus is a helyén marad, csak éppen (hasonlóan a párthoz) más néven, némileg más feladatkörrel. A beszerzett információkat továbbra is az MSZMP/MSZP vezetői kapták kézhez.

1989 utolsó napjaiban egy disszidens állambiztonsági tiszt, Végvári József leleplezése nyomán minderre fény derült, kitört az úgynevezett „Dunagate”-botrány. Előbb a Belügyminisztérium „belső reakció elleni” részlegének vezetőjét, később az egész állambiztonságot felügyelő miniszterhelyettest váltották le, végül lemondásra kényszerült a belügyminiszter is. A későbbi parlamenti vizsgálatok szerint az iratmegsemmisítés most már pánikszerű gyorsasággal folytatódott. Megsemmisítették az osztályokon használatban lévő úgynevezett „figyelődossziákat” (ezeket vezették az ellenzékéről), de nem kímélték a már lezárt irattárat sem. Eltűnt az 1956 előtti operatív dossziék legnagyobb része és a közvetlenül 1989 előttiék (a megsemmisítést a „két végén”, 1945-tel és 1989-cel kezdték). Megsemmisült a csaknem száztízezer ügynökszervezési dossziéból százezer.

A botrány láthatóvá tette, amit amúgy is mindenki tudott, a kommunista titkosrendőrség tevékenységét. A Belügyminisztérium állambiztonsági (III.) főcsoportfőnökségének III. csoportfőnökségét, amely „a belső reakció elhárításával” foglalkozott, 1990 tavaszán felszámolták. A hírszerző, kémelhárító, katonai elhárító és technikai csoportfőnökségekből azonban még a választások előtt létrehozták az önálló, a Belügyminisztérium helyett a kormány felügyelete alá tartozó Nemzetbiztonsági, illetve Információs Hivatalt. Jobbára ide került a felszámolt részleg személyzete is. Az új

szervek első dolga volt, hogy a BM megmaradt iratai közül tízezerrel vették át a „feladataik ellátásához szükséges” dossziékat – köztük kereken tízezer már lezárt operatív dossziét, több ezer beszerzési és munkadossziét. Ma sokan meg vannak győződve róla, hogy az egész botrány csak a titkosszolgálatok átmentésére irányuló, kiemelkedően sikeres „játszma” volt. Egyetlen részleget az ötből, valamint néhány vezetőt „feláldoztak”, a kommunista állambiztonsági szolgálat viszont nemzetbiztonsággá „demokratizálódott”. Az iratok nagy részét e vélemények szerint nem is semmisítették meg, csak átkerültek az új nevű szervezetekhez.

1990 után a Belügyminisztériumban maradt iratok hozzáférhetővé váltak, de csak részben, s csak hosszadalmas, különleges eljárások nyomán. A politikai perek egy része kutathatóvá vált, de az állambiztonsági iratok zártak maradtak, nemritkán létezésüket is tagadták. Ezek a dokumentumok ugyanis csakhamar egy újabb politikai vita, az igazságtételi vita középpontjába kerültek. A magyar átmenet békés és jogszerű (jogfolytonos) jellege mintegy „szabad elvonulást” biztosított a korábbi politikai elitnek, és büntetlenséget azoknak, akik meggyőződésük miatt üldöztek, kínoztak embereket a kommunista uralom idején. Az ezzel kapcsolatos morális deficit kétségtelenül erősen terhelte az új magyar demokráciát, amely minden más tekintetben az előző rendszer antiteziseként határozta meg önmagát. Ennek legalábbis részleges feloldását kínálta az átláthatóság követelménye, az tudniillik, hogy a közvélemény és az érintett egyen egyaránt tudja meg, kik voltak az előző rendszer titkos segítői, a környezetükről, barátaikról, családtagjaikról jelentő ügynökök. Az „átvilágítási” törvényjavaslatoknak, melyek az új politikai elitet vizsgálták volna, azonnal erős ellenzői akadtak. Az elsősorban érintett (s látszatra: érdekelt!) politikai elitből nem kevesen a lelepleződéstől féltek. Az „új” titkosszolgálatok első dolgai közé tartozott ugyanis egy terjedelmes lista összeállítás, amely azt tartalmazta, hogy az új politikai elit (elsősorban a parlamenti képviselők) közül ki volt az állambiztonság titkos informátora. Állítólag minden kilencedik képviselő neve szerepelt a listán, többségük az egykori ellenzék pártjaiból. De riadót fújt az állambiztonsági szolgálat is: veszélyben a „továbbszolgáló” ügynöki gárda. Így a magyar hírszerzésé,

amely elsősorban a nyugati magyar demokratikus emigrációt igyekezett infiltrálni, vagy a kémelhárítás, mely a hazai ellenzéknek nyújtott nyugati segítséggel sokkal inkább foglalkozott, mint a Magyar Népköztársaság „titkaira” éhes CIA-ügynökökkel. Az új magyar politikai elit legnagyobb része (a liberálisokat leszámítva szinte mindenki) magáévá tette a szolgálatok fontosságának, a nemzetbiztonsági érdekek kontinuitásának fennkölt érvelését. Ez azután paralizálta az egész vitát, és az átvilágításról csak a parlament mandátumának lejártakor, 1994-ben született – felemás – törvény.

A már említett iratfelmérő bizottság az állambiztonsági iratok őrzésére különleges intézmény létrehozását javasolta. Ennek mintája a volt keletnémet „Stasi” iratait kezelő ún. Gauck-hivatal volt. Az iratfelmérők, köztük K. belügyi iratfelmérő, úgy képzelték, hogy az új hivatal végre egyesíti valamennyi állambiztonsági iratot – a Belügyminisztériumban maradtakat éppúgy, mint az 1990 elején az új szolgálatokhoz került történeti iratokat. Ez utóbbi helyzetet egyszerűen törvénytelennek, esetleges felhasználásukat a demokráciára veszélyesnek tartották. 1996-ban az átvilágítási törvény módosításával létre is jött a Történeti Hivatal a volt állambiztonsági szolgálatok iratainak őrzésére. Az iratok egyesítésére a törvény utalást tett, de végrehajtását a Hivatal és a nemzetbiztonsági szolgálat „együttműködésére” bízta. A Hivatal feladatává tette az állampolgári igények kielégítését a Majtényi László adatvédelmi ombudsman által bevezetett „információs kárpótlás” elve alapján. Előírta a tudományos kutatás és megismerés kiszolgálását is. Ugyanakkor mindkettő elé súlyos akadályokat állított a személyes adatok védelmére hivatkozva – az állampolgároknak és kutatóknak átadott iratokból valamennyi „szenzitív” adatot törölnek. Furcsa módon a törvény értelmezői ilyen adatnak tekintik a beszervezettség tényét is. Az, hogy valaki a kommunista titkosrendőrség ügynöke, titkos megbízottja, „társadalmi kapcsolata” volt Magyarországon mondjuk 1963 és 1975 között, ma szigorúan védett személyes adat. (Kivételt csak az ún. ügynöktörvényben meghatározott pozíciók képeznek, már abban az esetben, ha az illető nem választja a „szabad egyéni elvonulást”, vagyis nem mond le. Olykor persze ez sem

akadály, az eljárás bonyolultsága, túlbiztosítottága okán hosszú évekig elhúzható.) Sajnálatos módon a Történeti Hivatal élére olyan személy került, akinek felfogása jóval közelebb állt az apparátus, a titkosság minden eszközzel való fenntartását szorgalmazó álláspontjához, mint a kutatás és megismerés szempontjait képviselő civil érdekekhez. Így a magyar „Gauck-hivatal” Kenedi János szerint – s ebben e sorok írója mélyen egyetért – csupán „operett-Gauck” lett, s nem „az áldozatok hivatala”.

Ha másképp történt volna... Akkor Kenedi Jánost a továbbiakban valószínűleg nem K. belügyi iratfelmérőként kellene emlegetnünk. Akkor nem azzal foglalatostkodna, hogy az iratok *sorsát* kutatja, s ami egy és ugyanaz, a közelmúlt történetének megismerhetetlenségéről ír nem esszét, hanem szigorú logikával levezetett, széles körben dokumentált tanulmányt. Hanem – gyanítom, sokkal szívesebben – az *iratokat* kutatná, s írna esszét a megismert, de legálábbis elmondható jelenkori magyar történelemről. Leadná eseti betekintésre jogosító arcképes belügyi iratfelmérői igazolványát (milyen gyönyörű, a rendszerváltás abszurditását felidéző mozzanat – volt: a BM őreinek igazolványát felmutató, az épületbe így belépő Kenedi! Képünk azt a pillanatot ábrázolja... – mondotta egyikünk). Egyszerűen Kenedi János lenne, aki mondjuk ahhoz a „tankönyvhöz” írna fejezeteket, amelyre KIS ÁLLAMBIZTONSÁGI OLVASÓKÖNYV-e bevezetőjében utalt. Amely azonban nemigen tud elkészülni, így azután kénytelen (de talán nem kellett) K. belügyi iratfelmérőként írja tovább szövegeit a Cég (a Magyar Népköztársaság állambiztonsági szolgálata – ÁVO, ÁVH, BM ÁVH, Politikai Nyomozó Főosztály, III. főcsoportfőnökség etc.) iratainak „sorsáról”. Hol vannak, ki és hogyan férhet hozzájuk, ha megengedik, miért, s ha nem, miért nem. Kalandos történet, kalandos történetek. A kötet kilenc tanulmányából öt erről szól.

Valamikor 1995-ben Kenedi János még azt hi(he)ttte, hogy a Kastély káfkai homályát éppen ő, az iratfelmérő, meg az ő ajánlásait megszívlelő törvény- és döntéshozók oszlatják szét. Az a résre „tárt” ajtó azonban azóta sem nyílt ki, s a Kastélyban rekedt az állambiztonsági iratok nagyobbik része. Akkor sem hitte K., hogy a Belügyminisztérium Duna-parti épülete „a Kastély”. Ma pedig bizonyos benne, hogy

a Kastély: mozgó objektum. Vándorol a városban: Andrásy út 60., Jászai Mari tér, Roosevelt tér, Eötvös utca, Falk Miksa utca (és még ki tudja, hány „objektum”), vándorol az országban (ott van minden megyeszékhelyen), s ma már változatos formában ott van mindenütt... Hasonlóképpen: a Kastélyt üzemeltető Cég is vándorol a városban, országban. Vándorol rendszerek között is, mert ott volt a sztálini diktatúrában, ott volt a Kádár-rendszerben, s igen, itt van a tízéves demokráciában. (Mellesleg majd’ minden új demokráciában is ott van, lásd a FIGYELTESEN MINDENKIT, KIVÉVE ENGM! című, döbbenetesen adatgazdag fejezetet a régi-új titkosszolgálatok és az új establishmentek összefonódásáról Európa középső és keleti régióiban.)

De maradjunk csak saját portánkon. A Kastély – a mi kastélyunk, a *Kastély – elsősorban – a magyar demokrácia botránya*. K. belügyi iratfelmérő erre a botrányra hívja fel a figyelmünket; arra a botrányra, amelynek neve: apparátusi érdek, arra a botrányra, amely a személyes és kollektív múlt feltárását (felmérését) lehetlenné teszi. Melynek neve: ügynöktörvény, de inkább ügynökvédelmi törvény, melynek neve: kontinuitás állam- és nemzetbiztonság között. Melynek neve: bűnbakképzés, koncpolitika, szemfényvesztés. Arra a botrányra, amely a személyes és kollektív emlékezet megtisztítása helyett tartósítja az emlékezet zavarait. (Kenedinek ez nem csak az állambiztonsági iratokról jut eszébe, lásd a SZÉTSZEDETT SZÓSZEDET vagy a MIÉRT NEM SZERETEM A NÉPSZABADSÁGOT című fejezeteket.) Arra a botrányra, amely abban áll, hogy évtizeddel a demokratikus átalakulás után a múlt megismerésének fontos adatait folytonos (kontinuus) apparátusok eltitkolják. Arra a botrányos közbeszédre, mely átvilágítást mond, de homályt gondol.

Ezt a botrányt nem kizárólag a belügyi apparátusok túlélőbajnokai okozták – ők csak túl akarták élni a rendszerváltást. Nem is csak a mai iratórzők, akik igenis tehetnek arról, hogy (főleg eleinte) a Történeti Hivatal is Kastély módra volt nyomasztó. Akik ma sem mindig viselkednek úgy, mint az áldozatok hivatala, hanem valamiféle *iratvédelmi hatóságot* (IVH) játszanak. De ők legalább igyekeznek változni, olykor változtatni is. Felelős elsősorban a magyar politikai elit – az új, a magyar, a demok-

ratikus –, mert nem tudott/mert/akart civil és demokrata lenni. Nem akarta, hogy a szakítás az előző rendszerrel kiterjedjen a titkosszolgálatok egészére, kiterjedjen a múlt lehetőség szerinti teljes megismerésére. Felelős a magyar közvélemény-formálók jelentős része, akiknek ez a botrány jóval csekélyebb súlyú, mint miniszterek, hivatalok, kormányok és ellenzék megannyi kisebb-nagyobb ügye. A magyar republika közös ügye ma nem ügy. De talán felelős a magyar közvélemény is, amelyet nem érdekel igazán a múltja. K. belügyi iratfelmérő nem idézi azt a beszédes statisztikai adatot, hogy a Történeti Hivatal első háromévesi működése alatt az állampolgári jogon saját dokumentumaikat kérelmezők száma nem érte el az ötezret. Tudja azonban, miről van szó. „*A saját múltjával való szembesítésre nagyobb szükség lehet az alkotmányos demokrácia minden tagjának, mint ördögökre és angyalokra osztott világhépre. Ítélezési mohóságtól túltáplált, megértésben és türelemben vézna társadalomban élünk. Önmagunknál kellene kezdenünk az ítélezőhajlam visszafogását, ha azt kívánjuk, hogy nagyobb toleranciával bánjanak velünk.*” (11. o.)

K. belügyi iratfelmérő jelentése nem pusztán vitairat, nem figyelemfelkeltő vészjel, nem egyszerű kiáltás. Példát mutat arra, hogyan is lehetne bánni a múlttal, hogyan lehetne okosan használni a Kastélyba zárt holt papirokat – ha azok felszabadulnának. „Jelentése” szem a (munka)láncban. Nem egyszerűen kutatástól tényfeltáró újságírásig, tudományos publikációig, széles körű nemzetközi kitekintésig terjed, hanem annak része például alkotmánybírói beadvány, polgári per (perre megy, ha kell!) és – Tar Sándorral való levélváltásában – személyes feloldozás személyes konfessióra. K. belügyi iratfelmérő esettanulmányokból építkezik, esetei évtizedeket fognak át, beleférnek áldozatok, kutatók, érdeklődésének spektruma Vilniusztól Moszkván át Skopjéig terjed. Nem kímél kormányt, legyen az bármilyen pártösszetételű, párt- és más hivatalnokot, legvégül nem kíméli saját magát sem. Ez a könyv arról (is) szól, hányféle állambiztonság-, illetve jelenkor-történeti „tankönyv” lenne lehetséges. Miféle megközelítések, a nemzetközi összehasonlító tanulmányok főiskolájától le a bevezető kurzusokig, a szervezettörténettől a kronologikus narratíván át a személyes

történelemig. De legfőképpen tantörténetek sorozata ez a könyv arról, miért nem lehet tankönyvet írni. Úgy is mondhatnánk: arról, hogy az is bolond, aki manapság (állambiztonsági) tankönyvírásra adja a fejét Magyarhonban. De hát szerencsére vannak olyan keményfejűek közöttünk, akik ha valamit bevesznek abba, ki nem verheti senki és semmi.

Mi hajtja K. belügyi iratfelmérőt ekkora energiával ezen az úton? Könnyen válaszolhatja erre bárki, aki ismeri őt valamelyes ideje: az igazság szeretete. Vagy inkább: szenvedélye. A nyilvánosság erejébe vetett makacs, olykor naivnak ható hit. Kérlelhetetlenség vagy mi. Amit minden írástudó (aki írni is szokott) vall valamennyire: hogy a szavakban, leírt szavakban valamiféle mágikus-gyógyító erő rejtezik. „Miközben e kötetbe gyűjtött esszéket, tanulmányokat írtam, egyszer sem kételkedtem az iratfelszabadítás értelmében. Pedig az írások zöme az iratfelszabadítás akadályairól szól, kisebb része jelzésértékű:

arra emlékezteti az olvasót, hogy a történelmi amnéziát szántsándékkal tartják fenn.” (10. o.)

Örülünk annak, hogy K. belügyi iratfelmérő megírta tantörténeteit? Megnyugtató, hogy nyilvánosságot kap? Óvatos reményre adnak okot kis győzelmei? Talán igennel válaszolhatunk ezekre a kérdésekre. Magyarországon ma – a könyv erről szól – meglehetősen csekély annak az esélye, hogy valaki saját vagy mások személyes történelmét megalkossa az állambiztonsági szervezet dossziéiból. Az egyetlen remény az jelentené, ha azok az emberek, akik fontosnak tartják a múlt megismerését, nyomást tudnának gyakorolni az iratok immár végső felszabadításáért. „Belügyeink” ily módon válnának valóban belügyekké, a szó „benső” értelmében. Hogy Kenedi János magatartása és (e kettő egy és ugyanaz) írásai példázattá válhatnának, abban biztos vagyok. Hogy valóban így történik-e, abban korántsem.

Rainer M. János

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

